

॥ श्रीराम ॥

श्रीदासराम ग्रंथमाला पुष्प क्र. ९६

प.पू.सद्गुरू
श्रीतात्यासाहेबमहाराज कोटणीस
चरित्र

ॐ

लेखक

दासराम

(श्री.रामराय गोविंद केळकर)

प्रकाशक

श्री दीपक चंद्रशेखर केळकर,

सचिव, श्री संत हणमंतरावजी कोटणीस महाराज
समाधी मंदिर न्यास, सांगली.

श्रीदासराम ग्रंथमाला पुष्प क्र. ९६

प.पू.सद्गुरू श्रीतात्यासाहेबमहाराज कोटणीस चरित्र

लेखक : दासराम (श्री.रामराय गोविंद केळकर)

प्रकाशक : श्री दीपक चंद्रशेखर केळकर,

सचिव, श्री संत हणमंतरावजी कोटणीस महाराज

समाधी मंदिर न्यास, सांगली

प्रथम आवृत्ती : संतकृपा प्रकाशन, पुणे, मार्च १९८३

द्वितीय आवृत्ती : सौ.इंद्रायणी सुनिल पवळ, डिसेंबर, २०११

तृतीय आवृत्ती :

प्रकाशन दिन : पौष व.१, शके १९४५

शुक्रवार दि.२६ जानेवारी २०२४

(श्रीतात्यासाहेबमहाराज निर्याणशताब्दि)

© सर्व हक्क श्री दीपक चंद्रशेखर केळकर यांचे स्वाधीन

अक्षर जुळणी :

पॉप्युलर एस.अॅण्ड टी. इन्स्टिट्यूट, सांगली

श्री.भालचंद्र विनायक सहस्रबुद्धे

मुद्रक : श्री.अमोल कुलकर्णी,

एस.बी.ऑफसेट प्रिंटर्स, सांगली.

प्रसाद मूल्य : रु.५०/-

प्रत मिळणेचे ठिकाण :

श्री. दीपक चंद्रशेखर केळकर

घ.नं.८२७, श्रीराम निकेतन, श्री.बापूरावजी केळकरवाडा,

सेनामंदिर रोड, गावभाग, सांगली ४१६४१६.

दूरध्वनी : ०२३३-२३३१७४७ भ्रमणध्वनी : ९८२२००७५२८/९४२०५७४५७०

लेखकाचे निवेदन

अपूर्व हा सेवालाभ

भगवान् श्रीसद्गुरू श्रीतात्यासाहेबमहाराज यांचे चरित्र लिहिण्याची संधी मला लाभली हे माझे खरे महद्भाग्य होय असे मला वाटते. नव्हे नव्हे ती माझ्या वाडवडिलांची मोठी पुण्याई आहे यात प्रश्नच नाही. श्रीतात्यासाहेबांचे चरित्र इतके निर्मळ व निश्चळ आहे की, त्याचे अवलोकन केल्यास साधकाच्या ठिकाणी अध्यात्मदृष्टीने कोणताही संदेह रहाणारच नाही. असेच ते भव्य आणि उदात्त आहे. श्रीतात्यासाहेबांचे विस्तृत चरित्र कै. राजकवी साधुदास यांनी लिहिले असून ते इ.स.१९३७ मध्ये प्रसिद्ध झाले आहे. त्यास पुरस्कार लिहिताना संतवाङ्मयाचे गाढे अभ्यासक कै. लक्ष्मण रामचंद्र पांगारकर म्हणतात,

“वाचा चरित्र त्यांचे पवित्र व्हाया अरत्र साधाया ।

जे साधिताच साधे परत्रही दुःख शोक वाराया ॥”

आणि यादृष्टीने श्रीतात्यासाहेबांच्या केवळ चरित्र उच्चाराने आपण पवित्र व्हावे हाच माझा खरा उद्देश आहे. ‘पवित्र होईन चरित्र उच्चारें’ हेच खरे. म्हणून योगिराज श्रीगुळवणीमहाराज यांचे श्रेष्ठ शिष्य प.पू. श्रीमामासाहेब देशपांडे यांनी या चरित्र लेखनाची जी इच्छा प्रदर्शित केली, त्यामुळेच ही सेवा घडत आहे, असे मला वाटते. श्रीनामदेवराव कराडकर यांनी हे चरित्र मजकडून लिहून घेणेविषयी वारंवार आस्था दाखविली. यामुळे या चरित्र लेखनास गती आली हे निश्चित. हे चरित्र भाविकांच्या समोर ठेवण्याचे कार्य श्री.ना.वि.काकतकर करीत आहेत, याबद्दल त्यांना माझे मनःपूर्वक धन्यवाद!

सांगली.

श्रींचा नम्र सेवक

राम गोविंद केळकर

- प्रवेशद्वारी -

श्रीदादांनी आपले सद्गुरू श्रीतात्यासाहेब कोटणीस यांचे चरित्र लिहिले व ते पुणे येथील संतकृपा प्रतिष्ठानने प्रसिद्ध केले. या पुस्तकात माझे काही लेखन नव्हते. पण श्रीदादांच्या इतर पुस्तकांत माझे लेखन होते हे पाहून बहुदा श्रीदादांचे नातू श्री.दीपकराव यांना असे वाटले असावे की या चरित्राच्या दुसऱ्या आवृत्तीतील माझे काही लेखन असावे. तशी विनंती त्यांनी मला केली, त्याप्रमाणे मी हे लेखन केले आहे.

श्रीतात्यासाहेब हे संत होऊन गेले. त्यांनी प्रपंचात राहूनच परमार्थ केला, किंबहुना त्यांनी प्रपंच व परमार्थ हा सव्यसाचित्तवाने केला. व्यवहारात ते वकिली करीत. त्यांनी अनेकांचे कज्जे लढविले. त्याप्रमाणे त्यांनी अनेक भक्तांचे कज्जे देवाच्या दरबारी लढविले. म्हणून त्यांना देववकिल म्हणण्यास हरकत नाही.

श्रीदादांच्या दृष्टीने श्रीतात्यासाहेब हे मारुतीरायांचे- हनुमंताचे-अवतार होते. रामायणात मारुतीचे गुरू रामचंद्र. या अवतारात श्रीरामचंद्र यरगट्टीकर हे त्यांचे गुरू. आपले गुरू हे साक्षात् प्रभु राम हे आहेत असा साक्षात्कार श्रीकोटणीसमहाराजांना झाला.

सांगलीला कीर्तनपंढरी म्हणतात. सांगलीत नित्यकीर्तनाची प्रतिष्ठापना श्रीकोटणीसमहाराजांनी केली. इ.स.१९०० साली ते

सांगलीत रहाण्यास आले. १९०० ते १९२४ या दोन तपांच्या कालावधीत त्यांनी नित्य कीर्तन करून सांगलीतील भाविकांना कीर्तनाची गोडी लावली यात शंका नाही.

जीव हा जरी मूलतः आत्मा असला तरी, त्याच्या भोवती जमलेल्या उपाधीमुळे, तो स्वतःचे सत्यस्वरूप विसरतो. मूळरूप प्राप्त करून घेण्यास त्याला गुरूकथित साधन करावे लागते. ते श्रीकोटणीसांनी रात्री जागून गेले, हे महत्त्वाचे आहे.

श्रीकोटणीसांचे चरित्र लिहिताना श्रीदादांनी काही ठिकाणी प्रसंगोपात आपले विचार प्रगट केले आहेत. त्यादृष्टीने या चरित्राची काही पृष्ठे वाचकांनी अवश्य पहावीत.

येथे एक अपूर्व योग घडून आला आहे. संतच संतांना जाणतात असे म्हटले जाते. त्यामुळे एक संतच दुसऱ्या संतांचे चरित्र व्यवस्थित सांगू शकतो, असा त्याचा भावार्थ आहे. येथे श्रीदासराम या संतांनी आपल्या संत गुरूंचे चरित्र लिहिले आहे हा खरोखर अपूर्व योग आहे.

श्रीदादांच्या ग्रंथात लेखन देण्याची श्रीदीपकरावांनी विनंती केली, म्हणून त्यांचे आभार मानून मी हे लेखन येथेच समाप्त करतो.

- कॅ. वा. आपटे

प्रकाशकीय

उधळीत गेला फुले सुवासिक दुसऱ्या भक्तीची ।
व्यवहारी परमार्थी केली वकीली जनतेची ॥

-- श्रीपांडुरंगमहाराज ताम्हनकर

प.पू.सद्गुरू श्रीतात्यासाहेबमहाराज कोटणीस हे एक साक्षात्कारी ब्रह्मरूप संतमहात्मे होते. प.पू.सद्गुरू श्रीरामचंद्रमहाराज यरगट्टीकर यांची कृपा संपादन करून त्यांनी अखंड साधन साधले. तसेच त्यांना हरिकीर्तनाची आवड असल्याने त्यांनी सांगलीत अखंड २५ वर्षे नित्य हरिकीर्तन केले. त्या काळात सर्वच सांगलीकरांना श्रीकोटणीसमहाराजांच्या कीर्तनाचे एक जबरदस्त आकर्षण होते. रोज हजारो माणसे त्यांच्या कीर्तनास उपस्थित असत.

श्रीतात्यासाहेबमहाराज यांचे चरित्र हे अत्यंत अलौकिक स्वरूपाचे आहे. ते ब्रह्मरूप होते, येथून त्यांच्या चरित्रास सुरवात होते. तर त्यांच्या चरित्राचा शेवट कोठे होईल असे श्रीदासराममहाराज सांगत असत. व्यवहार व परमार्थ या दोन्ही गोष्टी अत्यंत सव्यसाचित्वाने श्रीकोटणीसमहाराजांनी आचरून दाखविल्या व सर्वासमोर व्यवहार-संसार उत्तम करून परमार्थ कळसाला कसा न्यावयाचा किंवा साधावयाचा याचा मूर्तीमंत आदर्शच ठेवला.

चार

अशा साक्षात्कारी संतमहंतांचे चरित्र त्यांचेच अधिकारी शिष्य प.पू.श्रीदासराममहाराज तथा श्री रामराय गोविंद केळकर यांनी अत्यंत प्रासादिक पद्धतीने लिहिले आहे. हे चरित्र आकाराने लहान असले तरी श्रीतात्यासाहेबमहाराज यांच्या अधिकाराचा सर्वार्थाने प्रत्यय देणारे असे आहे.

असे सर्वांग सुंदर चरित्र श्रीतात्यासाहेबमहाराज निर्याण शताब्दि निमित्त सर्व साधकांच्या हाती देताना मला अतीव आनंद होत आहे. अशीच महाराजांनी सेवा करून घ्यावी अशी सर्व सद्गुरूपरंपरेच्या चरणी प्रार्थना.

श्री दीपक चंद्रशेखर केळकर

सचिव

श्री संत हणमंतरावजी कोटणीस महाराज
समाधी मंदिर न्यास, सांगली

पाच

श्री संत हणमंतरावजी कोटणीस महाराज समाधी मंदिराचा इतिहास व माहिती

काही मंडळी राजपुतान्यातून कर्नाटकात स्थायिक झाली. त्यापैकी सिंग/दीक्षित हे घराणे होते. या घराण्यात श्री.रघुनाथराव दीक्षित हे एक साधक होते. त्यांचा शेती हा व्यवसाय होता. त्यांची शेती कर्नाटकातील शिरगुप्पी या गावी होती. श्री. रघुनाथरावांना चिमड येथील प.पू.सद्गुरू श्रीरामभाऊमहाराज यरगट्टीकर ऊर्फ श्रीचिमड महाराज यांचा अनुग्रह प्राप्त झालेला होता. प.पू.श्रीचिमडमहाराजांची त्यांच्यावर खास मर्जी होती. श्रीचिमडमहाराजांच्या निर्याणानंतर श्रीरघुनाथराव सांगलीस स्थायिक झाले. श्री.रघुनाथराव व सौ. गंगव्वा या सात्विक दांपत्याच्या पोटी श्री.गंगाधरराव यांचा शिरगुप्पी या गावी इ.स. १८९८ साली जन्म झाला. लहानपणापासूनच श्री. गंगाधररावांना व्यायामाची आवड होती. सूर्यनमस्कार घालणे, जोर-बैठका मारणे, करेला फिरविणे, कुस्ती करणे, पोहणे इ. त्यांना छंद होता. या व्यायामाबरोबरच ते इंटर परीक्षा उत्तीर्ण झाले होते. पुणे येथे महाराष्ट्र व्यायाम परिषद भरवली होती. त्यामध्ये श्री.गंगाधररावांनी जो करेला फिरवून दाखविला, त्यात त्यांचा पहिला नंबर आला व या निमित्ताने त्यांना छत्रपती शाहू महाराज (करवीर) यांचे हस्ते मानपत्र व बक्षिस

मिळाले होते. श्री. गंगाधररावांनी फिरविलेला करेला सध्या श्री. हरि नाना पवार यांच्या 'आद्य बजरंग तालमीत' असून तो मोठ्या नावाजलेल्या पैलवानांना देखील साधा उचलता येत नाही. तो करेला आपणास आत्तासुद्धा पहावयास मिळतो. या व्यायामक्षेत्रात त्यांनी श्री. हरि नाना पवार, श्री.सदुभाऊ साळुंखे, श्री. शिवरामपंत नातू यांचेसारखे बलदंड शिष्य तयार केले. माझे आजोबा प.पू. श्रीदासराममहाराज केळकर यांना व्यायामाची आवड मुळीच नव्हती. परंतु श्री.गंगाधररावांनी श्रीदासराममहाराजांचेकडून जोर, बैठका काढून घेऊन व्यायाम करवून घेतला.

श्री.गंगाधररावांना लहानपणापासून व्यायामाबरोबरच अध्यात्माचीही आवड होती. ते लहानपणापासून प.पू.सद्गुरू श्रीतात्यासाहेबमहाराज कोटणीस यांच्या नित्य कीर्तनास जात असत. इ.स.१९१४ साली कृष्णेला महापूर आला होता. त्यावेळेस ते कवलापूरहून पोहत कीर्तनास येत व पोहत परत जात होते. याला म्हणायची कीर्तननिष्ठा. इ.स. १९१७ साली चैत्र शुद्ध नवमीस श्री. गंगाधररावांना श्रीतात्यासाहेबमहाराज कोटणीस यांचा अनुग्रह लाभला. श्रीतात्यासाहेबमहाराजांनी सांगितल्याप्रमाणे ते साधन करू लागले. ते दररोज श्रीतात्यासाहेबमहाराजांची पादसेवन सेवा (पाय दाबणे) करायला जायचे. श्रीगंगाधररावांचे हात तर पोलादी होते. पादसेवन

करताना श्रीमहाराजांचे पाय काही वेळा टणक लागायचे तर काही वेळा कापसासारखे मऊ लागायचे. यावरून श्रीतात्यासाहेबमहाराज हे ब्रह्मरूप होते हे वेगळे सांगावयास नको.

श्री. गंगाधरराव यांचा विवाह श्रीक्षेत्र पंढरपूर येथे ताकपिठ्या विठोबापुढे इ.स.१९४२ साली सौ. गिरीजाबाई यांचेबरोबर थाटाने झाला. त्यानंतर त्यांना एक मुलगा झाला. परंतु तो लवकरच निवर्तला. सौ.गिरीजाबाई यांना प.पू.सद्गुरू श्रीनारायणमहाराज यरगट्टीकर यांचा अनुग्रह होता. श्री.गंगाधरराव व सौ. गिरीजाबाई यांनी चिमडची वारी कधीही चुकविली नाही. प.पू.सद्गुरू श्रीमाईसाहेबमहाराज यरगट्टीकर यांनी देह ठेवल्यानंतर बरेच दिवस त्यांची समाधी बांधली गेली नव्हती. ही बाब श्री.गंगाधरराव यांच्या लक्षात आल्याने त्यांनी प.पू.सद्गुरू श्रीपंडितरावमहाराज यरगट्टीकर यांच्या परवानगीने समाधी बांधली.

प.पू.सद्गुरू श्रीतात्यासाहेबमहाराज कोटणीस हे इ.स.१८९९ साली सांगली येथे कायम वास्तव्यास आले व त्यांनी सांगली येथे नित्यकीर्तनास प्रारंभ केला. प.पू. श्रीकोटणीसमहाराजांनी सांगली येथे अखंड २४ वर्षे कीर्तन केले. इ.स.१९२३ साली प.पू. श्रीतात्यासाहेब महाराजांचे संध्यामठात कीर्तन झाले. हा संध्यापाठ श्री. दत्तोपंत दीक्षित यांचे मालकीचा होता. या कीर्तनात **‘ही जागा विश्रांतीला**

फार चांगली आहे’ असे उद्गार श्रीमहाराजांनी काढले. हे त्यांचे शब्द पुढे तंतोतंत खरे ठरले. प.पू.श्रीतात्यासाहेब महाराजांनी रविवार, पौष वद्य षष्ठी शके १८४५, दि.२७.०१.१९२४ रोजी देह ठेवला. प.पू.श्रीतात्यासाहेबमहाराजांचा दहनविधी आपल्या जागेत व्हावा अशी श्री.गंगाधररावांची मनोमन इच्छा होती. श्री.गंगाधरराव यांचे पिताजी श्री.रघुनाथराव यांनी श्री.दत्तोपंत दीक्षितांना तालीम शिकवली. तालीम शिकवली म्हणून माझ्याकडून काही गुरूदक्षिणा घ्या असे श्री. दत्तोपंत वारंवार म्हणत असत. परंतु श्री.रघुनाथरावांनी गुरूदक्षिणा कधीही मागितली नाही. नंतर श्री. गंगाधररावांनाही गुरूदक्षिणा माग असे ते म्हणत. परंतु **‘योग्य वेळ आली म्हणजे मागेन, आत्ता नको’**, असे गंगाधरराव बोलत. जेव्हा प.पू. श्रीतात्यासाहेबमहाराज यांची अंत्ययात्रा अमरधामजवळ आली, तेव्हा श्रीगंगाधरराव एकदम आडवे आले. त्यांनी ही अंत्ययात्रा थोपवून श्रीदत्तोपंत दीक्षितांना ही मळीची जागा आत्ता मला गुरूदक्षिणा म्हणून द्यावी असे सांगितले. यानुसार श्री.दत्तोपंत दीक्षितांनी ही मळीची जागा बक्षिसपत्राने श्रीगंगाधररावांना दिली व या मळीच्या जागेवरच प.पू. श्रीतात्यासाहेबमहाराज यांचा दहनविधी पार पडला.

या दहनभूमीवरच श्रीतात्यासाहेबमहाराजांची समाधी बांधावी अशी प्रेरणा श्री.गंगाधररावांच्या मनात निर्माण झाली आणि त्यादृष्टीने

त्यांनी पावले टाकण्यास सुरवात केली. समाधीचा पाया लवकर लागेना. परंतु श्रीतात्यासाहेबमहाराजांचे शिष्यवर श्री. शंभुराव इनामदार, श्री. शंकरराव ताम्हनकर, श्री. भाऊ भटजी बापट अशा अनेक तालीमबाज लोकांनी फार परिश्रम घेतले व दगडी बांधकाम असणारी इमारीत बांधून तळघर निर्माण केले व तळघरात मोठी दगडी समाधी बांधली व या समाधीवर पादुकांची स्थापना करणेत आली. यथावकाश समाधीचे वर व पुढे सभामंडप बांधणेत आला. इ.स. १९२५ पासून श्री. गंगाधरावांनी प.पू. श्रीतात्यासाहेबमहाराजांचा पुण्यतिथी महोत्सव करणेस सुरवात केली. या पुण्यतिथीमहोत्सव काळात श्री. गंगाधरराव जातीने लक्ष देत असत. दिवसा व रात्री प्रसादाला बसणेचेवेळी सर्व लोकांना ते कपडे काढून उघडे बसवीत. रात्रीच्यावेळी प्रसादाला उघडे बसणे ही परीक्षा असायची, कारण पौष महिना म्हणजे थंडीचा काळ. परंतु त्यांच्यापुढे कोणाचे काही चालायचे नाही. समाधी मंदिराचे शेजारीच एक अनाथाश्रम होता. या अनाथाश्रमातील १०० ते १२५ मुले करुणाष्टके म्हणणेस समाधीत येत असत. या सर्वांना श्री. गंगाधरराव दूध प्यायला देत असत. १९४८ साली महात्मा गांधींचा वध झाला व जाळपोळ झाली. यावेळी स्वतः श्री. गंगाधरराव हातात काठी घेऊन समाधीचे दारात उभे होते. कुणाची टाप झाली नाही आत यायची. असा त्यांचा दरारा

प.पू. श्रीतात्यासाहेबमहाराजांच्या पुण्यतिथी उत्सवास दरवर्षी प.पू. सद्गुरू श्रीमार्ईसाहेबमहाराज यरगट्टीकर व प.पू. सद्गुरू श्रीनारायणमहाराज यरगट्टीकर समाधी मंदिरात येत असत. याबरोबरीने प.पू. श्रीसोनोपंत दांडेकर, पलूसचे श्रीधोंडीमहाराज, बुधगावचे विदेही संत श्रीगुंडुबुवा, श्रीफुटाणेमहाराज, श्रीचांडवलेमहाराज, श्रीनारायण महाराज मळणगावकर, श्री.शंकर श्रीकृष्ण देव इ. संतमहात्मे उत्सवास येत असत. प.पू. सद्गुरू श्रीनारायणमहाराज यरगट्टीकर यांचे प्रमाणेच त्यांचे सुपुत्र प.पू. सद्गुरू श्रीपंडीतरावजीमहाराज यरगट्टीकर यांनी उत्सवास येण्याची परंपरा चालू ठेवली व त्यांचे नंतर त्यांचे सुपुत्र व विद्यमान चिमड मठाधिपती प.पू. सद्गुरू श्रीजनार्दनमहाराज यरगट्टीकर यांनी परंपरा सुरू ठेवली आहे. ते वेळात वेळ काढून उत्सवास येतात.

अशा या समाधी मंदिरात प.पू. श्रीतात्यासाहेबमहाराज समोर कीर्तनसेवा करण्याची आमच्या केळकर घराण्याची मिरासदारी आहे असे म्हटल्यास ते वावगे ठरणार नाही. प.पू. श्रीतात्यासाहेब महाराजांच्या प्रथम पुण्यतिथीपासून आमच्या प.पू. श्रीमामामहाराजांनी ६ दिवस कीर्तन करणेस सुरवात केली. ती कीर्तनसेवा प.पू. श्रीमामांनी शेवटच्या वर्षापर्यंत सांभाळली. इ.स. १९६२ साली प.प. श्रीतात्यासाहेबमहाराजांचा उत्सव आला. प.पू. श्रीमामा

म्हणाले, गंगाधरराव आता तब्येतीमुळे यावर्षी समाधी मंदिरात कीर्तनसेवा करायला जमेल असे वाटत नाही. डॉक्टरांनी बेडरेस्ट सांगितली आहे. यावर श्री. गंगाधरराव म्हणाले, बापूराव, तुम्हाला आम्ही खुर्चीतून अगदी फुलासारखे उचलून नेतो, परंतु तुमचेच कीर्तन झाले पाहिजे. याला प.पू.श्रीमामांनी होकार दिला व श्री.गंगाधररावांनी श्रीमामांना खुर्चीतून फुलासारखे उचलून नेले व समाधीमंदिरात नेऊन बसविले. प.पू.श्रीमामांनी कीर्तन सुरू केले व या कीर्तनात त्यांना अभंग स्फुरला, 'हनुमंत षष्ठी । करिती स्वानंदाची पुष्टी । षडैश्वर्य देऊनी । करिती भक्तांचे रक्षण । गोविंदासी नेमी । आणती गंगाधरस्वामी ॥' या अभंगावर श्रीमामांनी पुण्यतिथी पर्वकाळाचे कीर्तन केले. यावेळी श्रीमामांचा चेहरा अगदी प.पू. श्रीतात्यासाहेबमहाराजांसारखा दिसत होता. याची साक्ष बऱ्याच लोकांनी घेतली. प.पू.श्रीमामांनी माघ शु.९ इ.स.१९६२ रोजी देह ठेवला. इ.स.१९६२ पासून २००० पर्यंत प.पू.श्रीदासराममहाराजांनी समाधी मंदिरात कीर्तनसेवा बजावली. श्रावण शु.६ इ.स.२००१ मध्ये प.पू.श्रीदासराममहाराजांनी देह ठेवला. इ.स. २००१ पासून पुढे माझे पितृदेव प.पू.श्रीअण्णांनी समाधी मंदिरात कीर्तनसेवा सुरू केली. 'दासा हृदयी हनुमान । सदा करी तो कीर्तन ।' हा भाव अंतर्दामी असलेने हे कीर्तन श्रीअण्णामहाराजांनी इ.स.२०२० मध्ये अधिक आश्विन शु. सप्तमी

शके १९४२ रोजी देह ठेवपर्यंत केले. त्यानंतर सध्या श्रीतात्यासाहेबमहाराज यांच्या पुण्यतिथी उत्सवात केळकर घराण्याची चालत आलेली कीर्तनसेवा श्री दीपकनाना हे करीत आहेत. प.पू. श्रीतात्यासाहेबमहाराजांच्या पुण्यतिथी काळात त्यांच्या समाधीसमोर ६ दिवस कीर्तनसेवा मिळणे याच्यापेक्षा आणखी कोणते भाग्य म्हणायचे !

अशाप्रकारे श्री. गंगाधररावांनी दरवर्षी प्राप्त परिस्थितीनुसार श्रीतात्यासाहेबमहाराजांचा उत्सव थाटाने साजरा केला. श्रीगंगाधररावांनी शेवटी अन्न, पाणी कमी करत नुसत्या पाण्याच्या घोट्यावर ते चार-पाच दिवस राहिले व त्यांनी कार्तिक वद्य एकादशी दि. १७.११.१९८७ रोजी 'श्रीतात्यासाहेबमहाराजांकडे लक्ष द्या' असे सौ.गिरीजाबाईना सांगून देह ठेवला. त्यांच्या स्मृतीप्रित्यर्थ समाधीपुढे असलेल्या तीन कमानींपैकी मधल्या कमानीत श्री.गंगाधरराव यांचे नांव दि.०२.०१.१९८८ रोजी वृंदावन बसविले.

श्री. गंगाधररावांचे मृत्यूनंतर समाधी मंदिराची सर्व जबाबदारी सौ.गिरीजाबाई यांचेवर येऊन पडली. सौ. गिरीजाबाई यांना कॅन्सरचे दुखणे झालेले होते. परंतु या माऊलीने अत्यंत धीराने व कष्टाने ही समाधी व तेथील उत्सव चालविला. शेवटी त्यांना प्रकृती अस्वास्थ्यामुळे जमायचे नाही हे लक्षात आल्यावर त्यांनी या मंदिराचा

ट्रस्ट करण्याचे ठरविले. त्यानुसार त्यांनी त्यांचे विश्वासु श्री.श्रीकांत अभ्यंकर (सर) व डॉ. व्यंकटेश दातार यांना याबद्दल कल्पना दिली व त्यांची 'एक्झिक्युटर' म्हणून नेमणूक केली आणि त्यांना ट्रस्ट स्थापण्याचे अधिकार दिले. यानुसार या दोघांनी 'श्री संत हणमंतरावजी कोटणीस महाराज समाधी मंदिर न्यास' या नावाने ट्रस्ट स्थापन केला व त्या ट्रस्टच्या ताब्यात सर्व सूत्रे दिली. इ.स. २००४ पासून पुढे खऱ्या अर्थाने समाधी मंदिराच्या जीर्णोद्धारस सुरवात झाली. टप्प्याटप्प्याने बहुतांश जीर्णोद्धाराची कामे पूर्ण होऊन सध्या समाधी मंदिर एखाद्या राजवाड्यातील महालाप्रमाणे दिमाखात उभे आहे. ही सर्व महाराजांची कृपा व सत्ता आहे. समाधी मंदिर परिसरात प.पू.सद्गुरू श्रीदादामहाराज कोटणीस यांचीही समाधी आहे.

प.पू.श्रीतात्यासाहेबमहाराज यांच्या पुण्यतिथी उत्सवाबरोबरच समाधी मंदिरात महाराजांचा जयंती उत्सव कार्तिक शुद्ध अष्टमीस साजरा केला जातो. यावेळी सकाळी पाळणा बांधला जातो व भजन करून प.पू.श्रीदासराममहाराजांनी लिहिलेले श्रीमहाराजांचे जन्माख्यान वाचले जाते आणि सर्वाना प्रसाद दिला जातो. या जयंतीनिमित्त संध्याकाळी पालखी व रथ काढला जातो.

समाधी मंदिरात उत्सव काळात अथवा एखाद्या विशिष्ट

प्रसंगी सकाळी काकड आरती, रात्री पालखी पदे व त्यानंतर 'शेजारती' म्हटली जाते. तसेच संप्रदायातील संतमहात्म्यांच्या पुण्यतिथी दिवशी आराधना म्हटली जाते. दररोज संध्याकाळी पंचपदी, संतचरित्र वाचन इ. दिनक्रम असतो.

सध्या या 'श्री संत हणमंतरावजी कोटणीस महाराज समाधी मंदिर न्यासा'ची व्यवस्था - अध्यक्ष अॅड. श्री. प्रकाशराव साळुंखेसाहेब, सचिव श्री दीपकनाना केळकर व ट्रस्टी श्री. विष्णुपंत म्हसकर सर हे पहात आहेत. तसेच याच परिसरात अनेक वर्षे राहणारे श्री. देशपांडे कुटुंबीय हेही अखंडपणे व अत्यंत निरपेक्ष बुद्धिने या मंदिराची सेवा करत आहेत.

श्री दीपक चंद्रशेखर केळकर
सचिव

श्री संत हणमंतरावजी कोटणीस महाराज
समाधी मंदिर न्यास, सांगली

श्रीतात्यासाहेबमहाराज यांचेवरील पद

उधळीत गेला फुले सुवासिक दुसऱ्या भक्तीची ।
गेला दुसऱ्या भक्तीची ॥१॥
व्यवहारी परमार्थी वकिली केली जनतेची ।
वकिली केली जनतेची ॥१॥
आचरणाने दाविली महती नीती नियमाची ।
दाविली नीती नियमाची ॥२॥
सदय हृदय निस्पृह जाणता शोभा भक्तीची ।
दाविली शोभा भक्तीची ॥३॥
फडकत ठेविली ध्वजा भूवरी सद्गुरुनिष्ठेची ।
ठेविली सद्गुरुनिष्ठेची ॥४॥
कीर्तन रंगी वृत्ती रंगली श्रीहनुमंताची ।
रंगली श्रीहनुमंताची ॥५॥
पांडुरंग करी करुणेसाठी सेवा सद्गुरूची ।
करितो सेवा सद्गुरूची ॥६॥

श्रीपांडुरंगमहाराज ताम्हनकर

सांगली हा गाव पुण्यभूमी ठाव

‘सांगली बहुत चांगली’ असे माझे प.पू. पितृदेव श्रीमामा केळकर हे म्हणत असत, ते अगदी खरे आहे. सांगलीला श्रीगणरायाचे फार मोठे भव्य मंदिर आहे. असे मंदिर शे-पाचशे मैलात तरी आढळणार नाही. काही वर्षाखाली सांगली हे राजधानी असलेले शहर होते. संस्थानचे सर्व वैभव या गणरायास शोभा देत होते. येथे संपन्न अशी गणपतीची मूर्ती असल्याने बऱ्याच लोकांचे ते उपास्य दैवत आहे. हे स्थान मोठे जागृत असून श्रीगणेशचतुर्थीचा फार मोठा सरकारी उत्सव येथे अद्यापही होत असतो. श्रीगणेश विसर्जनाच्या दिवशी लक्षावधी भाविकांची यात्रा येथे फुलून जाते व श्रीगणरायाचे हे वैभव पाहून डोळे आणि मन तृप्त होते.

सांगली ही व्यापार व शिक्षण यात जशी पुढे आहे, त्याचप्रमाणे येथे अनेक संत-महंतांनी वास्तव्य केल्यामुळे ती पुण्यभूमीच ठरली आहे. सांगली नाट्यपंढरी म्हणून जशी गाजली तशी आता ती कीर्तनपंढरी म्हणून प्रसिद्धीस येऊ लागली आहे. कीर्तन, भजन, प्रवचन, निरूपण, भावगीते आणि भक्तिगीते इत्यादितही सांगली अग्रेसरच आहे.

प्रभू रामचंद्र जेव्हा दंडकारण्यात आले, तेव्हा ते सांगलीवरूनच हरिपूरला गेले व तेथे त्यांनी कृष्णा-वारणा संगमावर वालुकालिंग स्थापन केले. तेच स्थान संगमेश्वर या नावाने ओळखले जाते, अशी प्रसिद्धी आहे. श्रीदत्तगुरू हे सांगलीवरूनच हरिपूर येथे जाऊन, थोडा वेळ विश्रांती घेऊन, पुढे नरसोबावाडीस गेले. यामुळे हरिपुरास श्रीदत्तगुरूंच्या पादुका आहेत. त्या आजही पाहावयास मिळतात. पण हे फारच थोड्यांना माहिती आहे. श्रीराधाबाई आक्कांसारख्या कृष्णभक्त या हरिपुरातच झाल्या. हरिपूर हे क्षेत्र असून याचा उल्लेख श्रीगुरूचरित्रात आहे.

सांगलीचे महत्त्व यातही दिसून येते. श्रीसमर्थ, श्रीआनंदमूर्ती यासारखे महात्मे सांगलीस आले. त्यांनी कृष्णाकाठी श्रीमारुतीची स्थापना केली. ही जागा 'तपोवन' म्हणूनच प्रसिद्ध आहे. येथे मिरजेचे विदेही साधू श्रीअण्णाबुवा हे कितीतरी वेळा येऊन गेले आहेत. श्रीसत्यव्रततीर्थ या वैष्णवस्वामींची बऱ्याच वर्षांपूर्वीची जीवंत समाधी याच कृष्णाकाठी असून, ते स्थान मोठे जागृत आहे. समोरच श्रीलक्ष्मण दीक्षित या साक्षात्कारी पुरुषांची समाधी आहे. तसेच पुष्कळच समाध्या या ठिकाणी दिसून येतात. श्रीसंध्यामठानजीक श्रीरामचंद्र महाराज खटावकर यांच्या गुरूंचे गुरू श्रीसदानंद

महाराज यांची समाधी आहे. तसेच कर्नाळ चौकीजवळ श्रीनारायणमहाराज मळणगांवकर यांचा मठ आहे.

तात्पर्य, सांगली ही मोठी पुण्यभूमी असून याच सांगलीत भगवान श्रीसद्गुरू श्रीतात्यासाहेबमहाराज यांनी आपले वास्तव्य केले आणि उभे आयुष्य नामसाधनात आणि हरिकीर्तनात व्यतीत करून अनेकांना भक्तिमार्ग दाखविला आणि त्यांना सुखसमाधानाचा लाभ झाला. याच महापुरुषाचे परमपावन असे चरित्र येथे थोडक्यात देण्याचे योजिले आहे.

शुद्ध बीजा पोटी

भगवान श्रीसद्गुरू श्रीतात्यासाहेबमहाराज यांचा जन्म ज्या घराण्यात झाला, त्यांचे मूळ पुरूष श्रीयज्ञेश्वर वडेर नाईक केरूरकर हे होत. पूर्वी या घराण्याचे हेच आडनाव होते. हे मोठे पराक्रमी व मुत्सद्दी असलेले घोरपडे यांनी श्रीयज्ञेश्वरांना मुधोळ संस्थानचे कारभारी व सेनापती या दोन्ही हुद्यांची वस्त्रे अर्पण केली. ही घटना सतराव्या शतकाच्या मध्यात घडली असावी, असे श्रीयज्ञेश्वरराव कोटणीस यांच्या चरित्रात श्री. भा. प. म्हैसकर यांनी म्हटले आहे. श्रीयज्ञेश्वरांना श्रीसमर्थांचा अनुग्रह लाभला असून, श्रीसमर्थांनीच खुद्द आपल्या हातची श्रीप्रताप

मारुतीची मूर्ती यांना दिली. ती अद्याप कोटणीस घराण्यात पूजेत असल्याचे दिसून येते.

श्रीसमर्थ निजधामास गेल्यानंतर श्रीदिवाकर गोसावी व श्रीउद्धव गोसावी यांच्यात पीठावर बसण्याबद्दल जो वाद झाला, तो मिटवण्यासाठी जे पंच नेमले गेले, त्यात हे यज्ञेश्वरच मुख्य पंच असून त्यांनीच याचा निवाडा केला. हा उल्लेख श्रीसमर्थ बखरीत असून, यदुराज गोसावी हे नामाभिधान श्रीयज्ञेश्वरपंतांना दिले आहे.

श्रीतात्यासाहेबांचे आजोबा श्री नरसो तिमाजी यांना फडणिशीचे ऐवजी मुधोळची कोटणीशी देण्यात आली व म्हणून या घराण्याचे कोटणीस हेच आडनाव पुढे प्रचलित झाले. पहिल्या चार पिढ्यांचा पेशा तर लष्करीच होता. पाचव्या पिढीतील तिमाजी व रामाजी हे दोघे बंधू सैन्यात शिपाई असून, मोठे हरिभक्तही होते. (श्री. तिमाजी बाबूराव यांना प्राचीन व सांप्रतच्या संतांच्या काव्याची गोडी असून, तिचा त्यांनी केलेला संग्रह आजही मुधोळच्या दप्तरात पाहावयास मिळतो, असे कै. साधुदास यांनी श्रीतात्यासाहेबांच्या चरित्रात नमूद करून ठेवले आहे.) तिमाजींचे पुत्र नरसो तिमाजी यांच्याकडे मुधोळ संस्थानचे कोठीचे काम आले. त्यांचे चिरंजीव पांडुरंगराव यांच्याकडेही सरकारी कोठीचेच काम होते. पांडुरंगराव

यांनी प्रपंचात फारसे लक्ष घातले नाही. त्यांचा नामस्मरणावरच फार मोठा भर होता. उभे आयुष्य त्यांनी नामस्मरणातच व्यतीत केले. त्यांच्या पत्नी या तेरदाळ येथील कुलकर्णी घराण्यातील असून, त्यांचे माहेरचे नांव बहिणाबाई व सासरचे नांव रखुमाबाई असे होते. अशाप्रकारे हे कुळ मोठे उत्तम आहे असे पाहूनच श्रीतात्यासाहेबांच्या सारख्या अवतारी पुरुषांनी या ठिकाणी जन्म घेतला आणि तेथे प्रपंच व परमार्थ दोन्ही कळसाला नेऊन मागील बेचाळीस कुळांचा उद्धार केला. 'आला जगदोद्धार । त्याचे अनंत भांडार ॥' या श्रीतुकोक्तीप्रमाणे श्रीतात्यासाहेबांनी आपल्या कुळाचा उद्धार तर केलाच केला, पण याहीपेक्षा 'कुळे उद्धरील सर्वांची तो' असे श्रीतुकाराममहाराज यांनी म्हटले आहे, ते अक्षरशः सार्थ करून दाखविले. श्रीमारुतीरायांचा अवतार म्हणजे श्रीसमर्थ हे तर प्रसिद्धच आहे. या श्रीसमर्थांनी या कोटणीस घराण्याचे मूळ पुरुष श्रीयज्ञेश्वरपंत यांना स्वहस्ते कोरलेला 'प्रताप मारुती' प्रसाद म्हणून दिला तो, हनुमंतांचा अवतार तुमचे कुळात होणार आहे हे दर्शविण्याकरिताच की काय कोण जाणे? तोच भाग मुख्यत्वे यापुढे पहावयाचा आहे.

सत् व असत् प्रवृत्तींनी हे जग भरलेले आहे. ज म्हणजे जन्माला येणे व ग म्हणजे गमन करणे. हे जे गमनागमन, त्याचे

नाव जग. सत् स्वरूपाला जाणणारे ते संत व असत्चे संशोधन करून त्यालाच चिकटून राहणारे ते असंत. हा झगडा अखंडच चालू आहे. असत् प्रवृत्ती जर टोकाला गेली तर तेथे विनाश हा ठरलेलाच आहे. अशावेळी सत् प्रवृत्तीने शांतता निर्माण करण्यासाठीच, सत् स्वरूप संत अवतीर्ण होतात व 'सकळ धर्मांमाजी धर्म । स्वरूपी रहाणे हा स्वधर्म ।' असे श्रीसमर्थोक्तीप्रमाणे प्रत्ययास आणून देतात. असत् हे सत् वरच अवलंबून आहे. चैतन्याची सामसूम झाली तर देह व दृश्य यांना काय किंमत आहे? मी मी म्हणणारा ज्या शरीरातून निघून जातो, तो त्या शरीराला नंतर मी म्हणू शकत नाही, यातच खरे वर्म आहे. सत् स्वरूप जाणले तर तेथे विवेक व संयम निर्माण होतो आणि शांतता नांदते. म्हणून तोच धर्म आहे. सत् प्रवृत्ती हा धर्म जेथे मानवत नाही, तेथे असत् प्रवृत्तीचे थैमान चालते. आपले अस्तित्व ज्यावर आहे ते सत् व त्याला जाणणे हा धर्म. हे ज्ञान झाले तर कोणी वाटेल तसे वागणारच नाही. म्हणून ही अवस्था निर्माण होण्याची जरूरी भासली की युगायुगी देवांचे अवतार होतात.

राम कृष्णादी अवतार म्हणजे पाण्याचे बर्फ व्हावे तसे ते अवतार आहेत. निराकार असणारे सत् तत्त्वच तेथे आकार घेते. 'भावाचे मथिले निर्गुण संचले । ते हे उभे ठेले विटेवरी ।।'

आस्तिभावाचे मंथनातून जे साचले ते सगुण साकार रूप म्हणजेच देवादिकांचे अवतार. तेथे अपार सामर्थ्य असते व ते काहीही करू शकतात. आपण तसे काही केले तर मात्र, मग काहीतरीच होते. म्हणून श्रीतुकाराममहाराज म्हणतात, 'वाचा बोलू वेदनित्ती । करू संती केले ते ।।' देवादिकांचे अवतार युगायुगाला तर संतांचे शतका शतकाला होतात. 'आम्ही वैकुंठीचे वासी । आलो याची कारणासी ।' देवाच्या इच्छेने सत् प्रवृत्ती ही प्रवृत्त करणेसाठी हे संतांचे अवतार होतात. काही महात्मे 'नर करणी करे तो नरका नारायण होय ।' अशा पद्धतीने सत्स्वरूपाशी एकरूप होतात व अवनतीपासून जगाला तारतात. तेही अवतारच. वैकुंठाहून येथे येऊन उद्धार करतात तेही अवतारच. अव+तृ या शब्दापासून अवतार हा शब्द बनला आहे. वरून खाली येणे हाच अर्थ येथे अभिप्रेत आहे. यादृष्टीने संतांची अवतारमिमांसा पाहिली पाहिजे.

वंदे संतं श्रीहनुमंतम्

श्रीतात्यासाहेबमहाराज हे कोणाचे अवतार होते हे श्रीब्रह्मचैतन्यमहाराज गोंदवलेकर यांच्या एका गोष्टीवरून स्पष्ट होणार आहे. त्यावर निराळे भाष्य करण्याची मग आवश्यकताच नाही.

सांगलीचे कै. ह. भ. प. हरिभाऊ हरिदास हे श्रीब्रह्मचैतन्य महाराज यांचे एक निःसीम शिष्य असून, ते महाराजांना सांगलीस आपल्या घरी वरचेवर बोलवित होते व महाराजही येतो येतो म्हणावयाचे. परंतु ते प्रत्यक्षात कधी आलेच नाहीत. यामुळे एकदा उद्विग्नपणे कागवाड येथे श्रीमहाराज यांना हरिभाऊंनी प्रश्न केला, 'महाराज, तुम्ही आमचे घरी येणारच नाही का? तुम्ही एकवार तरी यावे अशी माझी प्रार्थना आहे.' महाराज म्हणाले, 'अरे हो! बाळ, तुला एक गौप्य सांगतो, परंतु ते तू गुप्तच ठेव. कोणाला सांगू नको. सांगलीचे कोटणीसमहाराज आणि आम्ही एकच आहोत. समर्थांच्या एका अंशाने माझा जन्म झाला व दुसऱ्या अंशाने कोटणीसांचा जन्म झाला. रामाच्या प्रेरणेने आम्ही दोघे एकाच कार्याकरता आलो आहोत. नामाचे महत्त्व वाढविणे हेच आमचे काम. 'तुम्ही म्हणा राम राम । तेणे होईल आमुचे काम ॥' कर्नाटकात आम्ही काम करावयाचे व महाराष्ट्रात कोटणीसमहाराजांनी काम करावयाचे असाच ईश्वरी संकेत आहे. आम्हाला हे भाग वाटूनच दिलेले आहेत. मग आम्ही जर एकच आहोत तर बाळ, मग सांगलीस येणेचे प्रयोजन काय? म्हणून यावयाचे नाही असे नाही, पण नाही आलो. तुला काही वाटणार नाही ना?'

इतके महाराज बोलल्यावर हरिभाऊंचे समाधान झाले.

ते आमच्या घरी आमच्या आजोबांच्या पासून येत असत. महाराजांनी देह ठेवल्यावर काही काळाने त्यांनी ही गोष्ट आमच्या श्रीतात्यासाहेबांच्या संदर्भात काही विषय निघाला असता, तात्यासाहेबांची योग्यता काय आहे हे आमच्या महाराजांच्याच शब्दात सांगतो असे म्हणून सांगितली. यावरून श्रीतात्यासाहेब महाराज हे कोणाचे अवतार होते हे स्पष्टच होत आहे.

श्रीसमर्थ हे श्रीमारुतीरायांचा अवतार हे तर सर्वश्रुत आहेच. मारुतीरायांचा अवतार रामकार्याकरता, तर समर्थांचा अवतार धर्मकार्याकरता हे सूर्यप्रकाशाइतके स्पष्ट आहे. श्रीब्रह्मचैतन्यमहाराज व श्रीतात्यासाहेबमहाराज यांनी नाममहिमा वाढविला आणि प्रपंच व परमार्थ दोन्ही कळसाला नेले. अंजनी मातेची इच्छा श्रीतात्यासाहेबमहाराजांनी पूर्णत्वास नेली. प्रपंच करून परमार्थ करावा हीच त्यांची इच्छा होती. त्रेतायुगी मारुतीराय हे रामकार्याकरता ब्रह्मचारीच राहिले. समर्थावतारात मातोश्रींची इच्छा ओळखून, नारायणा बोहल्यावर तरी उभा रहा, म्हणताना स्वारी बोहल्यावर उभी राहिली व सावधान म्हणताच तेथून स्वारीने पलायन केले. प्रगती एवढीच, समर्थ बोहल्यापर्यंत आले. ब्रह्मचैतन्य अवतारात लग्न केले, पण आंधळ्या मुलीशी व नावालाच. श्रीतात्यासाहेब महाराजांनी मात्र प्रपंच करून परमार्थ केला. या सर्व दृष्टीने यातील रहस्य

कळणारे आहे. मौज ही की त्रेतायुगी मारुतीरायांचे गुरू रामचंद्र, समर्थ अवतारीही रामानीच त्यांना अनुग्रह दिला. श्रीतात्यासाहेबमहाराज यांचेही गुरू श्रीरामचंद्रच. अंजनीमातेलाही हे दृश्य पाहून किती आनंद झाला असेल!

श्रीतात्यासाहेब यांचे चुलते श्रीवामनरावजी हेही परमार्थ दृष्टीने मोठे अधिकारी पुरुष होते. त्यांचा व श्रीतात्यासाहेबांचा पारमार्थिक पत्रव्यवहार अभंगरूपाने झाला आहे. त्यात वामनरावजींना पत्र लिहिताना एका अभंगात श्रीतात्यासाहेब म्हणतात, 'ऐशा बळीवंताचे पायी पै नमन । अंजनी नंदन करीतसे ॥' या अभंगात श्रीतात्यासाहेबांनी 'अंजनी नंदन' अशी मुद्रिका घातली आहे. त्यांचा गाथा मोठा आहे. पण दास अशीच मुद्रिका बऱ्याच ठिकाणी, क्वचित हनुमंत; पण येथे मात्र त्यांनी आपण कोण आहोत हे जाणत्यांना कळावे या दृष्टीनेच सहज ही मुद्रिका घातली आहे.

तात्पर्य काय? श्रीतात्यासाहेबमहाराज हे श्रीमारुतीरायांचे अवतार. 'बुद्धिमतां वरिष्ठं आणि श्रीरामदूतं' असे होते. त्यांना आमचे अनेक अनेक प्रणिपात. माझे प.पू. श्रीमामांनीही 'श्रीहनुमत् गुरुचरित्रबोधसार' या नावाचे साधनमार्गास धरून श्रीतात्यासाहेबांचे एक ओवीबद्ध चरित्र लिहिले आहे. त्यातही त्यांनी श्रीतात्यासाहेब हे श्रीमारुतीरायांचे अवतार असेच म्हटले आहे.

याच संदर्भात सांगलीचे एक सत्पुरुष प्रेमयोगी श्रीपांडुरंगमहाराज ताम्हनकर आपल्या अभंगात म्हणतात -

त्रेतायुगी हनुमंते सेवा रामाची केली ।
 नैष्ठिक ब्रह्मचर्य आचरुनी कीर्ती गाजविली ॥१॥
 रामावाचुनि अन्य नावडे एकदेशी जहाला ।
 सर्व जग हे रामरूपी मानेना बोला ॥२॥
 सर्व देशी तुज अन्वयदृष्टी कैसे सेवावे ।
 आपण तरोनी इतर जनांना कैसे तारावे ॥३॥
 त्रेतांती श्रीहनुमंताने राम प्रार्थियला ।
 संसाराचा अनुभव काही नाही मज मिळाला ॥४॥
 राम म्हणे कलियुगात मानव होऊनी कार्य करी ।
 रामदास गोंदवलेबाबा आवृत्ती दुसरी ॥५॥
 कोटणीस आवृत्ती तिसरी राम प्रसादाने ।
 जगा डुलविले आपण डुलला कीर्तन रंगाने ॥६॥

महाब्रह्म प्रगटले

श्रीतात्यासाहेबमहाराज यांचा जन्म तेरदाळ येथे शके १८७६ कार्तिक शुद्ध अष्टमी, सोमवार दि. ०७.११.१८६४ इसवी रोजी सकाळी आठ घटका दिवसास, त्यांचे आजोळी झाला.

आश्चर्य असे, त्यावेळी सुतिकागारात प्रकाश पडला होता. आमच्या संप्रदायाचे आद्य संस्थापक भगवान श्रीसद्गुरू श्रीनिंबरगीकरमहाराज हे जेव्हा भूतलावर अवतीर्ण झाले, त्यावेळीही सुतिकागारात असाच प्रकाश पडला होता. अवतारी पुरुषांचे हे एक लक्षणच आहे. श्रीतात्यासाहेबांच्या मातोश्री सौ. रखुमाबाई यांना बालपणापासूनच पिशाच्याची बाधा होती आणि अशी मुलगी काही बनाव करून श्रीपांडुरंगराव यांना दिली होती. पूर्वीचा काळ मुलाने मुलीला पहावयाचे, मुलीने मुलगा पहावयाचा असे काही नव्हतेच. लबाडीनेच हे काम झाले. पांडुरंगराव हे तर अत्यंत सरळ मनाचे आणि मोठे हरिभक्त. त्या पुण्याईने त्यांच्या सत्कुळात श्रीतात्यासाहेबांचा जन्म झाला मात्र, त्याच क्षणाला मातोश्रींची पिशाच्चबाधा दूर झाली. सर्वांनाच आनंदीआनंद झाला. पिशाच्चबाधा झाली तर तुंगाच्या मारुतीला किंवा नरसोबाचे वाडीला खेडे घालावे लागतात. पण जेथे साक्षात् मारुतीरायच प्रगट झाले, तेथे भूतबाधा राहिलच कशी? श्रीतात्यासाहेबांचे चरित्र हे अगदी जन्मापासूनच अलौकिक आहे असे आपणास दिसून येईल. जे हसत जन्माला आले ते हसतच जातात व जे रडत जन्माला येतात ते रडतच जातात. मुलाचे पाय पाळण्यात दिसतात असे जे म्हटले जाते, ते काही खोटे नाही. श्रीतात्यासाहेब

रूपाने गोरेपान, उंचेपुरे आणि देखणे होते. जन्मतःच त्यांचे डोळे तेजःपुंज होते. त्यामुळे ते सर्वांचेच लाडके होऊन राहिले. बालपणी देवाची पूजा करणे, पालखी काढणे, भजन करणे, हेच त्यांचे खेळ होते. मुलातून भांडण काढून ते कधीच घरी आले नाहीत. सर्वांशी त्यांचे वागणे अगदी प्रेमळपणाचे असे. देवाला जेऊ घातल्याशिवाय ते कधीच जेवत नसत. जगापेक्षा हे मूल अगदीच वेगळे आहे असेच सर्वांना वाटत असे.

शिष्याच्या शोधत

श्रीराम आणि हनुमंत ही अनादिकालापासून गुरूशिष्यांची जोडी. श्रीक्षेत्र चिमड येथे श्रीरामचंद्ररावजी महाराज यरगट्टीकर या नावाचे एक महान सिद्धपुरुष वास्तव्य करून होते. हे साक्षात् श्रीरामप्रभूंचाच अवतार असून, आपल्या शिष्याच्या म्हणजे श्रीहनुमंताच्या शोधत होते. ते चिमडपासून जवळच असलेल्या मुधोळ या गावी कोणा एका शिष्याकडे गेले होते. पहाटे काकड आरती, सकाळी पूजा, सायंकाळी पुराणवाचन व पंचपदी नामसाधन हा त्यांचा नित्यक्रम असे. यामुळे बरेच लोक त्यांचे दर्शनास, प्रवचनास जात असत. बालगोपाळांच्या संगतीने आमचे तात्यासाहेबही अगदी बालवय असून, ईश्वरी योजनेप्रमाणे तेथे गेले होते. मुले ती मुलेच. ती काय थांबणार?

आणि हा काय विषय मुलांचा आहे थोडाच! ती थोड्या वेळातच निघून गेली. श्रीतात्यासाहेबांना याचे मुळीच भान नाही. ते मात्र तेथेच बसून राहिले. मोठी मोठी माणसेही या गोष्टीचे कौतुक आणि आश्चर्य करित होती. चिमडच्या महाराजांचे त्यादिवशी सायंकाळी प्रवचनही झाले. नंतर सगळी मंडळी तेथून उठून गेली. सांप्रदायिक मंडळी तेवढीच राहिलेली होती. दासबोधाला किंवा पुराणाला कोणीही आले तरी चाले, पण पंचपदीला बिगर सांप्रदायिक लहान मूलही चालत नसे. असा महाराजांचा अगदी कटाक्ष होता. श्रीतात्यासाहेब तेथे बसलेलेच होते. तोच घराचे दरवाजे बंद झाले आणि पंचपदी सुरू झाली. याचेही सर्वांना आश्चर्य वाटत होते. चिमडचे महाराज व श्रीतात्यासाहेब हे अगदी एकमेकांकडे मोठ्या तन्मयतेने टक लावून पाहात होते. त्यात ते काय पाहात होते हे त्यांनाच माहिती. इतरांना ते काय कळणार?

पंचपदी झाल्यावर या बाळाने म्हणजे श्रीतात्यासाहेबांनी महाराजांना नमस्कार केला. महाराजांनी त्यांच्या मस्तकावर हात ठेवला. नंतर त्यांना घरी पोचविले. मागून लोकांनी महाराजांना प्रश्न केला की, आज हा नियमाला अपवाद कसा काय झाला? तेव्हा महाराज म्हणाले, 'अरे बाबांनो! तो माझाच आहे. काही काळाने तुम्हाला याचा उलगडा आपोआपच होईल.'

पुढे काही काळाने श्रीतात्यासाहेबांना श्रीरामचंद्रप्रभूंची मोठीच ओढ लागली आणि ते त्यांचे एक मोठे अधिकारी शिष्य झाले. हा प्रसंग आपण पुढे पाहूच. शिष्य जसा गुरूच्या शोधात, तसे गुरूही शिष्याच्या शोधात असतात. हेच आपणास यावरून दिसून येईल. नरेंद्र हे श्रीरामकृष्ण परमहंसांची टवाळी करण्यासाठी गेले, पण एकमेकांना पाहताच जे घडले ते काही वेगळेच घडले. नरेंद्राच्या डोक्यातील सर्व वावटळ एकदम शांत झाले आणि ते नतमस्तक होताच श्रीरामकृष्ण म्हणाले, 'अरे मी तुझ्याच शोधात होतो. आलास बाळ! बरे झाले.' गुरू आणि शिष्य या गाठी ईश्वरानेच मारलेल्या असतात. या गोष्टी माणसाच्या हातात असत नाहीत. लग्नाच्या गाठी ब्रह्मदेवच मारतो. माणसाने मारल्या तर त्या सुटतात. यावरून यातील महत्त्व आणि औचित्य दिसून येईल. श्रीतात्यासाहेबांच्या अगदी लहानपणी हा प्रसंग घडावा याला फारच मोठा अर्थ आहे. ही गोष्ट श्रीतात्यासाहेबांचे एकनिष्ठ भक्त श्रीनानबा फडणीस यांनीच मला पूर्वी सांगितली आणि म्हणून त्याचा समावेश येथे केलेला आहे. अगदी वार्धक्यावस्थेत मनुष्य परमार्थाचा जरा विचार करू लागतो. ही गोष्ट पाहता श्रीतात्यासाहेब यांच्या बालपणातील ही एक अद्भुत घटना आहे, असेच कोणासही म्हणावे लागेल. मागचे धागेदोरेच या आयुष्यात उकलत असतात हेच खरे !!

विद्यामर्थच साधयेत ।

श्रीतात्यासाहेबांचे बालपण मुधोळासच गेले. इ.स. १८७१ मध्ये ते मराठी शाळेत जाऊ लागले. १८७३ ला त्यांचा व्रतबंध झाला. मराठी चार इयत्ता झाल्यावर ते इंग्रजी शाळेत जाऊ लागले. त्यांना पुंडलिक या नावाने एक सख्खेबंधू लाभले. इ.स. १८७० मध्ये श्रीतात्यासाहेबांचे वडील श्रीपांडुरंगराव यांनी देह ठेवला. पांडुरंगराव यांच्यानंतर चुलते श्रीवामनरावजी कोटणीस यांनी त्यांचा अगदी मुलासारखा सांभाळ केला. श्रीतात्यासाहेबांना एक बहीण होती. घरच्या गरीबीमुळे लाहीपीठ हाच त्यावेळचा मुलांचा खाऊ असे. आपल्या वाटणीचे दिलेले लाहीपीठ खाऊन, श्रीतात्यासाहेबांनी आपल्या बहिणीकडे आणखी थोडे लाहीपीठ मागितले. यावर, 'याच्या मोबदल्यात काय देशील?' असे बहिणीने त्यांना विचारले. यावर श्रीतात्यासाहेब यांनी 'मोक्ष देईन' असे चटकन् उत्तर दिले. त्या बिचारीला मोक्ष म्हणजे काय आहे याची काय कल्पना? तिने लाहीपीठ दिले. श्रीतात्यासाहेबांनी त्यांचा चट्टामट्टा केला आणि 'आता टाक कुठे आहे मोक्ष तो' असे बहिण त्यांना म्हणाली. यावर श्रीतात्यासाहेब म्हणाले, 'अगं, मोक्ष म्हणजे आनंद. लाहीपीठ खाऊन मला आनंद झाला आणि माझा व तुझा आत्मा एकच आहे, तेव्हा तो आनंद तुलाही झाला. हाच

मोक्ष.' मग ती बहीण चुपचापच झाली. मोक्ष मोठ्या मोठ्यांना कळत नाही. इतक्या बालपणी ज्यांचे हे ज्ञान, ते जन्मजात ज्ञानी असे होते म्हटले तर काही अतिशयोक्ती होईल काय?

मुधोळच्या शाळेत चार इयत्ता झाल्यावर, पुढे काय हा प्रश्न उभा राहिला. कारण एकच, घरची अत्यंत गरिबीची परिस्थिती. इंग्रजी चौथीनंतर मुधोळ सोडून ते कलादगीस गेले. तेथे मुलकी नोकरीची परीक्षा द्यावी असे वाटले. इंग्रजी पाचवीचा अभ्यास करित असतानाच त्यांनी वरील परीक्षा दिली व ते पास झाले. तेथे सुप्रसिद्ध वेदांती पंचदशीकार कै. बाबा गर्दे हे शिक्षक असून, श्रीतात्यासाहेबांची बुद्धिमत्ता व जबदरस्त पाठांतर पाहून बाबांनी 'तूच आमचा गुरू आहेस' असे गौरवोद्गार काढले. मॅट्रीक परीक्षेसाठी पुढे श्रीतात्यासाहेब कोल्हापुरास आले. तेथे सहावी इयत्ता झाले. तेथेही त्यांना विपन्नावस्था नडली व ते बेळगावास आले.

इ.स.१८८१ च्या वैशाखात त्यांचा मंगलविवाह झाला. त्यांच्या पत्नीचे नाव 'लक्ष्मी' असे होते. साक्षात् लक्ष्मीच ती, यात प्रश्नच नाही. पुढे मिरजेला आल्यावर मॅट्रीकची परीक्षा श्रीतात्यासाहेब हे चांगल्या प्रकारे उत्तीर्ण झाले. साक्षात्कारी जीवन जगण्यासाठीच श्रीतात्यासाहेब हे आलेले, केवळ प्रपंचासाठी नव्हे. त्यांची प्रज्ञा जागृत होती. स्फूर्तीदेवता

त्यांचेसमोर हात जोडून उभी असे. त्यांनी एक कानडी पद केले होते व ते कसे काय झाले आहे म्हणून विचारण्यासाठी एका शास्त्रीबुवांच्याकडे आले. त्यांनी ते पद कोणी केले आहे असे विचारताच, त्यांनी ते आपणच केल्याचे सांगितल्यावरून शास्त्रीबुवांनी श्रीतात्यासाहेबांची चांगलीच हजेरी घेतली. काही काळाने तेच पद घेऊन पुनः ते शास्त्रीबुवांकडे आले व आता काय होते पाहावे म्हणून तेच पद शास्त्रीबुवांना दाखविले व श्रीकनकदासांनी हे पद केले आहे म्हणून सांगितले. त्यावर हात जोडून 'कनकदास भाळ छलु' असे शास्त्रीबुवा बोलले व त्या पदाचीही पण खूपच प्रशंसा केली.

मॅट्रीकची परीक्षा पास झाल्यावर घरच्या विपन्नावस्थेमुळे पुढील शिक्षण घेणे हे तर शक्यच नव्हते. यामुळे मुधोळ येथे कारभारी कचेरीत इंग्रजी शाखेकडील कारकून म्हणून श्रीतात्यासाहेबांनी नोकरी पत्करली. घरात वीस-पंचवीस माणसे, पैसा मिळवण्याचे दुसरे कोणतेच साधन नाही. वयस्कर चुलते, कर्जाचा बेसुमार बोजा आणि सर्वभार यांच्यावरच आलेला. अवघे सतरा वर्षांचे वय. अशास्थितीत येवढ्याच अल्प वेतनात, म्हणजे अवघ्या वीस रुपये पगारात, श्रीतात्यासाहेबांनी प्रपंचाची कशीतरी तोंडमिळवणी चालू केली. पुढे कायद्याचा अभ्यास करून वकिलीची परीक्षा द्यावी असे त्यांना वाटू लागले. त्याकाळी

मॅट्रीक झाल्यानंतर डिस्ट्रिक्ट प्लीडरची परीक्षा देता येत असे. या संदर्भात त्यांना मुधोळ येथील न्यायाधीश श्रीबाबासाहेब मुजुमदार यांचा चांगला उपयोग झाला. श्रीतात्यासाहेबांनी आपली नोकरी सांभाळून कायद्याचा अभ्यास सुरू केला.

याच सुमारास श्रीतात्यासाहेबांना एक समानशील असे श्रीगोपाळराव दीक्षित या नावाचे चांगले स्नेही लाभले व त्यांची चांगलीच गट्टी जमली. हे गोपाळराव दीक्षित श्रीतात्यासाहेबांना त्यांच्या बिकट परिस्थितीत चार धीराच्या गोष्टी सांगून, त्यांना उत्तेजित करित असत.

श्रीतात्यासाहेबांचा वाली प्रभूरामचंद्र. त्या प्रभूची गाठ पडली तर आपल्या जीवनाचे सारे कोडेच सुटणार आहे. पण ती आता कशी पडणार? श्रीतात्यासाहेब हे देवाची करुणा भाकीत होते व कोठे तीर्थयात्रेला गेले तर तो आपणास सापडेल काय या विचारात ते गर्क झाले होते. गतकालच्या, युगायुगीच्या आठवणीने मन बेचैन होत होते. पण या साऱ्या गतकालच्या आठवणी, त्याचा आत्ता काय उपयोग? आणि याहीपेक्षा आता पुढे काय ? हाच प्रश्न श्रीतात्यासाहेबांना भेडसावीत होता. श्रीमारुतीरायांचेच अवतार ते. इकडे श्रीरामाचे स्मरण चालू होते. पण तेवढ्यानेच त्यांचे समाधान होत नव्हते. त्यांना प्रत्यक्ष रामप्रभूच हवा होता व त्याकरताच केवळ त्यांच्या

मनाची ओढघस्त चालू होती. पण ते रामप्रभू आता कोठे अवतीर्ण झाले असतील? ते कोणत्या कार्याकरता येथे आले असतील? काय रूपात ते वावरत असतील? याचा ठाव घेण्याकरता त्यांच्या मनात संशोधन चालले होते. पण त्याचा पत्ताच लागत नव्हता. काशीला गेले तर श्रीशंकर आपल्याला मंत्रोपदेश करतील व त्यातून त्या प्रभूचा पत्ता लागून आपल्यास श्रीरामाचे पाय पुनः सापडतील आणि आपण कृतार्थ होऊ. प्रभूच्या चाकरीतच आपण आपले आयुष्य घालवू. त्याचे दर्शन झाले तर प्रपंच व परमार्थ अंजनीमातेच्या इच्छेप्रमाणे सुकरच होतील. मग ही आपल्याला कोणतीच गोष्ट दुष्कर अशी रहाणार नाही, असे काही विचार त्यांच्या मनात घोळत होते. ते प्रभूरामचंद्र आपले हृदयात आविर्भूत होत आहेत असेही मधून मधून मनात चमकून जाई. पण पुनः वाटे तो मजसमोर का येत नाही? पुनः त्यांचे मनच त्यांना सांगे, अरे तो प्रभू तुला निश्चितच भेटणार आहे. कारण तू त्या प्रभूचाच आहेस व तो प्रभू तुझाच आहे. उगीच कोणत्याही गोष्टीत आपल्या मनाचीच नुसती घाई करून काय कामाची! 'तुका म्हणे नाही चालत तातडी । प्राप्त काळ घडी आल्यावीण ॥' हेच खरे.

धीर तो कारण । साह्य होतो नारायण ॥

'आमच्या चिमड संप्रदायाचे आद्य सिंहासन श्रीक्षेत्र निंबरगी येथे आहे. तेथे श्रीनारायणराव भाऊसाहेब महाराज निंबरगीकर या नावाचे अलौकिक महापुरुष होऊन गेले. ते म्हणजे चालते बोलते ब्रह्मच. त्यापलीकडे आम्ही काही वाचले नाही, ऐकले नाही. त्यापलीकडे जर आणि काही असेल तर तेच ते होते. यापेक्षा काय सांगावे?' 'तुका म्हणे संत सज्जनी। नारायण सरदार ॥' श्रीतुकाराममहाराजांनी पुढील अवताराचे जणु 'नारायण सरदार' या शब्दांनी भाकीतच करून ठेवले होते. तेच श्रीतुकाराममहाराज श्रीनारायण या नावाने श्रीक्षेत्र निंबरगी येथे अवतीर्ण झाले. हे श्रीकाडसिद्धांचे शिष्य होत. या परंपरेची माहिती पुढे येणारच आहे.

श्रीतात्यासाहेबांच्या मनातील तळमळ श्रीनारायणचरणी रुजू झाली. 'जीवनावेगळी मासोळी । तुका तैसा तळमळी ॥' अशी श्रीतात्यासाहेबांची स्थिती झाली होती. मूळ सिंहासनापासून सूत्रे फिरू लागली. श्रीतात्यासाहेबांच्या जिह्वाग्रावर सरस्वती बसली व ते श्रीबाबासाहेब मुजुमदार यांना एकदा म्हणू लागले, 'बाबासाहेब एकदा काशीलाच जावे म्हणतो.' ते म्हणाले, 'कशासाठी?' श्रीतात्यासाहेब म्हणाले, 'मला रामाचा ध्यास लागला आहे. तोच माझ्या जीवनाचे

जीवन आहे. माझ्या आत तो प्रभू आविर्भूत होत असल्याची जाणीव मला होते, मग तो माझ्या समोर का येत नाही? तोच आई-वडिल, गणगोत, फार काय सदुरू आणि देव तोच आहे. तो तर मला कोठेच दिसत नाही. फक्त जाणीव मात्र होते. त्याला शोधावे म्हणतो. पूर्वी सीताशोधन केले, पण आता मात्र रामच शोधला पाहिजे. सीताशोधन रामासाठी व रामाचे शोधन माझ्यासाठी. आणि काय सांगावे? त्या रामावाचून हा सर्व शीण माझ्या वाटणीला येत आहे असे मला वाटते. प्रपंच व परमार्थ त्या प्रभूप्रतापानेच माझा पूर्ण होईल. मग कशाची चिंता?' शिवाय चाचरत ... 'अंजनी मातेची इच्छा, 'हणमंतराव काय बोलता,--' नाही नाही काही नाही...' 'उगीच न्यायाधीशांच्या समोर कशाला' ... 'जातो. तेथे शंकराजवळ धरणे धरतो. शंकराला पकडले तर तो मला राममंत्र सांगेल व साहजिकच आत्मारामाचा सुगावा लागून माझे सारे जीवनच उजळून निघेल. याकरिता काशीला जातो आणि तेथे धरणेच धरतो. पाहू काय होते. शंकरालाच धरल्यावर मग राम जाईलच कुठे?' श्रीतात्यासाहेबांचा शुद्धभाव पाहून श्रीबाबासाहेबही थक्क झाले व ते म्हणाले, 'हणमंतराव, तुम्ही अगदी माझ्या मनातलेच बोललात, पण मला वाटते ते तुम्हाला सांगतो. तुम्हाला काय वाटते पहा. मला ज्या महात्म्याचा कृपानुग्रह लाभला आहे,

त्यांचे नाव श्रीरामचंद्रच आहे आणि मला तर असे कैकवेळा वाटले आहे की ते एक अवतारी महापुरूष आहेत. तुम्ही ज्या शोधात आहात तेच समाधान जर तुम्हाला तेथे लाभले, तर मग काशीला जाण्याची जरूरी आहेच का? येवढे सांगा. 'बुद्धिमतां बरिष्ठं' असे श्रीतात्यासाहेब हे मोठे चाणाक्ष. त्यांनी विचार केला की, एकेकाळी थोडे बहुत पाखांडवादी असणारे व ईश्वराचे नास्तिक्य प्रतिपादन करणारे बाबासाहेब ज्याअर्थी मजजवळ ही अशी भाषा बोलत आहेत व त्यांच्या वागण्यात अलीकडे काही फरकही दिसत आहे, त्याअर्थी येथे काही पाणी मुरते आहे यात प्रश्नच नाही. तेव्हा आपण होकार द्यावा, म्हणून श्रीतात्यासाहेबांनी होकार दिला. श्रीबाबासाहेबांनाही या गोष्टीने आनंद झाला आणि श्रीतात्यासाहेबांना आपल्या सदगुरूंच्याकडे नेण्याचे त्यांनी अभिवचन दिले. श्रीतात्यासाहेबांच्या मनाला दिलासा मिळाला व ते घरी परतले.

आपणासारखे करिती तात्काळ

इ.स. १८८६ मध्ये मार्गशीर्ष वद्य पंचमी गुरुवारी आमचे श्रीतात्यासाहेब, श्रीबाबासाहेब मुजुमदार यांच्याकडे मुधोळास गेले होते. तेथे श्रीचिमडचे महाराज आले होते. त्यांना श्रीतात्यासाहेब यांनी पाहिले मात्र, एकमेकांची दृष्टी एकमेकांकडे

जाताच, क्षणार्धात युगानुयुगीच्या आठवणी उजळून निघाल्या. ज्या आत्मारामाची सगुणरूपात गाठ पडावी असे श्रीतात्यासाहेबांना सारखे वाटत होते; जे रूप श्रीतात्यासाहेबांच्या हृदयात आविर्भूत होऊन, ते श्रीतात्यासाहेबांना जाणीव देत होते, अगदी तेच रूप दृष्टीसमोर येताच श्रीतात्यासाहेबांच्या ठिकाणी एकदम अष्टसात्विक भाव उसळून आले आणि त्यांनी श्रीचिमडच्या महाराजांच्या पायाला एकदम मिठीच मारली. श्रीचिमडचे महाराज यांनी ज्या शिष्यास बालपणीच हेरून ठेवले होते व ज्याच्या शोधातच ते होते व ज्याला त्यांनी हा माझाच आहे असे म्हटले होते, तो भाव जागृत झाला. क्षणार्धात श्रीचिमडच्या महाराजांनी आपले खरे मूळचे स्वरूप प्रगट केले आणि श्रीतात्यासाहेबांच्या मस्तकावर आपला वरदहस्त ठेवून क्षणार्धात त्यांना अनुग्रह देऊन आपणासारखेच करून ठेवले.

श्रीतात्यासाहेब याच प्रसंगात श्रीचिमडच्या महाराजांबद्दल एका पद्यात म्हणतात,

स्वयंभु सदना सुहास्य वदना प्रगटलासी रामा ।
भवतारक तव पवित्र चरणी देई नित्य प्रेमा ॥१॥
वाट धर्माची मोडली साची सीग अधर्मा चढला ।
धर्मस्थापना करावयाचा विचार मनी ठरला ॥१॥
आत्मस्वरूपा विसरूनिया मी भवचक्री फिरलो ।
काय सुकृत होते नकळे शरण पदी आलो ॥२॥

पूर्णकृपेने नाममंत्र तो कर्णी फुंकियला ।
जिकडे तिकडे देव निरंजन निर्गुण दावियला ॥३॥
महाविष्णु तू एकनाथ तू स्वामी गुरुनाथा ।
दास प्रभूचा राम कृपेचा बंदित पद माथा ॥४॥

श्रीतात्यासाहेबांचे हे स्वानुभवोद्गार पाहिले म्हणजे गुरुशिष्य काय अधिकाराचे होते हे अगदी स्पष्टच होत आहे. श्रीचिमडच्या महाराजांनी दृष्टादृष्ट होताच अनुग्रह केला असे हे त्यांचे चरित्रातील एकमेव, एकच उदाहरण आहे. नाहीतर या, पुढे पाहू अशी टोलवाटोलवी करून, शिष्याची पात्रता पाहून मगच, महाराज अनुग्रह देत असत.

ज्या बाबासाहेबांच्याकडे ही घटना घडली, त्यांना देखील महाराजांचा अनुग्रह लगेच मिळाला नव्हता. कसाला लावून मगच महाराज अनुग्रह देत असत. बाबासाहेबांची अगदी निष्ठा पाहून, त्यांना जो काही दिव्य अनुभव आला आणि अनुग्रह देतो म्हटल्याशिवाय हे पाय सोडणार नाही असे जेव्हा बाबासाहेब म्हणाले, त्याचवेळी अनुग्रहाला सोमवार, गुरुवार लागतो असे सांगितले व पुढे गणेशचतुर्थीची संधी साधून, योग्य वार पाहून, बाबासाहेब जेव्हा मुधोळहून चिमडास आले, तेव्हाच अनुग्रह दिला आणि बाबासाहेब कृतार्थ झाले. श्रीतात्यासाहेबांच्या निमित्ताने त्यांचे जीवश्च कंठश्च स्नेही श्री. गोपाळराव दीक्षित

यांना श्रीचिमडच्या महाराजांचा अनुग्रह झाला, पण त्यांना तत्पूर्वी खूपच प्रयास पडले होते. महाराजांचा अनुग्रह आपणास व्हावा म्हणून त्यांनी कोटी लिंगार्चन केले होते व मगच ते महाराजांकडे आले व त्यांना अनुग्रह झाला. श्रीतात्यासाहेबांचे चुलते श्रीवानमरावजी कोटणीस यांनाही महाराजांचा अनुग्रह झाला, पण हा लाभ होण्यापूर्वी त्यांनी कोट्यवधी जप आपल्या मनानेच केलेला होता. तथापि काही विशिष्ट खुणेचे प्रश्न महाराजांनी वामनरावजींना केले. वामनरावजी शरण आले व मग महाराजांनी वानमरावजींना अनुग्रह दिला.

तात्पर्य, महाराजांनी कोणालाही गेल्या गेल्या अनुग्रह दिलेला नाही. प्रणिपात, प्रश्न, सेवा आणि परीक्षा यात जे उत्तीर्ण झाले, अशांनाच त्यांनी अनुग्रह दिला. आधी चिमडमठ सोडून ते सहसा जगदोद्धारार्थ कुठे बाहेर गेलेच नाहीत. तेथेच जे कोणी आले व ज्यांची तळमळ दिसून आली, त्यांनाच त्यांनी मार्गदर्शन केले. तुला अनुग्रह देतो असे ते चुकूनही कोणास म्हणाले नाहीत. मग तू नाम घेतले आहेस का? घेतले नसल्यास घे किंवा याहीपेक्षा एखाद्याला धरून आणून नाम देण्याचा प्रकार तर त्यांच्या आयुष्यातही घडला नाही. ज्यांचे भाग्य त्यांनाच तो अनुग्रह मिळाला व ते पुरुष साक्षात्कारी झाले. घरच्या आप्तेष्टांनाही त्यांनी आपणहून काही आपल्या

परमार्थाचा सुगावा लागू दिला नाही. खुद्द बाबासाहेब मुजुमदारांनाही महाराजांनी आपल्या परमार्थाचा अनेक दिवस थांगपत्ता लागू दिला नाही. त्यांची प्रारब्धरेषाच उदयाला आली. त्यांना जे जगात पाहावयास मिळणार नाही असाच काही दिव्य अनुभव आला आणि खरा परमार्थ म्हणतात तो येथेच आहे अशी त्यांची खात्री झाली, तेव्हाच त्यांचे काम झाले. न होऊन 'मी एक साधुमहाराजांचा सेवक आहे. श्रीनिंबरगीकरमहाराज यांच्या आज्ञेने श्रीसाधुमहाराजांची समाधी बांधून त्यांची सेवा करून राहिलो आहे. सायंकाळी पुराण सांगतो. कोणी काही देवापुढे ठेवले तर त्यावर गुजराण करतो', असे काही सांगूनच त्यांनी बाबासाहेबांना खरे तर अगदी चकवलेच होते. यावरून महाराजांचा परमार्थ किती गुप्त होता, त्यांनी आपला अधिकार कसा झाकून ठेवला होता, 'अती लगट तयाला प्रगट।' अशीच त्यांची अवस्था कशी होती, केवळ संप्रदाय वाढवायचा हीच केवळ त्यांची दृष्टी कशी नव्हती आणि ते कसे प्रसिद्धी पराङ्गमुख होते हे सारे यावरूनच दिसून येईल. महाराजांच्या या वृत्तीमुळे संप्रदायाची लांबी रूंदी जरी फारशी वाढली नाही, तरी खोली निश्चितच वाढली.

काही लोकांनी महाराजांच्याजवळ पृच्छा केली, 'तुम्ही अगदी लगेच कसा काय तात्यासाहेबांना अनुग्रह दिला?' महाराज

म्हणाले, 'बाबांनो तो परमार्थाची पुंजी घेऊनच आला होता, मग काय वेळ लागणार?' श्रीसमर्थ म्हणतात, 'अनंता जन्मीचे पुण्य जोडे । तरीच हा परमार्थ घडे ॥ मुख्य परमात्मा आतुडे । अनुभवासी ॥१॥' तर श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात, 'बहुता सकृताची जोडी । म्हणुनी विठ्ठली आवडी ॥' यावरून येथे काय म्हणावयाचे आहे याची कल्पना येईल.

पूर्णकृपेने नाममंत्र चिमडच्या महाराजांनी श्रीतात्यासाहेबांच्या कानात फुंकला मात्र - वायुरूप मंत्र वायुरूप जीवनात, हंसारूढ रामप्रभूनी जो फुंकर घालून आत प्रविष्ट केला, तो काय चमत्कार सांगावा! 'नळी फुंकली सोनारे । इकडून तिकडे गेले वारे।' असेच बहुधा साधकांचे होत असते. पण तसे येथे न होता तो मंत्र आत स्थिरच झाला. आणि मौज अशी, त्याच क्षणाला ईश्वरी साक्षात्कार सर्वत्र होऊन श्रीतात्यासाहेबांचे जीवन हे साक्षात्कारी जीवन झाले. जीवनामुळे साक्षात्कार आहे का साक्षात्कारामुळे जीवन आहे हाच येथे खरा प्रश्न आहे. आत चैतन्याचा साक्षात्कार असेल तरच शरीराची हालचाल होते. शरीराची हालचाल होते एवढेच आपल्याला जाणवते, पण ज्या चैतन्यामुळे ही हालचाल होते, त्याचे जर ज्ञान होऊन प्रत्येक क्रियेत ती जाणीव होऊ लागली, तर त्याला साक्षात्कारी जीवन म्हणतात. वायुप्रकाशयुक्त जीवन याचेच नाव जीवन.

'जव या वायूचा प्रकाश । तव या भांडियाचा विश्वासु ॥
वायो निघोनिया गेला । तव तो झाला उदासु रया ॥'

शरीरातील वायू निघून गेला तर शरीराची क्षमता नाहिशी होऊन, शरीर हे केवळ चिखलाचा गोळा होऊन पडते. वायूरहित शरीर जर जन्माला आले तर त्याचे बारसे होणारच नाही. चैतन्याचा साक्षात्कार असेल तरच त्या जन्माला अर्थ आहे. साक्षात्काराने जन्म, मग शेवट तरी कशाने? तो चैतन्यरूप वायू शरीरातून निघून गेला तर शेवट. हे दोन्ही ज्याच्या स्वाधीन, त्यात मध्ये तरी काय असणार? ज्याच्या आरंभी पाणी, शेवटाला पाणी, मग मध्ये काय निपाणी? असे होईलच कसे? साक्षात्कार हा सदा व चमत्कार हा कदा. जो केव्हातरी होतो तो केवळ चमत्कार आहे. आकाशावर प्राणाचा संघात झाला की दृश्याची निर्मिती होते. दृश्य हा आकाशाचा चमत्कार आहे. आज आहे आणि उद्या नाही अशी याची स्थिती आहे. एक धोंडा जातो व दुसरा येतो. शरीरातील एक पेशी जाते व तेथे दुसरी येते. फार काय, 'अनंत ब्रह्मांडे येती जाती । परी अखंड खंडेना ब्रह्मस्थिती।' यातच खरे जीवनाचे रहस्य आहे.

भिंतीतील अणू परमाणू सारखे वर खाली होत असतात. ही एक रांगोळीच आहे. आपण जन्माला येण्यापूर्वी यातील काही पाहिल्याचे आठवते काय? व मेल्यावर यातील काही

पाहता येईल काय? आम्ही गेलो की हे सारे नाहीसे होते काय? व आम्ही नव्हतो तेव्हा हे होते की नव्हते? याचा विचार केला तर हा सारा चमत्कार कधी तरी घडणारा, अनुभवास येणारा, पण ज्याने हा अनुभव घेता येतो तो मात्र सदाच आहे आणि त्यात कधी फरकही होत नाही. अशा चैतन्याचा साक्षात्कार श्रीतात्यासाहेबांना महाराजांच्या कृपेने झाला आणि ते त्यात देहभानच हरपून गेले.

श्रीतात्यासाहेबांच्या आंतरिक इच्छेप्रमाणे त्यांना जिकडे तिकडे देव निरंजनच दिसत होता. आता जी भक्ति सुरू झाली, ती अखंडच. समोर सतत वस्तूच आहे असे एकदा झाल्यावर, तेथे स्मरण चालू आहे का नाही हा प्रश्नच येत नाही. याचे कारण ज्याचे स्मरण ठेवावयाचे तो बाबा, सारखा समोरच आहे. मग येथे काय जन्मभर साधना करून, 'खसखस देखे तो बस बस' असे म्हणावयाचे?

'देव म्हणजे आपुला प्राण । प्राणासी न करावे निर्वाण ।
परम प्रीतीचे लक्षण । ते हे ऐसे ॥१॥
देवासी ज्याची अत्यंत प्रीती । आपण वर्तावे तेणेची रीती।
येणे कारणी भगवंती । सरव्य घडे नेमस्त ॥२॥
देवाच्या सरव्यत्वासाठी । पाडाव्या जीवलगासी तुटी ।
सर्वही अर्पावे शेवटी । प्राण तोही अर्पावा ॥३॥'

या श्रीसमर्थांच्या ओव्या येथे चिंतनीय आहेत. 'नासिकेचा प्राण कोण मार्गी येत । नाद दुमदुमत अनुहाती ॥' या श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांच्या वचनाचा येथे विचार अगदी आवश्यक आहे. 'प्राणैव आत्मा' हे श्रुतीने सांगितले आहे. त्याचा अनुभव घेत नादानुसंधानी अखंड रममाण होणे, या परता नेम कोणता? 'तुका म्हणे नेम प्राणासवे गाठी । तरीच या गोष्टी विठोबाच्या॥'. प्राणाशी गाठ हाच नेम. प्राणाशी गाठ केव्हा पडते? तर असंगाशी संग व प्राणाशी गाठ हेच त्याचे खरे वर्म आहे. आत्मस्वरूप दृष्टीसमोर दाखवून मगच उपासना द्यावयाची हेच खरे वर्म श्रीनिंबरगीकरमहाराज यांच्यापासून या संप्रदायात परंपरेने आलेले आहे.

श्रीसमर्थ म्हणतात, 'नाम श्वासोश्वासी असे । परब्रह्म तेथे बसे ।' आमच्या जीवनाचा संबंध श्वासाशी, श्वासाचा नामाशी व नामाचा ब्रह्माशी आहे. आमचे कर्म जर आडवे आले, तर ब्रह्मकर्म करूनही ब्रह्मसाक्षात्कार होत नाही.

ज्या क्षणाला अनुग्रह, त्याच क्षणाला ही अनुभूती. याचा विचार केला तर श्रीचिमडच्या महाराजांचा अधिकार काय होता व श्रीतात्यासाहेबांनी ही परमार्थाची पुंजी कशी संपादन केलेली होती की पूर्णत्व प्राप्त होण्यास वेळच लागला नाही. पाण्यात पाणी मिसळावयास किती वेळ लागणार?

तसेच येथे झाले. देणारे पूर्ण, घेणारे पूर्ण, दिले ते पूर्ण, मग तेथे अपूर्ण असणारच काय? अशी ही गुरूशिष्यांची अद्वितीय जोडी होती.

विजेला हात लागल्यावर झटका बसावयास किती वेळ! पण एक हात विजेला आणि एक हात लाकडी ठोकळ्याला असे झाले तर झटका बसेल काय? बसणारच नाही. अशीच अवस्था अनेकांची होते. यामुळे त्यांना खूप कष्ट करावे लागतात व मग प्राप्ती होते. 'शिष्यादिच्छेत् पराजयं।' असा गुरू आणि मी कोणी नाहीच असा शिष्य यांची गाठ पडली, गुरू शिष्यांची जीवनाची एक पातळी झाली तरच अशाप्रकारचा अनुभव येतो.

चैतन्याने चैतन्याच्याद्वारा चैतन्याशी तादात्म्य होऊन चैतन्याची अनुभूती घेणे हाच निखळ परमार्थ आहे. हे बीजगणित आहे. यात अंक कोठे येतच नाही. ज्यांचा सारा जन्म चैतन्याच्या माध्यमात गेला, त्यांना ते ज्ञान चैतन्याच्या माध्यमातून दिले व घेणाऱ्याने चैतन्याच्या माध्यमातूनच ते घेतले व ते चैतन्य, माध्यम न होता ते जर त्या जीवाचे माध्यम बनले व बाकीच्या साऱ्या यच्चयावत् गोष्टी दुय्यम बनल्या तरच ते गुरूशिष्य होतात. येथे शरीराचा संबंधच नाही. म्हणून गुरू शिष्य यांचा जो संबंध आहे तो आत्मसंबंध आहे. शरीरामुळे संबंध तो

शरीरसंबंध. शरीरास जे चिकटले ते आप्तसंबंध. पण येथे जो दोन आत्म्यांचा संबंध आहे, तो आत्मसंबंध आहे. आत्मप्रत्यय हा त्याचा परिपाक आहे.

आत्मप्रत्यय केव्हा येतो? व्याकरणातला विभक्तीप्रत्यय गेला म्हणजे. परमार्थाला बुद्धिवान जसा चालतो, तसा निर्बुद्धही चालतो. कारण हे ज्ञान ज्या चैतन्यामुळे मेंदू तल्लख होतो, त्या मेंदूतून मिळवायचे नसून, चैतन्याच्या स्त्रोतातूनच ते मिळवायचे असते. आणि यामुळे ज्ञानी व अज्ञानी यांची एकच साधना असते. ज्या क्षणाला अनुग्रह झाला तीच वृत्ती, तीच अवस्था, तीच निष्ठा, तीच भक्ती, तेच ज्ञान, तेच संधान यावज्जन्म राखणे याचे नावच साधन किंवा नेम.

अक्षत पडावयास सेकंदही लागत नाही, पण लग्न होताच तो संबंध मात्र जन्माचा झाला. आता हाता-तोंडाची मिळवणी जन्मभर व्हावयास हवी. तसेच येथे आहे. चैतन्याला मध्ये घेतल्याशिवाय कोणताही व्यवहार होऊच शकत नाही. अशी त्या जीवाची सहज अवस्था होते आणि याचे नावच परमार्थ आणि हा परमार्थ अहर्निश असतो. श्रीतुकाराममहाराज म्हणतात, 'अहर्निश सदा परमार्थ करावा।' म्हणजे काय करावयाचे? चैतन्याच्या आड येणाऱ्या मार्गात पाऊल ठेवावयाचेच नाही आणि अनुभव जगाचा न घेता बसता

‘आपुलीया जीवे शिवासी पहावे।’ एवढेच साधावयाचे. यालाच आत्मसुख म्हणतात.

अशा अवस्थेत, पाहता पाहता श्रीचिमडचे महाराज हे श्रीतात्यासाहेबांना विष्णुस्वरूपच दिसू लागले. ते म्हणतात :-

महाविष्णु तू एकनाथ तू स्वामी गुरूनाथा ।

दास प्रभूचा रामकृपेचा बंदित पदमाथा ॥

या आनंदातून श्रीतात्यासाहेब वृत्तीवर येताच त्यांनी महाराजांच्या चरणकमलाला नेत्राश्रुंनी अक्षरशः अभिषेक केला व महाराजांचे पाय घट्ट धरले!!

स्वरूप संप्रदाय

आमचा चिमड संप्रदाय हा स्वरूप संप्रदाय आहे. स्वरूप संप्रदाय, चैतन्य संप्रदाय, आनंद संप्रदाय व श्री संप्रदाय असे चार प्रकारचे संप्रदाय आहेत. संप्रदाय कोणताही असो, तो या चौकटीत कुठे तरी बसला पाहिजे, तरच तो संप्रदाय होतो. स्वरूपाचा साक्षात्कार होणे हे स्वरूप संप्रदायाचे मुख्य लक्षण आहे. चैतन्याचा अविष्कार ज्यात होतो तो चैतन्य संप्रदाय. उभे आयुष्य आनंदरूप होते, तो आनंद संप्रदाय व कशालाच काही कमी नाही हा श्रीसंप्रदाय.

सिद्धपरंपरेतून ज्याचा उगम आहे तो स्वरूप संप्रदाय व नाथपरंपरेतून ज्याचा उगम आहे तो चैतन्य संप्रदाय आहे. “जो सिद्धांचाही सिद्ध । ज्ञान वैराग्य प्रसिद्ध । सामर्थ्यसिंधु अगाध । कैलासीचा राणा ॥१॥ तोही सिद्ध परी करी साधन। सर्वकाळ रामचिंतन । ध्यान धारणा अनुष्ठान । चुको नेदी॥२॥ ऐसे अपार महामती । झाले तरी साधन करिती । तेथे बापुडे किती । मानव किंकर ॥३॥” असे श्रीसमर्थानी म्हटले आहे.

आमच्या संप्रदायाचे मूळ श्रीसोमेश्वर. त्यातून श्रीरेवणसिद्ध. नंतर श्रीमरूळसिद्ध, श्रीएकोरामसिद्ध, श्रीपंडिताराध्य व मग श्रीकाडसिद्ध अशी ही सिद्ध परंपरा आहे. मूळ पंचमहासिद्ध झाले. स्कंद पुराणात शिवपार्वती संवादात श्रीरेवणसिद्धांची हकीकत आलेली आहे, असा उल्लेख आहे. लिंगायत धर्मात ‘सिद्धांतसार’ या नावाचा एक अत्यंत महत्त्वाचा ग्रंथ आहे. त्यात श्रीरेवणसिद्धांची हकीकत आलेली आहे. नाथपरंपरेत श्रीरेवणनाथ यांना श्रीदत्तगुरूंनी महिमा सिद्धी दिली आणि ते पुढे रेवणसिद्ध म्हणून प्रसिद्ध झाले असे म्हटले आहे. अर्थात ते रेवणसिद्धांच्या तोडीचेच होते, एकरूप होते यात प्रश्नच नाही. हे रेवणसिद्ध दूध प्यावयास गेले, ते ‘हालसिद्ध’ या नावाने प्रसिद्ध झाले. सिद्ध वस्तूच्या योगाने होणारे सिद्ध साधन साधले, तर सिद्धावस्था प्राप्त होते हे यातील गमक आहे.

मध्ये कैक वर्षे ही परंपरा लुप्तच होती. परंतु श्रीक्षेत्र निंबरगी येथे श्रीनिंबरगीकरमहाराज हे महाप्रसिद्ध पुरुष अवतीर्ण झाले व साक्षात्कारी जीवन हे कसे असते, हेच त्यांनी मुख्यतः दाखवून दिले. साक्षात्कारानेच उपासना दृढमूल होते. म्हणून आपले खरे स्वरूप काय आहे हे जाणून, स्वरूपस्थितीत नामसाधन केले तर स्वरूपसिद्ध होते, हे त्यांनी स्पष्ट केले. साक्षात्काराने उपासना घडो किंवा उपासनेने साक्षात्कार होवो, साक्षात्कार प्रचिती हेच या संप्रदायाचे मुख्य लक्षण आहे. नाद बिंदु-कला-ज्योती याचा प्रकर्ष नामाने जर चैतन्याचा संपर्क साधला तर होतो किंवा स्वरूप ज्ञानाने साक्षात् वस्तूचा अनुभव चिरकाल राहून त्यात नामसाधना अखंड चालू राहते हे यातील वर्म आहे. यालाच आत्मानुसंधान, नादानुसंधान किंवा नामानुसंधान म्हणतात. येथे शरीराचा किंवा मनाचा संबंध नसून चैतन्याचाच जो मूलस्रोत आहे, त्यामार्फतच हे उद्दिष्ट गाठावयाचे असते आणि त्या योगानेच मोक्षपदाची प्राप्ती जीवाला होत असते. श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात, 'देखे अनुक्रमाधारे । स्वधर्मु जो आचरे । तो मोक्ष तेणे व्यापारे । निश्चित पावे ॥१॥' अनुक्रमे आधारचक्रापासून 'स्व' चा जो धर्म आहे, त्याचे जे आचरण म्हणजे गमनागमन आहे, त्याच व्यापाराने मोक्ष निश्चित प्राप्त होतो असे श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांना

येथे म्हणावयाचे आहे. असेच काही वर्म श्रीसमर्थानी दासबोधात एका ठिकाणी सांगितले आहे. ते म्हणतात, 'उगाच एकांती बैसावे । तेथे हे समजोन घ्यावे । घ्यावे आणि सांडावे । प्रभंजनासी ॥१॥' हा जो व्यवहार आहे, हा निखळ चैतन्याचाच व्यवहार आहे आणि यातच साधनाचे रहस्य आहे.

आमच्या या संप्रदायात श्रीनिंबरगीकरमहाराज हे रात्रंदिवस साधनच आचरित होते. ती एक तपोमूर्तीच होती. गावाबाहेर जाऊन मेंढरे चरावयास सोडावयाची आणि आपण स्वरूपस्थितीत नामसाधनेत अखंड रममाण होऊन राहावयाचे हाच त्यांचा दिनक्रम होता. 'स्वरूपी रहाणे हा स्वधर्म' ज्या महात्म्यांनी प्रत्यक्ष आचरून दाखविला, त्यांच्या एक शिष्या श्रीलक्ष्मीबाई अक्का यांनी एक चिंचेचे बुटुक व एक भाकर खाऊन, आयुष्यभर अहर्निश नामसाधना केली. फावल्या वेळेत घरच्या लोकांचे बोलणे खाऊनही केवळ सेवाबुद्धीने त्यांनी गुरूसेवा केली. 'मोक्ष लक्ष्मी आक्का माऊली । जन ताराया उभी राहिली।' असेच श्रीतात्यासाहेबांनी या आक्कांच्याबद्दल म्हटले आहे. श्रीरघुनाथप्रिय साधुमहाराज व श्री चिमडचे महाराज यांनी तर 'निद्रा ही रांड खोटी' या उक्तीप्रमाणे निद्रेचे अक्षरशः धिंडवडे काढले व रात्ररात्र साधना केली. चिमडच्या महाराजांचे शिष्य श्रीगोपाळराव दीक्षित यांनी तर महाराजांचा अनुग्रह

झाल्यापासून जमिनीला पाठच लावली नाही. महाराजांना नमस्कार करतानाच काय जमिनीला अंग लागले असेल तेवढे. कदाचित् ही कादंबरी वाटेल, पण हे सत्य आहे. श्रीवामनकाका कोटणीस यांनी तर शतकोटी नामजपाचा संकल्प केला होता आणि तो त्यांनी पूर्ण केला. किती वेळ त्यांनी नामसाधनात घातला असेल याची कल्पनाच करावी. मात्र एक, त्यांचा मंत्र लहान होता हे ध्यानी घेऊनही उभे आयुष्य त्यांनी साधनेत घालवले असेच म्हणावे लागेल. 'बावन कोटीचेनि नेत्रे पुंजाळली। प्रत्यक्ष देखिली निजवस्तू।' असे त्यांनी एका अभंगात म्हटले आहे. यावरूनच त्यांचा अधिकार दिसून येतो. श्रीशिवरामबुवा ब्रह्मचारी हे एक महाराजांचे शिष्य चिमडमठात महाराजांनी देह ठेवल्यानंतर पूजेकरिता राहिले होते. कोरात्र मागून मठात द्यावयाचे. नित्य पूजा करून एका गाड्यात बसून सारखे साधन करावयाचे, असाच त्यांचा नियम होता. श्रीबाबासाहेब मुजुमदार हेही असेच साधननिष्ठ होते. श्रीदत्तोपंत कुलकर्णी हेही मोठे नेमनिष्ठ असून, नेमातच स्वरूपाकार झाले!! तात्पर्य, ही सारी मंडळी म्हणजे नामसाधनाचे डोंगरच होते.

ज्या श्रीतात्यासाहेबांच्यासंबंधी आपण पाहात आहोत, ते तर आठवड्यातून सुट्टीचे दिवशी रविवारी फक्त दोन तास झोपावयाचे आणि आता आठवड्याची बेजमी झाली असे

म्हणावयाचे. पाच मिनिटे साधनास बसावयाचे झाले तर आपल्या जीवावर येते. मला वाटते या महात्म्यांनी ही जी साधना केली, हा या जगातील एक जीवंत चमत्कारच आहे. उभे आयुष्य नामसाधनात व्यतीत करून हे सारे महात्मे देवच होऊन बसले. चिमड संप्रदायाची परंपरा श्रीतात्यासाहेबांनी आपल्या एका पद्यात दिली आहे, ते पदच येथे देत आहे :-

चिमडक्षेत्री सद्गुरूमाई । जगदोद्धारा तिष्ठत राही ॥१॥
 रघुनाथप्रिय गुरुवर त्राता । कैवल्याचा पूर्ण प्रदाता ॥१॥
 रामचंद्रप्रभू दीनोद्धरता । घोर भयाचे शासन कर्ता ॥२॥
 मोक्षलक्ष्मी अक्का माऊली । जन ताराया उभी राहिली ॥३॥
 गुरुलिंगजंगम स्वामी कृपेची । छाया सर्वा परोपरीची ॥४॥
 संसारी जन फिरता श्रमले । भवभय वारूनि मुक्तची केले ॥५॥
 हरिनामाची माला दिधली । आत्मस्वरूपी वृत्ती वेधली ॥६॥
 स्थावर जंगम भरली पाही । दासा दैवत त्याविण नाही ॥७॥

शंकांची टाचणे रिवशात

प्रत्यक्ष देव दाखवणारा महात्मा भेटल्यानंतर आणि देवाचे दर्शन झाल्यावर शंका राहिलच कशी? आणि आपली खात्री करून घेण्यासाठी जर काही शंका निर्माण झाल्या तर

त्या राहाणारच कशा? श्रीचिमडचे महाराज म्हणतात -

“असा सद्गुरू तो मला कोणी दावा ।
जनी दृष्टीला दावी जो देवदेवा ।
प्रसादेचि जो हीन दीनासी तारी ।
असा तो जगी दाखवा ब्रह्मचारी ॥१॥”

श्रीनिंबरगीकरमहाराज यांच्यासारखा महात्मा श्रीरघुनाथप्रिय साधुमहाराज यांना भेटला, तर ज्या साधुमहाराजांना श्रीनिंबरगीकरमहाराज यांनी श्रीक्षेत्र चिमड येथे देव करूनच बसविले, ज्या महापुरुषाला प्रत्यक्ष महाराजांनी जगाला बोध करण्याची आज्ञा एकदा नव्हे, दोनदा नव्हे, तीनदा केली आणि ज्यांच्या मुखाने श्रीरामचंद्ररावजीमहाराज यरगट्टीकर व श्रीभाऊसाहेबमहाराज उमदीकर यांना अनुग्रह दिला, त्यांची थोरवी कोणी वर्णन करावी?

श्रीचिमडचे महाराज म्हणतात, ‘धन्य हा रघुनाथप्रिय साधु। सद्गुरूवचने करी बोधु ॥ करी कृपा हीन दीनावरी बाप। हरूनिया भवभयांतक ताप ॥१॥’ श्रीसाधुमहाराजांनी श्रीरामचंद्ररावजीमहाराज यांना पूर्ण अधिकार दिला. रामाला रामाची ओळख ज्यांच्यामुळे झाली आणि ज्या रामप्रभूंनी श्रीहनुमंताना म्हणजे श्रीतात्यासाहेबांना पूर्णावस्थेत नेले असे श्रीतात्यासाहेब, मुधोळच्या मंडळींच्या बरोबर श्री. गोपाळराव

दीक्षित यांच्यासह प्रति शनिवारी कचेरीतील काम संपल्यावर चिमडास येत असत व रविवारी मुक्काम करून सोमवारी पुनः मुधोळास परत येत असत. या मुक्कामात श्रीचिमडचे महाराज या शिष्य मंडळींना काही प्रवचन करून बोध करीत असत. त्यातील शंका काढून, टाचण करून, विचारण्यासाठी श्रीतात्यासाहेब हे घेऊन येत असत व त्या विचारण्याच्या आधीच प्रवचनात त्याचा सर्व खुलासा होऊन जाई आणि खात्री करून घेण्यासाठी आणलेल्या शंकांचे टाचण खिशातच राही. पुढे श्रीतात्यासाहेबांनी हे टाचण आणण्याचे बंदच केले. ‘देखिला देखिला माये देवाचा देव । फिटला संदेह निमाले दुजेपण ॥’ असे जे श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात, हेच खरे. या प्रकाराने श्रीतात्यासाहेब यांना जे निःसंदिग्ध ज्ञान झाले, ते किती मोलाचे असेल याचा विचार करावा म्हणजे त्याचे महत्त्व कळेल!

प्रपंच परमार्थ कळसास जाईल

एकदा श्रीचिमडच्या महाराजांना श्रीतात्यासाहेबांनी आपल्या घरी भोजनास बोलाविले. महाराजांनी लगेच ‘येतो’ म्हणून सांगितले. तोच त्यांना काय आनंद झाला म्हणून सांगावा! आनंदाने सर्व तयारी केली. महाराज भोजनास आले. सर्वांचे

जेवण झाले. महाराज घरी जाण्यास निघाले, तो श्रीतात्यासाहेबांनी महाराजांना साष्टांग नमस्कार घातला. त्याच दिवशी आलेला सर्व पगार रुपये २२/- त्यांच्या हातावर ठेवला. श्रीतात्यासाहेबांना त्यावेळी रुपये बावीस पगार होता आणि घरी खाणारी पंचवीस माणसे होती. खर्चाच्या दृष्टीने खरी तर सारी ओढघस्तच होती. एका शब्दात सांगावयाचे तर हे सर्वस्वार्पणच होते. याची कल्पनाच करता येणार नाही. महाराजांना याची पूर्ण कल्पना होती. महाराज म्हणाले, 'बाबा हणमंता, सर्व पगार मला दिल्यावर घरची मंडळी पुढे महिनाभर खाणार काय?' श्रीतात्यासाहेब म्हणाले, 'त्याची काळजी मला नाही. आहे हे सर्व आपलेच आहे.' हे ऐकताच महाराजांनी त्यातील दोन रूपये श्रीसाधुबुवांचा प्रसाद म्हणून श्रीतात्यासाहेबांच्या हातावर दिले व 'एका रुपयाने तुझा प्रपंच व एका रुपयाने तुझा परमार्थ कळसाला जाईल', असा पूर्ण आशीर्वाद दिला आणि आश्चर्य, तसेच घडले !!

धन्यो गृहस्थाश्रमः ।

श्रीतात्यासाहेबांचा मंगल विवाह झाला. त्यांच्या पत्नीचे नांव सौ. लक्ष्मीबाई असे होते. त्याही आपल्या पतीला वृत्तीने अनुरूप अशाच होत्या. त्यांनाही चिमडच्या महाराजांचा अनुग्रह

होता. श्रीब्रह्मचैतन्यमहाराज यांची बायको आंधळी होती, तर श्रीतात्यासाहेबांच्या पत्नीच्या डोळ्यातील बाहुल्या उलट्या होत्या. श्रीआईसाहेबांचे भाग्य म्हणूनच त्यांना असे पती लाभले हीच गोष्ट खरी. किंबहुना परमार्थासाठीच ज्या महात्म्यांचा अवतार, परमार्थाच्या बागेला प्रपंचाचे कुंपण असावे म्हणूनच ज्यांनी प्रपंच केला, यामुळे ईश्वरी योजनेप्रमाणे या माऊलीचा स्वीकार श्रीतात्यासाहेबांनी केला हे निर्विवादच आहे. श्रीलक्ष्मीबाई आक्कांनी भीड घातली, यास्तव श्रीसाधुमहाराजांच्या कृपेने श्रीतात्यासाहेबांना संतती झाली. मुले-मुली सुविद्य सुसंस्कृत घराण्यास शोभतील अशी कर्तबगार झाली.

ही मुलगी तर आमची सून आहे

श्रीतात्यासाहेबांना झालेले मूल जगत नव्हते, म्हणून श्रीतात्यासाहेबांनी एका मुलीचे नांव कल्लुवा असे ठेवले. हे नाव ठेवल्याने ती जगेल अशी काही समजूत. पण ही मुलगी बालपणीच आजारी पडून जगते का मरते अशी अवस्था झाली. महाराजांच्या कानी ही गोष्ट घालताच ते श्रीतात्यासाहेबांना म्हणाले, 'अहो ही मुलगी तर आमची सून आहे. हिला कोण अपाय करणार?' इतके बोलूनच ते थांबले नाहीत, तर त्यांनी लग्नाचा नारळही फोडला. कल्लुवाची प्रकृती उत्तम झाली.

चिमडच्या महाराजांचे ज्येष्ठ चिरंजीव श्रीदाजीसाहेब यांना ही मुलगी देण्याचे श्रीतात्यासाहेबांनी योजले. यावर चिमडचे महाराज म्हणाले, 'अहो मी तुम्हाला चेष्टेने, गमतीने बोललो. तुमच्या मुलीचे आयुष्य वाढले हे चांगले झाले. पण तुम्ही आपली मुलगी माझ्या मुलास देऊ नका. कारण तो अल्पायुषी आहे.' श्रीतात्यासाहेबांची निष्ठा अशी जबर; ते म्हणाले, 'काहीही होवो. आपले तोंडून शब्द गेले आहेत ना? ही मुलगी मी आपल्या चिरंजीवांना दिलेली आहे.' पुढे हे लग्न थाटात झाले. आणि आश्चर्य, ही मुलगी महाराजांची सून झाली.

या माशांच्या पोटास कोण घालतो ?

श्रीतात्यासाहेब हे चार दोन माणसांचा संसार करण्यासाठी जन्माला आलेले नव्हते. त्यांना फार मोठा, विश्वाचा संसार आणि तोही सुखाचा करावयाचा होता. 'अवघाची संसार सुखाचा करीन। आनंदे भरीन तिन्ही लोक ।' या श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांच्या अभंगाप्रमाणेच त्यांचे उद्दिष्ट होते आणि ते गाठण्यासाठी या नोकरीवर विसंबून राहून ते भागण्यासारखे नव्हते. वकिली करावी, त्यासाठी त्याचा अभ्यास करावा आणि मोठे वकील व्हावे तर काही प्रमाणात आपले उद्दिष्ट साधेल आणि प्रपंचही परमार्थरूप करता येईल असे त्यांना वाटत

होते. पण वकिली हा व्यवसाय आहे. तोही सचोटीने आणि नेकीने चालला पाहिजे तरच या परमार्थदृष्टीने त्याला काही अर्थ आहे. असेही विचार त्यांच्या मनात घोळत होते. श्रीबाबासाहेब मुजुमदार यांचे मार्गदर्शन वकिलीच्या अभ्यासात त्यांना उत्तमप्रकारे लाभत होतेच. या सर्व दृष्टीने विचार करून त्यांनी नोकरीचा राजीनामा दिला. अर्थात इकडे राजीनामा दिला तरी अजून ते वकील व्हावयाचे होते व पुढे काय हा प्रश्नही त्यांच्या समोर तीव्रतेने उभा होता. साधना निष्ठेने चालूच होती. अशा दोलायमान स्थितीत श्रीचिमडच्या महाराजांचे एकदा दर्शन घेऊन यावे म्हणून ते मुधोळहून चिमडास आले. श्रीरघुनाथप्रिय साधुमहाराज यांच्या विहिरीजवळ महाराज बसलेले होते व कणकेच्या गोळ्या करून ते विहिरीतील माशांना घालीत होते. श्रीतात्यासाहेब हे महाराजांच्या मागे हात जोडून उभे राहिले होते. सहज महाराज मागे वळून पाहतात तो, श्रीतात्यासाहेब हे हात जोडून उभे आहेत असे त्यांनी पाहिले व चटकन् म्हणाले, 'हणमंतराव, या माशांच्या पोटाला जो घालतो, तोच तुमचे सारे उद्दिष्ट सफल करील. काळजीचे काहीच कारण नाही.' यावर श्रीतात्यासाहेबांना काय वाटले असेल हे सांगण्याचे कारणच नाही. पुढे आसंगीस एका भक्ताच्या घरी महाराज आले होते. तेथे श्रीतात्यासाहेब व श्रीगोपाळराव

दीक्षित हे महाराजांच्या दर्शनाकरिता गेले होते. महाराजांनी या दोघांना आपल्या कंबरेला मिठी मारण्यास सांगितले. त्यांनी मिठी मारताच महाराज हे एकदम आकाशात गेले आणि 'अखंड गुरू भजनी । मन उन्मन दीन रजनी ।' हे पद्य घोळून घोळून म्हणू लागले. असे दृश्य श्रीतात्यासाहेब व श्रीगोपाळरावजी दीक्षित यांनी पाहिले. मग मात्र श्रीतात्यासाहेबांनी पुनः आयुष्यात कोणतीही काळजी केलीच नाही. 'सद्गुरूसारिखा असता पाठीराखा । इतरांची लेखा कोण करी ।' या श्रीज्ञानेश्वरमहाराज यांच्या अभंगाप्रमाणे त्यांची चिंता नाहिशी झाली. 'न करवे हालचाली । निवारली चिंता ही । तुका म्हणे निवे तनू । रजःकणू लागता ॥' या श्रीतुकाराममहाराज यांच्या उक्तीप्रमाणे श्रीतात्यासाहेबांनी व श्रीगोपाळराव दीक्षित यांनी तेथे प्रत्यक्ष अनुभवच घेतला.

दासा दैवत त्यावीण नाही

श्रीतात्यासाहेब यांना श्रीचिमडचे महाराज यांचा अनुग्रह झाल्यापासून त्यांना दुसरा देवच माहिती नव्हता, अशी त्यांची स्थिती होती. ते चिमड सोडून खरे म्हणजे कोठेच गेले नाहीत. चिमडक्षेत्र याच त्यांच्या साऱ्या तीर्थयात्रा होत्या. नाही म्हणावयास श्रीचिमडचे महाराज जेव्हा सज्जनगड येथे व

आळंदीला श्रीज्ञानेश्वर माऊलींचे दर्शन घेण्यासाठी गेले होते, त्याचवेळी श्रीतात्यासाहेब हे महाराजांच्याबरोबर या दोन्ही ठिकाणी गेलेले होते.

श्रीचिमडचे महाराज, श्रीलक्ष्मीबाई आक्का यांच्याबरोबर बरीच शिष्यमंडळी या यात्रेस जाण्यासाठी निघाली. सज्जनगड येथे गेल्यानंतर सर्वांनी श्रीसमर्थांच्या समाधीचे दर्शन घेतले. महाराजांच्या मनात आपल्या सर्व भक्तमंडळींना समाधीवरील गंधप्रसाद मिळावा असे वाटले. समाधीवर तर अगदी थोडेच गंध होते. पूजेच्या वेळी लावलेले गंध किती असणार? पण आश्चर्य, महाराजांनी समाधीवरील गंधावर आपल्या हाताने थोडे पाणी सोडताच, त्यातून ताम्हनभर गंध निघाले आणि प्रत्येक भक्ताच्या वाटणीस मूठ मूठभर गंधप्रसाद आला. श्रीतात्यासाहेबांच्या घरी हा प्रसाद मोठ्या भक्तिभावाने जतन करून ठेवण्यात आला असून, तो आजही पहावयास मिळतो. तेथेच कोणी सांगलीहून येऊन या यात्रेत सामील झालेल्या मंडळींनी श्रीतात्यासाहेब स्टेट प्लीडरच्या परीक्षेत पास झाल्याची वार्ता श्रीमहाराजांना सांगितली व ही गोड बातमी ऐकून महाराज म्हणाले, 'बाबा हणमंता, तुझा भार समर्थांनी हलका केला बरे. आता काही चिंतेचे कारणच नाही.' सद्गुरूंच्या या आशीर्वचनाने श्रीतात्यासाहेबांना काय वाटले असेल हे सांगावयाचे कारणच नाही.

नंतर महाराज साताज्यावरून आळंदीस जाण्यासाठी निघाले. पुणे स्टेशनवर उतरताच मोठा पाऊस आला. बाबासाहेब वगैरे मंडळी भराभर छत्र्या उघडून आपापल्या सोयीप्रमाणे गावाकडे गेली. श्रीतात्यासाहेबांच्याकडे छत्री आणि वाहन या दोन्हीचाही अभाव असल्याने ते नुसते उभेच राहिले. ही गोष्ट महाराजांच्या ध्यानात लगेच आली आणि त्यांनी श्रीतात्यासाहेबांना आपल्या जवळचे दोन रुपये देऊन, लगेच छत्री विकत घेण्यास सांगितले. परंतु श्रीतात्यासाहेबांसारख्या निःसीम गुरुभक्ताला, सद्गुरूंच्या कृपाछत्रापुढे या छत्रीची काहीच किंमत वाटली नाही. यामुळे त्यांनी ते रुपये खर्च न करता, ते प्रसाद म्हणून तसेच जपून ठेवले.

महाराज आणि त्यांची भक्तमंडळी आळंदीस जाऊन पोहोचली. तेथे गेल्यावर सर्वांनी स्नाने केली आणि महाराज आपल्या भक्तमंडळींसह श्रीज्ञानेश्वर माऊलींच्या मंदिरात आले, तोच काय चमत्कार!! श्रीज्ञानेश्वरमहाराज यांच्या समाधीतून हरिपाठातील पहिला चरण 'देवाचिया द्वारी उभा क्षणभरी । तेणे मुक्ती चारी ओळंगिल्या।।' हा स्पष्ट शब्दात उमटलेला महाराजांच्या कानी आला. महाराज आकांक्षांना म्हणाले, 'हे काय चालले आहे!' -- आकांक्षा म्हणाल्या, 'माऊलींचा हरिपाठ चालला आहे'. त्यावेळी रुद्राक्ष माळाधारी श्रीज्ञानेश्वरांचे महाराजांना

प्रत्यक्ष दर्शन झाले. 'चला बाबा, लौकर आटोपून आपल्या स्थानाला या' असा माऊलीने श्रीमहाराजांना आदेश दिला. त्यामुळे पुढील यात्रांचा बेत रहित करून श्रीमहाराज तेथूनच चिमडास परत आले.

येताना श्रीचिमडचे महाराज श्रीतात्यासाहेबांना म्हणाले, 'हणमंतराव, आमच्या म्हाताज्याने (श्रीनिंबरगीकर महाराजांनी) आपणा सर्वांचा परमार्थाचा भार तर घेतलेला आहेच, पण प्रपंचाचासुद्धा. असा कोण महात्मा भेटणार आहे!' हे ऐकताच श्रीतात्यासाहेबांना काय वाटले असेल असा प्रश्न आहे.

देव वकील

श्रीतात्यासाहेबांनी वकिली चालू केली. ती उत्तम प्रकारे चालली. घरची परिस्थिती पूर्वीपासून गरिबीची. त्या कारणाने हे कोटणीस घराणे कर्जबाजारी होते. त्यादृष्टीने त्यांना वकिली करणे हे जरूरीचेच होते. त्यामुळे त्यांना कर्जवाम फेडता आले. त्यांचे चुलते श्रीवामनकाका कोटणीस यांनी या आपल्या प्रेमळ पुतण्याबद्दल धन्योद्धार काढले. ते आपल्या एका अभंगात्मक पत्रात म्हणतात, 'हनुमंतरायांसी नोहे उतराई । ऋणातोनी पाही मुक्त केले ।' श्रीतात्यासाहेबांनी वकिली केली ती अत्यंत प्रामाणिकपणे, सचोटीने, सत्याला अनुसरून केली. यामुळे

त्यात त्यांना अपयशही कधी आले नाही. क्वचित जरी कोठे नियमाला अपवाद म्हणून अपयश आले, तरी त्यांचे अशील त्यांनी केलेल्या कामाबद्दल, 'आपण काम उत्तमच केले, अपयश आले हे आमचे दैव. त्याला आपण काय करणार?' असे म्हणून धन्यवादच देत असत. प्रथम काही दिवस त्यांनी बेळगाव येथे वकिली केली व नंतर डिस्ट्रिक्ट प्लीडर झाल्यावर त्यांनी आपली वकिली सांगली येथे चालू केली व ती उत्तमच चालली. श्रीयशवंतराव 'देव मामलेदार', तसे श्रीतात्यासाहेब 'देव वकील' असेच त्यांचे पक्षकार म्हणत असत. त्यांचे सतत आत्मानुसंधान असे. मग खरोखरी देवच त्यांच्या मुखाने कोर्टात वकिली करित होता की काय कोण जाणे!!

श्रीचिमडचे महाराज वैकुंठवासी झाले

श्रीचिमडचे महाराज श्रीक्षेत्र आळंदीहून चिमड येथे आल्यानंतर श्रीज्ञानेश्वरमहाराज यांच्या आज्ञेप्रमाणे त्यांनी निरवानिरवीची भाषा सुरू केली. रथोत्सवाचे दिवस नजीक आले. चिमडच्या महाराजांच्या सूचनेप्रमाणे श्रीतात्यासाहेब हे चिमडास गेले. रथोत्सवास लोकांची फारच गर्दी झाली होती. गुरुद्विदशीपासून श्रीपांडवपंचमीचा रथोत्सव होईपर्यंत कीर्तन

भजनाचा सोहळा अपूर्वच झाला. यापूर्वी एक दोन वेळा श्रीतात्यासाहेबांचे कीर्तन या उत्सवात झाले होते. बोलताना थोडे अडखळण्याची खोड श्रीतात्यासाहेबांना होती. ती महाराजांच्या कृपेने या उत्सवात निखालस नाहिशी झाली. उत्सवातील श्रीतात्यासाहेबांची कीर्तने अगदी अस्खलित वाणीने होऊ लागली. यावेळी 'तुझी कीर्तने रसभरीत होतील. ती ऐकावयास राजे-महाराजे टप्पे ठेऊन येतील.' असा श्रीचिमडच्या महाराजांनी श्रीतात्यासाहेबांना आशीर्वाद दिला. तो अक्षरशः खरा ठरला. या उत्सवाच्या शेवटी लळिताच्या दिवशी श्रीतात्यासाहेबांनी श्रीदामाजीपंतांची भूमिका आपणाकडे घेऊन, ते परमेश्वराला आळवू लागले. त्यावेळी दगडालाही पाझर फुटेल अशी अवस्था निर्माण झाली. महाराजही मोठे सद्गदित होऊन श्रीतात्यासाहेबांना प्रेमाने आर्लिगन देऊन म्हणाले, 'हणमंता, पुरे कर. तुझ्या या आळवण्याने परमेश्वरालाही कष्ट होतील. येथे काय त्याला प्रगट करतोस काय?' या उद्गारावरून श्रीतात्यासाहेबांना व इतर साधकांना काय वाटले असेल हे सांगण्याची गरजच नाही. देव कीर्तनात प्रगट व्हावा असा त्यांचा आणि त्यांच्या कीर्तनाचा अधिकार होता. यापेक्षा काय लिहावे?

‘राम आणि हनुमंतासी । भेटी नाही निश्चयेसी ।’

श्रीचिमडच्या महाराजांनी देह ठेवण्याचा निश्चय केला. श्रीज्ञानेश्वरमहाराज यांच्या आदेशाप्रमाणे त्यांना लौकरच निजधामी निर्याण करावयाचे होते. दुखणे आल्याचे निमित्त दाखवीत, पण वैद्य किंवा डॉक्टर तपासण्यासाठी आले की त्यांना काहीच दुखणे नाही, असा अनुभव येत असे. त्यांना स्वरूपाकार व्हावयाचे होते हेच खरे. शेवटी ते श्रीतात्यासाहेबांची वाट तीव्रतेने पाहात होते. त्यांच्या हाती परमार्थ सुपूर्त करावयाचा होता हे अगदी उघड आहे. परंतु तसा योग नव्हता. आणि एका अर्थी सर्व काही श्रीतात्यासाहेबांना पूर्वीच बहाल करून महाराज हे फकीर बनले होते, हेही स्पष्ट आहे. श्रीतात्यासाहेब हे रामप्रभूपेक्षा वेगळे राहिले होतेच कोठे? पण व्यवहार हा व्यवहाराप्रमाणे चालत असतो. शिवाय जगाला या अंतर्गत स्थितीचे ज्ञान कोठून असणार? म्हणून श्रीचिमडच्या महाराजांना श्रीतात्यासाहेबांना निर्याणकाळी काही समक्षच सांगावयाचे होते. श्रीतात्यासाहेबांनाही भक्तिशिवाय काही नकोच होते. त्यांचे आचरणच इतके विशुद्ध होते की त्यावरूनच कोणीही बोध घ्यावा आणि कृतार्थ व्हावे अशी स्थिती होती. संप्रदायाची परंपरा पुढे चालविणे हाही तेथे एक व्यवहारच होता. शिवाय श्रीचिमडच्या महाराजांच्या आज्ञेने जे पुढे काही व्हावयाचे ते

पुढे घडलेही, पण नियतीने ही वेळ ठरवलेली नव्हती. लौकिक दृष्टीने श्रीतात्यासाहेब हे चिमडास येऊ शकले नाहीत. शेवटीही महाराजांनी पुनः एकदा प्रश्न केला, ‘हणमंता आला आहे का?’ यावर ‘ते लौकर येतील’ असे त्यांना सांगण्यात आले. रात्री ९.३० वाजता पुनः चौकशी केली. यावर पुनः पूर्वीप्रमाणेच त्यांना उत्तर मिळाले. श्रीलक्ष्मीबाई आक्का म्हणाल्या, ‘तो आता लवकरच येईल.’ यावर श्रीचिमडचे महाराज म्हणाले, ‘तो आता कसचा येतो?’ असे म्हणून स्वरूपानुसंधानात श्रीचिमडचे महाराज हे शके १८१३ मार्गशीर्ष शु.११स रात्री १० वाजता स्वरूपाकार झाले. एक पर्व संपले. श्रीतात्यासाहेबांना चिमडास पोहोचण्यास उशीर लागला. ते मठात जातात तोच महाराजांची निर्वाणयात्रा निघालेली होती. शेवटी महाराजांनी आपली आठवण काढली होती हे कळल्यावर श्रीतात्यासाहेबांना काय वाटले हे सांगणे शब्दापलीकडे आहे. पुढे ज्या ज्या वेळी महाराजांच्या निर्याणाची गोष्ट निघे, त्या त्या वेळी त्यांच्या डोळ्यातून अश्रूपात होऊ लागले. श्रीदिनकरस्वामींनी रामायणावर एक अभंग केला आहे. त्यात ते म्हणतात, ‘राम आणि हनुमंतासी । भेटी नाही निश्चयेसी ।’ त्या प्रसंगाची द्विरुक्तीच येथे झाली आहे असे म्हणण्यास प्रत्यवाय नाही. ते एकरूपच होते, तर तेथे भेटीचा प्रश्न येतोच कुठे असा प्रश्न आहे.

नागोदराच्या व्यथेतून मुक्तता

श्रीतात्यासाहेबांना नागोदरासारखे असाध्य दुखणे झाले. सांगलीचे राजवैद्य श्रीआबासाहेब सांबारे यांनी देखील या दुखण्यापुढे हात टेकले. श्रीतात्यासाहेब श्री. नानबा फडणीस यांना घेऊन चिमडास रवाना झाले व त्यांनी आपला सर्व भार श्रीलक्ष्मीबाई आक्कांच्या कृपाप्रसादावर टाकला. आक्कांनी सांगितले, 'तू काही झाले तरी एकवीस दिवस मठाबाहेर जाऊ नको. श्रीसाधुमहाराज तुला बरे करतील.' जीविताची काही आशा नव्हती. पोट नगाऱ्यासारखे फुगलेले होते. श्रीलक्ष्मीबाई आक्का जो काही तीर्थप्रसाद देतील, तेवढाच घेऊन श्रीतात्यासाहेब हे राहिलेले होते. श्री. नानबा फडणीस यांनी या दुखण्यात श्रीतात्यासाहेबांची निगुतीने सेवा केली, ही गोष्ट श्रीतात्यासाहेब आयुष्यात कधीही विसरले नाहीत. मठाबाहेर जाण्याची बरीच अनिवार्य कारणे निर्माण झाली. श्रीतात्यासाहेबांनी ती अगदी कटाक्षाने टाळली आणि एकवीस दिवसानंतर एक सर्प, पोटातून बहिर्दिशेस गेलेवेळी बाहेर पडला. श्री. नानबा फडणीस आदिकरून बऱ्याच लोकांनी तो पाहिला. श्रीतात्यासाहेब या अघोर दुखण्यातून मुक्त झाले. श्रीलक्ष्मीबाईआक्का श्रीतात्यासाहेबांना म्हणाल्या, 'बाबा

हणमंता, तुझे आप्त इष्ट यावेळी तुला कोणी उपयोगी आले नाहीत, पण हा तुझा सात जन्मीचा भाऊ (श्री. नानबा) तुझ्या उपयोगी पडला.' श्री. नानबा फडणीस हे श्रीचिमडच्या महाराजांचे शिष्य. श्री. गोपाळरावजी दीक्षित यांच्या मुखाने नानबांना अनुग्रह झाला. त्यांनीही फार साधन केले. श्रीतात्यासाहेबांच्यावर श्रीनानबांची जाज्वल्य निष्ठा होती. जसे श्रीसमर्थांचे कल्याण, तसे नानबा हे श्रीतात्यासाहेबांचे कल्याणच होते. आश्चर्य हे, या दुखण्यातही श्रीतात्यासाहेब सतत स्वरूपानुसंधानात मग्नच होते. फावल्या वेळेत श्रीलक्ष्मीबाईआक्का त्यांना श्रीनिंबरगीकरमहाराज, श्रीसाधुमहाराज व श्रीचिमडचे महाराज यांच्या गोष्टी सांगत. त्याची श्रीतात्यासाहेबांनी या अवस्थेतही टाचणे करून घेतली. श्रीलक्ष्मीबाईआक्कांच्या गोष्टी, ज्या श्रीतात्यासाहेबांना माहिती होत्या, त्याचाही समावेश यात केला आणि टाचणवजा एक ग्रंथच या दुखण्यात तयार झाला. पुढे बऱ्याच कालाने श्रीतात्यासाहेबांचे ज्येष्ठ चिरंजीव गु. श्रीबाबुरावजी कोटणीस महाराज यांनी तो सुंदररितीने प्रसिद्ध केला. तो जिज्ञासूंनी पाहावा असाच आहे.

श्रीलक्ष्मीआक्कांच्या प्रयाणाचा बेत पुढे ढकलला

श्रीलक्ष्मीआक्कांनी आपणास काळाच्या दाढेतून ओढून काढले ही जाणीव श्रीतात्यासाहेबांच्या मनात सदैव राहिली. चिमडास ते वारंवार जाऊ लागले. श्रीलक्ष्मीबाईआक्कांनी आपल्या निर्याणाची तयारी चालविली आहे असे त्यांना दिसून आले. आक्कांच्या जवळ त्यांनी यासंबंधी विचारणा करताच, 'मी येत्या आश्विन शुद्ध प्रतिपदेस देह ठेवणार आहे' असे त्यांनी स्पष्ट सांगितले. 'यापुढे दिवस फारच वाईट येणार आहेत. जगात राहाण्यात अर्थ नाही' असेही त्या म्हणाल्या. श्रीतात्यासाहेबांना हे ऐकून काय वाटले असेल याची कल्पनाच केलेली बरी. त्यांनी आक्कांचे पाय धरले आणि 'महाराजांची मुले फारच लहान आहेत, त्यांच्यासाठी तरी आपण राहिलेच पाहिजे. शिवाय महाराजांच्यानंतर आपल्याशिवाय आम्हा अनाथ लेकरांना दुसरा कोणाचा आधार आहे? यादृष्टीने काही करून आपण राहिलेच पाहिजे' अशी मोठ्या कळकळीची प्रार्थना केली. 'मुलांची व तुमची काळजी वाहणारे महाराज समर्थ आहेत.' असे सांगून टाळाटाळ करण्याचा प्रयत्नही आक्कांनी खूपच केला. पण श्रीतात्यासाहेबांनीही आपला हेका मुळीच सोडला नाही. श्रीतात्यासाहेबांच्या या परमनिष्ठेपुढे श्रीआक्कांचा नाईलाज झाला व आक्कांनी यापुढे दोन वर्षे राहाण्याचे

मान्य केले व पुनः भीड घातली तर आपण ऐकणार नाही, असेही निश्चयाने सांगितले. श्रीतात्यासाहेबांना तेवढाच आनंद वाटला व आजचे संकट तर पुढे गेले, पुढचे पुढे पाहू एवढाच त्यांनी विचार केला. आणि आश्चर्य असे, श्रीलक्ष्मीबाईआक्कांनी बरोबर दोन वर्षांनी आश्विन शुद्ध तृतीयेस श्रीक्षेत्र चिमड येथे आपला देह ठेवला. मात्र याची कल्पनाही त्यांनी श्रीतात्यासाहेबांना दिली नाही आणि जेव्हा ही निर्याणाची वार्ता श्रीतात्यासाहेबांना कळली तेव्हा त्यांच्या मनाला परमावधीचे दुःख झाले. मागे आपण आक्कांना भीड घातल्याने श्रीआक्कांनी इहलोकी दोन वर्षे राहण्याचे कबूल केले. दोनच वर्षे त्या राहिल्या. पुनः आपण भीड घालू, म्हणून त्यांनी आपणास कोणतीही कल्पना दिली नाही हे अगदी उघड आहे, असाच त्यांनी विचार केला.

श्रीलक्ष्मीबाईआक्कांनी परमार्थाची जबाबदारी श्रीचिमडच्या महाराजांचे ज्येष्ठ चिरंजीव श्रीदाजीसाहेबमहाराज यांच्याकडे सोपविली आणि चिमडच्या महाराजांची ही परंपरा श्रीदाजीसाहेबांनी भारदस्तपणे उत्कृष्ट अशी चालविली.

करावे कीर्तन । मुखे गावे हरीचे गुण ।

श्रीचिमडचे महाराज हे श्रीसाधुमहाराजांच्या रथोत्सवाच्या पर्वकाळात क्वचित कीर्तनही करीत असत. श्रीचिमडच्या महाराजांनी देह ठेवण्यापूर्वी याप्रसंगी श्रीतात्यासाहेबांची कीर्तनेही करविली होती. श्रीचिमडचे महाराज हे या संप्रदायात नामसंकीर्तन भक्तिचे प्रवर्तक होते. कीर्तन ही एक भक्ति आहे, तो एक देवाशी सुसंवाद आहे, ती एक अध्यात्मचर्चा आहे व साधन भक्तिला पूरक आहे. ही कीर्तनभक्ति साधकांना सतत साधनाची प्रेरणा देत राहिल व कीर्तन हे भगवंताला प्रिय असल्याने, श्रीनामदेव महाराजांच्याप्रमाणे कीर्तन झाले तर, परमात्मा त्यात खचित्च नाचेल. या अनुभूतीने पुनः साधन उपासनाही खचित् दृढमूलच होईल आणि अनेकांना आत्मोन्नतीसाठी या अध्यात्माची जिज्ञासा निर्माण होईल. यास्तव श्रीचिमडच्या महाराजांनी या कीर्तनाची प्रेरणा श्रीतात्यासाहेबांना दिली आणि हे आपल्या सद्गुरूंचे मनोगत ओळखून, या संप्रदायात ज्याप्रमाणे कोणी पूर्वी श्रीदासबोध, श्रीज्ञानेश्वरी, श्रीभागवत सांगत असत, त्याप्रमाणे श्रीतात्यासाहेबांनी इ.स.१८९८ मध्ये नित्य साधनाबरोबरच प्रथम काही दिवस नैमित्तिक कीर्तने करावीत म्हणून कीर्तनास सुरवात केली व त्याचे पर्यवसान पुढे नित्यकीर्तनात झाले. नव्हे नव्हे

तो एक श्रीएकनाथमहाराजांच्या प्रमाणे चिमडसंप्रदायातील कीर्तनाचा दरबारच झाला. तो कसा झाला हेच येथे अनुक्रमाने आपणास पाहावयाचे आहे.

प्रारंभी तेरदाळ येथे सोमवार, गुरुवार व एकादशी अशा प्रसंगी श्रीतात्यासाहेब हे सुमारे दोन वर्षे नैमित्तिक कीर्तने करू लागले. श्रीतात्यासाहेबांचे गुरुबंधू श्रीबाबासाहेब मुजुमदार यांनी इ.स. १८९५ मध्ये स्वरूपचिंतन करीत, मार्गशीर्ष वद्य प्रतिपदेस सांगली येथे देह ठेवला. त्यांची आठवण झाली की श्रीतात्यासाहेबांच्या डोळ्यातून अश्रुधारा स्त्रवत व बाबासाहेबांच्या सारखी गुरुभक्ति माझ्या हातून कशी काय होणार आहे असे ते म्हणत असत.

पादुका मिळाल्या सद्गुरू लाधला ।

इ.स.१९०० पासून श्रीतात्यासाहेबांनी नित्यकीर्तन चालू केले. कीर्तनाच्या वेळी श्रीदासबोध किंवा श्रीज्ञानेश्वरीची पोथी देवाच्या जागी ठेवूनच ते कीर्तन करीत. अशा स्थितीत श्रीचिमडच्या महाराजांच्या पत्नी श्रीमाईसाहेब सांगलीस आल्या असताना त्यांच्या मनात सहज येऊन गेले की, श्रीचिमडच्या महाराजांची एखादी वस्तू श्रीतात्यासाहेबांना आपण द्यावी आणि तसे त्यांनी श्रीतात्यासाहेबांना बोलूनही दाखविले.

श्रीतात्यासाहेबांचे जामात श्रीदाजीसाहेब यांनी चिमड येथे देह ठेवला. श्रीसाधुमहाराज यांच्या नावे जो वटवृक्ष चिमड येथे आहे, त्यावरील सर्व पाने त्यावेळी अकस्मात गळून पडली होती. या एकाच गोष्टीवरून श्रीदाजीसाहेबांची योग्यता काय होती हे वाचकांच्या लक्षात येईल. श्रीतात्यासाहेबांची कन्या कल्लव्वाच श्रीदाजीसाहेबांना दिली होती. कीर्तनास उभे राहण्यापूर्वी आपली मुलगी खरी, पण गुरुघराण्यात दिलेली असल्याने, श्रीतात्यासाहेब आपल्या मुलीच्या पायावर मस्तक ठेऊन कीर्तनास उभे राहात. श्रीदाजीसाहेबांनी देह ठेवल्यावर श्रीतात्यासाहेबांना काय वाटले असेल याची कल्पनाच करता येत नाही. तथापि श्रीतात्यासाहेब यापुढे चिमड येथील देवस्थानचा अधिकच परामर्ष घेऊ लागले. या गुरूभक्तीला काही तोड आहे का?

श्रीतात्यासाहेब इ.स.१९०६ साली श्रीक्षेत्र चिमड येथे श्रीचिमडच्या महाराजांच्या पुण्यतिथीनिमित्त आराधनेस गेले असता, मार्गशीर्ष शु. १४ या दिवशी श्रीमाईसाहेबांनी श्रीचिमडच्या महाराजांच्या पादुकांचा जोड श्रीतात्यासाहेबांना दिला. मग श्रीतात्यासाहेबांचा आनंद गगनात मावेना. त्यांना तर ब्रह्मानंद झाला. श्रीतात्यासाहेबांचे चुलते श्रीवामनकाका कोटणीस यांनी ही धन्यता आपल्या एका उत्स्फूर्त अभंगात प्रगट केली आहे. ते म्हणतात,

पादुका मिळाल्या सद्गुरु लाधला । उणे काय त्याला सांगा आता॥१॥ असोनी संसारी त्रिकाल दर्शन । सद्गुरू चरण पादुकांचे ॥२॥ धन धान्यादीक अशाश्वत सर्व । शाश्वत वैभव लाधले की ॥३॥ धन्य धन्य जाणा जगी हनुमंत । खरा भाग्यवंत आत्मज्ञानी ॥४॥ सदा सर्वकाळ नामाचे चिंतन । रजनी कीर्तन प्रेम युक्त ॥५॥ कीर्तन करोनी पैका नाही घेत । नाहीच मागत कोणा काही ॥६॥ साधु शिरोमणी तुकाराम वाणी । तया अनुसरोनी वागतसे ॥७॥ नसे काळभय जन्ममरण धोका । मिळाल्या पादुका सद्गुरूंच्या॥८॥ म्हणोनी वामन घाली लोटांगण । भक्ती मुक्त जाण पादुकासी॥९॥

या श्रीवामनकाकांच्या उद्गारावरून श्रीतात्यासाहेबांची योग्यता अधिक स्पष्ट होत आहे, यावर भाष्य करण्याची आवश्यकता आहे असे वाटत नाही.

उधळीत गेला फुले सुवासिक

श्रीतात्यासाहेबांच्या कीर्तनास भाविकांची अक्षरशः फारच दाटी होऊ लागली. त्यांची कीर्तने फारच लोकप्रिय झाली. अनेकांच्या अंतःकरणात भक्ति निर्माण होऊन, ते त्यांच्या भजनी लागले. काहींना अनुग्रह घ्यावा असे आतूनच वाटू

लागले. यामुळे कीर्तनासाठी मोठी जागा मिळणे आवश्यक होते. इ.स. १९०० पासून कीर्तनास सुरूवात झाली. प्रथमतः श्री. बखले यांच्या घरी कीर्तन सुरू झाले. ती जागा अपुरी होती, म्हणून श्री. सहस्रबुद्धे यांच्या घरी जागा घेतली. काही विघ्नसंतोषी लोकांनी काही विघ्न करावे या उद्देशाने एकेदिवशी कीर्तनाच्या वाटेवर या टोकापासून त्या टोकापर्यंत सराटे पसरून ठेवले. त्या काळात बायका माणसे विशेषतः, पायात काही घालीत नसत. त्यामुळे प्रत्येकाच्या पायात काटे बोचू लागले. सांगलीचे त्यावेळचे अधिपती श्रीमंत चिंतामणराव आप्पासाहेब यांच्या चुलत आजीबाई श्रीमंत लक्ष्मीबाईसाहेब यांचा पहाटे कृष्णा स्नानास जाण्याचा नियम असल्याने, त्यांच्याही पायाला त्यातील सराटे बोचले आणि त्या गोष्टीचा सरकारीरित्या आपोआपच बोभाटा झाला. कसून चौकशी झाली. आपला वहीम कोणावर आहे का असे कोर्टाने श्रीतात्यासाहेबांना विचारले असता, या साधुपुरुषाने माझा वहीम कोणावरही नाही असे उत्तर दिले. वस्तुतः त्यांना हे नक्कीच माहित होते. पण दुसऱ्यांनी आपल्या दारात काटे पसरले तरी आपण त्यांच्या दारात फुलेच पसरावीत ही म्हण श्रीतात्यासाहेबांनी अक्षरशः खरी केली. हाच त्यांच्या साधुत्वाचा खरा विजय आहे. श्रीपंतमहाराज बाळकृंद्रीकर यांचे अधिकारी शिष्य - सांगलीचे श्रीपांडुरंगमहाराज

ताम्हनकर या दृष्टीने श्रीतात्यासाहेबांच्या बद्दल आपल्या एका पद्यात म्हणतात, 'उधळीत गेला फुले सुवासिक दुसऱ्या भक्तीची। व्यवहारी परमार्थी केली बकीली जनतेची ॥१॥' अर्थात श्रीपांडुरंगमहाराज यांचे हे म्हणणे किती यथार्थ आहे हे यावरून सहजच लक्षात येईल.

तुका म्हणे बाधा । कदा नोहे भुताची ।

श्री. सहस्रबुद्धे यांची जागा अपुरी पडल्याने सांगली पेठभागात श्री. गोविंद नरसिंह पडसलगीकर यांच्या घरी श्रीतात्यासाहेबांनी आपले बिऱ्हाड नेले आणि तेथे श्रीतात्यासाहेबांच्या नित्यकीर्तनाची चांगली सोय झाली. या घराच्या मालकांना पिशाच्च बाधा होती. श्रीतात्यासाहेबांच्या कीर्तनात हे रोज बुक्का लावीत असत. या सेवेने त्यांची ही बाधा गेली. याच घरी कीर्तनाच्यावेळी एक कुत्रे अंगणात कीर्तन संपेपर्यंत बसून राही. कीर्तन संपल्यावर वर येई व श्रीतात्यासाहेबांना प्रदक्षिणा घालून पुनः अंगणात जाई. कुरमुरे कोणी घातले तर प्रसाद खाई, पण एकादशीच्या दिवशी बत्तासेच तेवढे खाऊन कुरमुरे तेवढे वगळीत असे.

पळे भूत बाधा भेणे याचे ।

श्री. गुलाबसिंग भवानसिंग सोबनसी यांचा वाडा, संबंध सांगली शहरातील मोठा वाडा. पण या वाड्यात दिवाच लागत नसे. भूत पिशाच हे थोतांड आहे असे म्हणणारे महाभाग; पण या वाड्यात दिवसाही जाण्याची त्यांची छाती होत नसे, मग रात्री तर बोलूच नका. साऱ्या सांगलीला ही गोष्ट महशूर आहे. या वाड्यात श्रीतात्यासाहेबांच्या कीर्तनाची झांज वाजली मात्र, भूतांनी पळच काढला. त्या वाड्याचे नंदनवन झाले. हजारो माणूस कीर्तनास येऊ लागले. बाळबाळंतिणी हिंडू फिरू लागल्या. या वाड्याचे भाग्य उदयाला आले. श्रीतात्यासाहेबांनी या वाड्यात जे आपले वास्तव्य केले, ते अखेरपर्यंत. सर्व वाडा नाममय झाला. तेथील किलच्या आणि तुळ्या विठ्ठल विठ्ठल म्हणू लागल्या. नामाने सर्व प्राकार दुमदुमन गेला. श्री.नानबा फडणीस यांनी या सर्व गोष्टींचा प्रत्यक्ष अनुभव घेतला. याची महती आपल्या मुखाने डोळ्यात अश्रू आणून ते सांगत असत. श्रीतात्यासाहेबांच्या वास्तव्याने ही वास्तू इतकी पवित्र झाली की, सांगलीतील साधुवृत्तीचे एक थोर प्राध्यापक श्री. आर. एन. जोशी हे त्या रस्त्यावरून जर निघाले तर या वास्तुपुढे रस्त्यातून साष्टांग नमस्कार करीत, ही गोष्ट अनेकांनी पाहिलेली आहे. श्रीतात्यासाहेबांना देह ठेऊन ५८ वर्षे होऊन

गेली तरी, सध्या त्या वाड्यात राहिलेले श्रीमामासाहेब देशपांडे यांचे शिष्य श्री. विसुभाऊ कुलकर्णी व श्री बाळासाहेब कुलकर्णी यांच्या सहकार्याने श्रीतात्यासाहेबांच्या पुण्यतिथीस प्रतिवर्षी सकाळी, ज्या जागी श्रीतात्यासाहेबांनी देह ठेवला, तेथे कर्पूरारती होत असते. तेथेच श्रीतात्यासाहेबांनी आपली उपासना चालविली आणि अखेरपर्यंत कीर्तन केले. आजही त्या वास्तुला आमचा शतशः प्रणाम!

हे त्यांचे त्यांनीच करावे

श्रीतात्यासाहेबांची दिनचर्या अगदी आखीव आणि रेखीव अशी होती. पहाटे काकडआरती नंतर स्नान संध्या पूजा, त्यानंतर बाजार. तेथून आल्यानंतर वकिलीचा मोठा व्यवसाय असल्याने, संबंधित अशिलांना पत्रे लिहावयाची, भोजन करून बरोबर अकरा वाजता कोर्टात जावयाचे. तेथून घरी आल्यावर पाच वाजता पुराण. नंतर धुपारती. रात्री जेवण झाल्यानंतर कीर्तनाच्या दृष्टीने ग्रंथसंग्रह चाळावयाचा. रात्री ९ ते ११ पर्यंत कीर्तन. नंतर पंचपदी, शेजारती. हे झाल्यावर आपल्या मातोश्रींच्या जवळ जाऊन त्यांच्याशी चार शब्द बोलून, नंतर झोपण्यासाठी जावयाचे. पण आश्चर्य असे की ते रात्री कधीच झोपत नसत. सारी रात्र ते साधनात निमग्न

असत. खरोखरी हे त्यांचे त्यांनीच करू जाणे, 'येरा गबाळ्याचे काम नोहे.'

रामजीबुवा एकादस कवा

श्रीतात्यासाहेब हे उपासतापास यांच्या अगदी विरुद्ध होते. ते कोणताच उपवास करीत नसत. उप म्हणजे सन्निध आणि वास म्हणजे वसती. परमात्म्याच्या सन्निध जीवाची वसती हाच खरा उपवासाचा अर्थ आहे, पण जगाला हे कळत नाही असेच ते म्हणत. यातून जर कोणी तुमचा उपास केव्हा म्हणून प्रश्न केलाच तर ते म्हणत, 'रामजीबुवा उपास कवा, दाणे नसतील तवा.'

आवजाव घर तुम्हारा

श्रीतात्यासाहेबांच्या घरी किती माणसे येत होती आणि जात होती याला हिशेबच नव्हता. पहाटे काकडआरतीच्या वेळी तीन चारशे कप चहा सहज होत असे. भोजनास रोज दुवक्त शे-पन्नास पान सहज होत असे. काय हे दातृत्व आणि अन्नदान. याची कल्पनाच करवत नाही. असा रगाडा बारा महिने आणि जन्मभर होता.

तुका म्हणे तेथे नाही आन परी ।

एकाला एक आणि एकाला एक हे तर श्रीतात्यासाहेबांना मुळीच चालावयाचे नाही. एकदा सर्वाना केळीची पाने ठेवलेली होती. एकच पान कमी पडले म्हणून तेथे पत्रावळ ठेवली आणि त्या पानावर एका गरीब विद्यार्थ्याला बसविले होते. भोजनास बसते वेळी हे श्रीतात्यासाहेबांच्या लक्षात आले मात्र, आपल्या पानावरून उठून पत्रावळीच्या पानावर ते जाऊन बसले आणि आपल्या पात्रावर त्या विद्यार्थ्याला बसविले. हे वाचत असताना आपणाला जे आता वाटले असेल, तेच त्यावेळी सर्वाना वाटले. ही गोष्ट साधी पण अर्थ फारच मोठा आहे.

चिमड मठातील धर्मशाळा

आपल्या सद्गुरूंचा सहवास फार दिवस आपणास लाभला नाही, ही बोच श्रीतात्यासाहेबांच्या अंतःकरणात असल्याने, त्या गुरूस्थानाची सेवा आपल्या हातून होईल तेवढी आपण करावी असे त्यांना एकसारखे वाटत असे. दरवर्षी चिमड मठातील उत्सवांना व आराधनांना ते जात असत. चिमड मठाचा सर्वप्रकारे परामर्ष घेत. श्रीसाधुमहाराजांच्या रथोत्सवाचा खर्च ते एकटेच करीत. डाळीडुळी वगैरे धान्य

सांगलीहून निवडून घेऊन जात. एवढ्यानेही त्यांचे समाधान झाले नाही. चिमड मठातील दुमजली धर्मशाळा, स्वयंपाकघर वगैरे त्यांनी उत्तम बांधूनच घेतले. रथोत्सवाच्या मिरवणुकीसाठी उत्कृष्ट असा नवीन रथही त्यांनी करून दिला.

गंगा आली रे अंगणी

श्रीतात्यासाहेब जेथे रहात होते त्या बिऱ्हाडात पाण्याची मोठीच गैरसोय होती. घरच्या मालकिणीने विहीर खोदून काढावी असे ठरविले. तेथे पाणी लागणार नाही असा तज्ज्ञांचा कयास होता. पण श्रीतात्यासाहेबांनी दाखविलेल्या जागी खोदकाम सुरू झाले. जरूर तितके खणल्यावर श्रीतात्यासाहेबांनी तेथे आरती केली आणि चिमडचे तीर्थ तेथे ओतून कुदळीचे दोन चार घाव मारताच, हत्तीच्या सोंडेसारखे तेथे पाणी लागले व त्या वाड्यातील सर्वानाच मोठा आनंद झाला.

श्रीसिद्धगिरीची यात्रा

आपल्या परात्पर गुरुंचे, गुरुंच्या स्थानाचे दर्शन घ्यावे या हेतूने श्रीतात्यासाहेब आपली घरची मंडळी आणि इष्ट मित्र यांना घेऊन श्रीकाडसिद्धांचे दर्शन घेऊन आले. खऱ्या अर्थाने श्रीकाडसिद्धांचे दर्शन श्रीतात्यासाहेबांना झाले, हे विशेष होय.

श्रीतात्यासाहेब आपल्या अभंगात म्हणतात,
काडसिद्ध यांची झाली मज भेट । केवढे अचाट पुण्य माझे॥१॥
अत्यंतचि वृद्ध जटा दाढी शुभ्र । रुळती निरभ्र चांदण्यापरी॥२॥
हाती बोर अश्व द्वारी उभे असती । मज बोलावती महाराज॥३॥
धावत जाऊनी घाली दंडवत । जोडोनिया हात उभा ठेलो॥४॥
पुढे म्हणतात... अभय हस्तासी मस्तकी वोपोनी । गेले निजस्थानी सिद्धराय ॥१०॥ अमित पुण्याचा फळला सागर। दर्शने उद्गार हनुमंताचा ॥११॥

मनाचा समतोलपणा सुटला नाही

इ.स.१९१२ साली श्रीतात्यासाहेबांच्या पत्नी सौ. श्रीलक्ष्मीबाई यांनी ज्येष्ठ वद्य पंचमीस देह ठेवला. त्यांना दोनचार जुलाब झाले, त्यावर उपचार केल्यावर ते थांबले. भोजनोत्तर त्यांनी श्रीतात्यासाहेबांच्या मातोश्रींना हाक मारली व निरवानिरवीची भाषा सुरू केली. संध्याकाळी श्रीतात्यासाहेब कोर्टातून आल्यावर, श्री. नानबांनी बोलावल्यावर ते आले. सौ. लक्ष्मीबाई यांनी श्रीतात्यासाहेबांच्या व श्रीचिमडच्या महाराजांच्या पादुकांचे दर्शन घेतले व 'येते आता' असे म्हणून शांतपणाने देह ठेवला. हा मृत्यूवरील विजयच आहे. श्रीतात्यासाहेबांचे चुलते श्रीवामनरावजी कोटणीस हे त्यानंतर

थोड्याच अवधीत वैकुंठवासी झाले. खरे पाहता ही दुःखाची परमावधी झाली. पण श्रीतात्यासाहेबांच्या मनाचा समतोलपणा लवमात्रही ढळला नाही हे खरेच विशेष आहे.

तीर्थे तथा ठाया ।

तीर्थे, सर्व जीवांची पापे आपल्या पोटात घेतात आणि पुष्ट होतात व आपण मुक्त होण्याकरिता संतांच्या पायाकडे धाव घेतात आणि पापमुक्त होतात. याचा प्रत्यय सांगलीकरांना उत्तमच आला. इ.स. १९१४ साली सांगलीस कृष्णानदीस किती वर्षात आला नाही असा प्रचंड महापूर आला होता. सर्व गावचा गाव पाण्यात बुडाला होता. सर्व लोकांनी दहीभाताचा नैवेद्य दाखविला, स्त्रियांनी कृष्णेच्या ओट्या भरल्या. सांगलीच्या श्रीमंत सौ. राणीसाहेबांनी कृष्णेची महाओटी भरली. तरी देखील पाण्याला उतार म्हणून पडला नाही. मग सर्व लोकांनी श्रीतात्यासाहेबांची प्रार्थना केली. श्रीतात्यासाहेबांनी वाड्यात आलेल्या पाण्याजवळ येऊन कृष्णामातेला हात जोडले व 'मातोश्री या गावाचे रक्षण करा' अशी विनवणी केली. तोच एक पाण्याची लाट श्रीतात्यासाहेबांच्या पायाला स्पर्श करून गेली. आणि आश्चर्य असे, भराभर श्रीकृष्णानदीचे पाणी ओसरून पात्रात गेले आणि एक मोठे अरिष्ट दूर झाले.

श्रीतात्यासाहेबांचा कीर्तन दरबार

श्रीतात्यासाहेबांचे अखंड कीर्तन म्हणजे तो एक सांगलीतील कीर्तन भक्तीचा दरबारच होता. रोज कीर्तनाचा नित्य नवीन विषय आणि त्यात साधुसंतांची येणारी असंख्य अवतरणे. यामुळे श्रीतात्यासाहेबांचे कीर्तन हे श्रोत्यांना नित्य नवीन वाटे. त्यात शिळेपणा कधीच आला नाही. ती एक श्रोत्यांना अनुभवसिद्ध मेजवानीच होती. कीर्तनास हजारोंनी माणूस नित्य येत असे. मग आषाढी एकादशी, कार्तिकी एकादशी, महाशिवरात्र, रामनवमी, गोकुळाष्टमी अशा पर्वकाळी किती जीव, जीव टाकून येत असत याला हिशेबच नव्हता. तबलजी, पेटी वाजविणारे, साथ करणारे लोक नेहमी भरपूरच असत. श्रीतात्यासाहेबांच्या भोवती साथीदारांचा गराडाच पडे. म्हणून त्याला कूड अशी संज्ञा होती. ही सर्व मंडळी अत्यंत श्रद्धेने आणि भक्तीने श्रीतात्यासाहेबांची साथ करीत असत. अव्वलपासून अखेरपर्यंत त्यांचे नियमित साथीदार म्हणजे श्री. नानबा फडणीस व श्री. पुंडुकाका कोटणीस हे होत. श्रीतात्यासाहेबांनी दोन तपे अखंड कीर्तन केले. त्यात एकच दिवस असा आला होता की, श्रीतात्यासाहेब पुढे व त्यांच्या मागे साथीला माझे पितृदेव श्रीमामा केळकर हे एकटेच होते. माझे आजोबा श्रीअंताजीपंत केळकर हे कीर्तनास वारंवार

जात आणि श्रीतात्यासाहेब त्यांना 'मौज दिसती रे।' हे पद म्हणण्याची फर्मास करित व कीर्तनात खरीच मौज होऊन राही. श्रीलक्ष्मणराव पटवर्धन हे श्रीतात्यासाहेबांच्या कीर्तनात येणाऱ्या पदांचे व अभंगांचे टाचण करून घेत. त्यासाठी श्रीतात्यासाहेब एक एक चरण दोनदोन वेळा म्हणत. पेटीवर श्रीलक्ष्मणराव कोटणीस आणि तबल्यावर श्री. वामन व्यंकटेश आपटे अगर श्रीभाऊराव फाटक (कागवाड) हे असले म्हणजे तो रंग काही वेगळाच असे. बोटातून रक्ताच्या चिळकांड्या उडाल्या तरी भाऊराव फाटक यांना भान राहात नसे व तसाच तबला ते वाजवीत असत. विरामाच्या वेळी श्रीगोपाळकाका कोटणीस यांनी खड्या आवाजात 'रंग माजला रंग माजला रंग गुरूद्वारी।' हे पद म्हटले की, 'नामदेव कीर्तन करी पुढे नाचे पांडुरंग' अशी अवस्था होऊन, श्रीतात्यासाहेबांच्या कीर्तनात, ज्याला प्रचीती म्हणतात ती, साधकांना येत असे. श्रीतात्यासाहेबांचे कीर्तनच प्रचीतीचे असल्याने त्याचे महत्त्व खरे आगळेच होते. स्वरूपानुसंधात होणारे ते कीर्तन. त्याचे महत्त्व कोणत्या शब्दात सांगता येईल?

श्रीतात्यासाहेबांचे चिरंजीव श्रीगोविंदराव कोटणीस, श्रीलक्ष्मणराव कोटणीस, श्रीरंगनाथराव कोटणीस यांचीही साथ श्रीतात्यासाहेबांना कीर्तनात मिळत असे. श्रीतात्यासाहेबांच्या

मागे कीर्तनास साथीस उभी रहाणारी मंडळी अडतीस असून, तबलजी अठरा व पेटीवाले आठ भक्त होते. या कुडातील प्रमुख घटकांचे वर्णन राजकवी साधुदास यांनी एका श्लोकात केले आहे. तो श्लोक असा :-

काका झांज धरी जनु सुर करी साथीस नाना करी ।

आप्पाचा परबवाज दीक्षित बसे सानंद पेटीवरी ॥

अंतोबा करताल देति खुलती पंता मुखी मूर्छना ।

गातो गायन साधुदास करिती तात्या यदा कीर्तना ॥१॥

या कुडाचा फोटोही घेण्यात आला. पण श्रीअंतोबा म्हैसकर आल्याशिवाय श्रीतात्यासाहेब फोटोला बसलेच नाहीत, असे श्रीतात्यासाहेबांचे अंतोबांच्यावर प्रेम होते. त्या कुडाच्या आतल्या गोटापैकी श्रीअंतोबा म्हैसकर हे निःसीम भक्त आहेत.

श्रीतात्यासाहेबांच्या कीर्तनाचे मानकरीही ठरलेलेच होते. बुक्का लावण्याचे काम श्रीगोविंदरावजी पडसलगीकर यांच्याकडे असे. ते नसतील तर हे काम श्रीगोविंदराव उकिडवे यांच्याकडे येई. कीर्तनाला बत्तासे कुरमुरे यांची खिरापत असे. केव्हा खडीसाखर, साखर, केळी, खोबरे, पेढे अशीही खिरापत वाटली जात असे.

कीर्तन संपल्यावर हरिदासांनी देवास साष्टांग नमस्कार घालावा व त्यांची पायधूळ मागच्या मंडळींनी आपल्या कपाळास

लावावी अशी पद्धती सर्वत्र आहे. पण असा प्रयत्न कोणी केलेला पाहून, श्रीतात्यासाहेबांनी कीर्तनानंतर देवास बसूनच नमस्कार करण्याची प्रथा पाडली. कीर्तनाची बिदागी तर कधी घेतली नाहीच, पण कीर्तनाला कोठे गेले तर रास्त खर्च घेणे हे तरी रास्त आहे की नाही, पण तोही त्यांनी घेतला नाही. अहो हे राहू दे, साधा हारसुद्धा कधी गळ्यात घालून घेतला नाही. थोडक्यात सांगावयाचे तर 'नित्य नवा कीर्तनी कैचा ओढवला रंग । श्रोता आणि वक्ता स्वये झाला श्रीरंग।।' असाच हा भगवंताचा भक्तीचा दरबार होता.

तुला येतो म्हटले होते ना?

श्री. हुसेन बाळा बेलीफ या नावाचे श्रीतात्यासाहेबांचे एक भक्त डिग्रज येथे रहात होते. ते नित्य कीर्तनास येत असत. श्रीतात्यासाहेबांनीच त्यांना कोर्टात नोकरी लावून दिली होती. त्यांनी एकदा श्रीरामविजयाचे पारायण सुरू केले. समाप्तीच्या दिवशी श्रीतात्यासाहेबांना कीर्तनास बोलवावे असे त्यांच्या मनात आले. पण ते येतील का अशीही शंका मनात येऊन गेली. त्यातच त्यांना झोप लागली. हुसेन यांच्या स्वप्नात श्रीतात्यासाहेब आले व तुझी इच्छा आहे तर तुझ्या घरी येऊन

कीर्तन करीन असे सांगितले. हे ऐकताच त्यांना मोठा आनंद झाला. आता आपण समक्ष जाऊन श्रीतात्यासाहेबांना आमंत्रण द्यावे म्हणून हुसेन आले. ते येताच 'तुला येतो म्हणून सांगितले होते ना? मग तू का आलास?' असे श्रीतात्यासाहेब म्हणाले. यावेळी श्री. हुसेन यांना काय वाटले असेल हे सांगण्याची जरूरीच नाही. श्रीतात्यासाहेब आपल्या साथीच्या मंडळींना घेऊन श्री. हुसेन यांच्या घरी कीर्तन करून आले. कीर्तनात श्री. कबीर-कमालांची अवतरणे बरीच आली. तो कीर्तनाचा रंग कैक वर्षे डिग्रजकरांच्या स्मृतीपटलावरून हलला नाही.

कबीर-रईदास संवाद

जगद्विख्यात महाकवी श्रीरविंद्रनाथ टागोर यांना काही संदर्भात श्रीकबीर व श्रीरईदास यांचा संवाद पाहिजे होता. त्यांनी पुष्कळ प्रयत्न केले, पण त्यांना तो कोठे मिळेल. म्हणून त्यांनी श्रीगुरुदेव रानडे यांच्याकडे पत्रद्वारा विचारणा केली. त्यावर त्यांनी 'हा संवाद मजकडे तर नाहीच, पण तो कोठे मिळेल असे वाटत नाही. सांगलीस श्रीहणमंतरावजी कोटणीस यांच्याकडेच एकदा विचारणा करून पहा. तेथे मिळाला तरच शक्यता, नाहीतर शक्यच नाही' असे कळविले. त्यावर श्रीरविंद्रनाथांनी आमच्या श्रीतात्यासाहेबांच्याकडे विचारणा

केली. श्रीतात्यासाहेबांनी कीर्तनासाठी जो दुर्मिळ पद्य संग्रह संपादन केला होता, त्याच्या सोळा चोपड्या आहेत. एकेक पद्य मिळविण्यासाठी दात्यांना एक रुपायापासून पाच रुपयांपर्यंत त्यांनी बिदागी दिली आहे. आणि असा जो त्यांनी अमूल्य संग्रह केला आहे, त्यात हा संवाद सापडला व त्यांनी लगेच तो श्रीरविंद्रनाथ टागोर यांच्याकडे पाठविला. हा पाहताच त्यांना किती आनंद झाला असेल हे सांगणे नकोच!! श्रीतात्यासाहेबांनी जो पारमार्थिक पुस्तकांचा संग्रह केला आहे, त्याला हिशेबच नाही.

सुगंध दरवळला की आमंत्रण नको

श्रीतात्यासाहेबांना कीर्ती सुगंध सर्वत्र दरवळल्याने श्रीगुरुदेव रानडे, संतवाङ्मयाचे गाढे अभ्यासक श्रीलक्ष्मणरावजी पांगारकर, श्रीसमर्थभक्त शंकर श्रीकृष्ण देव, पू. शंकराचार्य डॉ. कुर्तकोटी आणि गोव्याचे सुप्रसिद्ध भगवत्भक्त श्री विठ्ठल कृष्ण कामत ऊर्फ श्रीदिगंबरदास हे मुद्दाम सांगलीस कीर्तनश्रवणार्थ येऊन गेले. श्रीचिमडच्या महाराजांचे अधिकारी शिष्य श्रीशिवरामबुवा ब्रह्मचारी हे तर, वर्ष-दोन वर्षे श्रीतात्यासाहेबांच्याकडेच मुद्दाम येऊन राहिले होते. हे अजानबाहू आणि वाचासिद्ध होते. म्हैसूरचे सुप्रसिद्ध, सर टी. माधवराव

दिवान हे यांचे शिष्य होते. श्रीतात्यासाहेबांच्या कीर्तनाबद्दल या सर्वानाच मोठा आदर होता.

हा तर रामाचा मठ आहे

श्रीकाकासाहेब तुळपुळे हे सांगलीस पोस्टाच्या तपासणीसाठी आले असता श्रीतात्यासाहेबांच्याकडेच चार दिवस मुक्कामासाठी होते. ते श्रीतात्यासाहेबांना म्हणाले, 'तुम्ही आमची फारच बडदास्त ठेवली.' श्रीतात्यासाहेब म्हणाले, 'अहो गणपतराव, हा तर रामाचा मठ आहे. आदरातिथ्यात जर माझ्याकडून कसूर झाली तर मला महाराज विचारतील.' या उत्तराने श्रीतात्यासाहेबांच्याबद्दल श्रीकाकासाहेबांचा आदर अधिकच दुणावला.

न मातुः परं दैवतम् ।

श्रीतात्यासाहेब महाराजांची मातृभक्ती फार मोठी होती. श्रीतात्यासाहेबांच्या मातोश्रींनी इ.स.१९१६ साली भाद्रपद अमावस्येस आपला देह ठेवला. त्यांची सुनेवर फारच ममता होती. त्या गेल्यानंतर मातोश्रींनी हाय खाल्ली. दुखणे म्हणण्याजोगे नव्हते. अशक्तपणाच वाढत चालला होता. शेवटी त्यांनी चिमड

मठातील तीर्थ प्राशन केले. आपल्या भक्तश्रेष्ठ चिरंजीवास हाक मारून, आपल्या प्रेमाचा आणि आशीर्वादाचा स्निग्ध कटाक्ष त्यांवर उधळून, या माऊलीने आपला आत्मा शांतपणाने स्वरूपाकार केला. अशारितीने हे श्रेष्ठ दैवत इहलोक सोडून वैकुंठी चाललेले पाहून, श्रीतात्यासाहेबांना काय वाटले असेल याची कल्पनाच करवत नाही.

तापातही कीर्तन

इ.स. १९१६ साली सांगलीस प्लेगचा प्रादुर्भाव झाल्याने श्रीतात्यासाहेब मिरज येथे श्री. हुंडेकऱ्यांच्या वाड्यात राहावयास गेले. १९१७ साली श्रीरामजन्म याच घरी केला. या नवाहात श्रीतात्यासाहेबांना ताप आला होता. श्रीरामनवमीच्या दिवशी तर तो फारच वाढला. अशास्थितीत कीर्तन करणे हे शक्यच नव्हते. तथापी आत्मशक्तीच्या बळावर श्रीतात्यासाहेबांनी देवासमोर आपणास खांबाला बांधून उभे करण्यास श्री. नानबा फडणीस यांना सांगितले. त्याप्रमाणे श्रीतात्यासाहेबांना उपरण्याने खांबास बांधले आणि कीर्तन सुरू झाले. त्या कीर्तनात थोड्याच वेळात श्रीतात्यासाहेबांना चांगला दरदरून घाम आला. मग त्यांनी बांधलेले उपरणे सोडले आणि ते कीर्तन पुढे चांगलेच रंगले. सर्वानाच आश्चर्य वाटले.

सर्वत्र गजानाच्या मूर्ती दिसल्या

कुरुंदवाड संस्थानचे अधिपती श्रीमंत आपणासाहेब पटवर्धन यांच्या मनात आपणास गणपती दर्शन व्हावे अशी फारच उत्कंठा होती. पण ही पुरी कशी होणार? या विवंचनेत ते होते. त्यांना कोणी सांगितले, 'सांगलीस कोणी कोटणीस महाराज म्हणून एक मोठे सत्पुरुष आहेत. त्यांनी कृपा केली तर तुमच्या मनाप्रमाणे तुम्हाला साक्षात्कार होईल.' या दृष्टीने श्रीमंतांनी श्रीतात्यासाहेब यांना श्रीगणपती उत्सवात कीर्तनास बोलविले. श्रीतात्यासाहेबांच्या कीर्तनाचा लौकिक श्रीमंतांच्या कानावर बरेच दिवस होताच. श्रीतात्यासाहेब कीर्तनासाठी गेले. तेथे त्यांची तीन कीर्तने झाली. कीर्तनास येताना, हे जर खरे सत्पुरुष असतील तर आपणास गणपती दर्शन होईल, असे श्रीमंतांनी मनात धरले होते. श्रीतात्यासाहेबांनी हे ओळखून गणपतीची प्रार्थना केली :-

गजवदना तू सुखसदना रे । वेगी मला पावे ॥
मन-मूषका वरी बैसुनि । शीघ्र तुवा यावे ॥१॥
एक शब्दात्मक माया तीचा । सत्ताधीश अससी ॥
एकदंत हे नाम विराजे । माया-दमन करिसी ॥१॥
विन्मुख होतां तरि तूं । सन्मुख साधकासि होसी ॥
वक्रतुंड हे नाम शोभले । करणी तव ऐसी ॥२॥

अनेक विश्वे तुझिया उदरी । होति जाति पाही ॥
लंबोदर हे नाम तुजला । साजतसे देही ॥३॥
देहाभिमान मत्त गजाला । आकर्षित करिसी ॥
ज्ञान अंकुश तुझिये हाती । काय वानु त्यासी ॥४॥
शूर्प-गुणाने रजोयुक्त ते । धान्य रजोहीन ॥
तेवि मायेचा रज जाऊन । राहे ब्रह्म-कण ॥५॥
तव मुख शूर्प कर्णी । लागता येत असे प्रचिती ॥
शूर्पकर्ण या नामे तुजला । सज्जन वर्णिती ॥६॥
आत्मा तूचि ब्रह्महि तूचि । तूचि सकळ कर्ता ॥
धर्ता हर्ता कोण तुजविणे । नाहीच उद्धरता ॥७॥
चित्त दुर्वाकुर आवडे म्हणुनी । अर्पितसे तुजला ।
स्वानंदाचा मोदक देऊनी ॥ उद्धरी दासाला ॥८॥

एवढी प्रार्थना होताच श्रीमंतांची स्वारी जो कीर्तनास येऊन बसली, तो श्रीमंतांना सर्वत्र गणपतीच गणपती दिसू लागले. आपल्याला हा भास तर होत नाही ना, याचीही श्रीमंतांनी खात्री करून घेतली. त्यांना श्रीतात्यासाहेबांची योग्यता कळली आणि ते श्रीतात्यासाहेबांना शरण आले. पुढे त्यांना श्रीतात्यासाहेबांच्याकडून अनुग्रहही मिळाला आणि ते कृतार्थ झाले.

कैवल्य वैभव हा ग्रंथसाहेब

श्रीतात्यासाहेबांनी आपल्या कीर्तनासाठी जो अमूल्य ग्रंथसंग्रह संपादन केला किंवा सोळा चोपड्या लिहून काढल्या, त्यातील अमोलिक वेच्यांचा संग्रह म्हणजे हा 'कैवल्यवैभव' ग्रंथ आहे. 'न भूतो न भविष्यती' असा हा संग्रह आहे. यातील वेद, शास्त्रे, पुराणे आणि संतवचने यांची निवड फारच मौलिक आहे. चिमड संप्रदायाचा हा ग्रंथसाहेबच आहे. यावर सुप्रसिद्ध अंनीबेझंट बाई यांनी धर्मजागृती मासिकात सुंदरच अभिप्राय दिला आहे. या ग्रंथाच्या दोन आवृत्त्या संपल्या असून, त्याची एकही प्रत आज शिल्लक नाही, यावरून या ग्रंथाचे महत्त्व व लोकप्रियता ध्यानी येईल.

श्रीतात्यासाहेबांच्यावर विषप्रयोग

श्रीतात्यासाहेबांचा लौकिक सहन न होऊन जळफळणाऱ्या कोणी दुरात्म्याने त्यांच्यावर विषप्रयोग केला. सात दिवस ते बेशुद्धावस्थेतच होते. पण केवळ श्रीचिमडच्या महाराजांच्या कृपेनेच या संकटातून श्रीतात्यासाहेब हे सर्वांच्या हाती लागले. आपल्या एका अभंगात श्रीतात्यासाहेब या प्रसंगाला धरून म्हणतात,

‘माझ्या नाशासाठी मोठा यत्न केला ।
परी तो विफल झाला गुरूकृपे ॥
जेथे राम माझा उभा वाचवाया ।
कोण गणी वाया संकटासी ॥’

माझे देव माझ्या घरी येणार आहेत

भगवान श्रीसद्गुरू श्रीनिंबरगीकरमहाराज यांचे अधिकारी नातू श्रीनागाप्पाण्णामहाराज हे, श्रीतात्यासाहेबांच्याकडे येणार होते. श्रीतात्यासाहेबांना परमावधीचा आनंद झाला. ते म्हणाले, ‘माझेकडे माझे देव येणार आहेत.’ श्रीनागाप्पाण्णामहाराज आल्यावर देवासारखी त्यांची व्यवस्था श्रीतात्यासाहेबांनी केली आणि ‘पाहुणे घरासी । आजी आले हृषीकेशी॥’ या श्रीतुकाराममहाराज यांच्या अभंगावर कीर्तन केले. आपल्या आजगुरूंचे नातू या दृष्टीने श्रीतात्यासाहेब श्रीनागाप्पाण्णांना फारच मान देत असत. त्यांच्या समोर श्रीतात्यासाहेब हे बसतही नसत. उभेच असायचे.

प.प.श्रीदीक्षितस्वामी संतुष्ट झाले

श्रीदत्तावतार प.प. श्रीटेंबेस्वामीमहाराज यांचे शिष्य श्रीदीक्षितस्वामी सांगली येथे कृष्णाकाठी श्रीमुजुमदारांच्या

(पाटणकर) विष्णु मंदिरात येऊन राहिले होते. श्रीतात्यासाहेबांची योग्यता ते जाणत असून, त्यांना श्रीतात्यासाहेबांचे कीर्तन ऐकण्याची फार उत्कंठा होती. पण आपले घरी येणेची तसदी त्यांना पडू नये म्हणून श्रीतात्यासाहेब हे आपल्या निवडक साथीदारांसह श्रीविष्णुमंदिरात जाऊन कीर्तन करून आले. या कीर्तनात त्यांनी संतमहिमा सांगितला. स्वामीमहाराज अत्यंत संतुष्ट झाले.

कीर्तनात वृंदावन डोलले

श्रीतात्यासाहेब यांचे मध्येच केव्हा तरी श्रीब्रह्मनाळ येथे कीर्तन झाले. आश्चर्य असे, श्रीआनंदमूर्तींची समाधी बराच वेळ डोलत असलेली सर्वानी पाहिली.

चिमडमठातील धर्मशाळेची दुमजली इमारत

श्रीतात्यासाहेबांनी चिमड मठातील धर्मशाळेवर पुनः दुमजला चढविला आणि त्यांच्या मनाला धन्यता वाटली. फार वर्षांखाली श्रीचिमडच्या महाराजांनी आपल्या पर्णकुटीकडे बोट करून ‘हणमंता, ही इमारत चांगली बांधून देशील काय?’ असा प्रश्न केला होता. श्रीतात्यासाहेब त्यावेळी विपन्नावस्थेत

होते. पण 'महाराज आपली कृपा असेल तर काय होणार नाही?' एवढेच उत्तर त्यावेळी त्यांनी दिले होते. महाराजांनी विपन्नाचे संपन्न करून आपल्याकडून ही सेवा करवून घेतली असे वाटून, श्रीतात्यासाहेबांच्या नेत्रातून प्रेमाश्रु वाहू लागले.

श्रीक्षेत्र निंबरगी यात्रा

धन्य ते स्थळ महासिद्धाचे । झळकते शिखर वायुसुताचे ॥
होसी पावन नरा जा वेगी । प्रगट बोलती जया निंबरगी ॥१॥
धन्य ते नर तया स्थळी जाती । ते स्वये स्वस्वरूपी मिळती।
लावुनीया ऐक्य निशाणी । भोगिती परमपद निर्वाणी ॥२॥

श्रीचिमडचे महाराज ज्या स्थानाचे या शब्दात वर्णन करतात, ते स्थान म्हणजे चिमड संप्रदायाचे मूळपीठ श्रीक्षेत्र निंबरगी. तेथे जाऊन येण्याची श्रीतात्यासाहेबांना तीव्र इच्छा झाली. हजार पांचशे माणूस हा हा म्हणता त्यांच्याबरोबर मोठ्या निष्ठेने यात्रेत सामील झाले. पण आमचे श्रीतात्यासाहेब हे तर विश्वकुटुंबी. जवळजवळ सर्वांचा खर्च ते एकटेच करीत होते. श्रीतात्यासाहेबांनी या यात्रेसाठी बरोबर सहा हजार रुपये घेतले होते. पण परत आले तो त्यापैकी त्यांच्याजवळ फक्त दहाच रुपये शिल्लक होते. श्रीतात्यासाहेब म्हणतात, 'गुरुलिंगजंगम स्वामी कृपेची । छाया सर्वा परोपरीची।' हेच खरे.

किती वर्षे जेवला, पण तू कोण हे विचारले नाही

एक मुलगा वार लावून शिकणारा. केव्हा जेवण मिळे न मिळे, वार तरी रोज कोठे मिळणार? अशी पंचाईती. तेव्हा एका बाईस त्याची दया आली व ती त्यास म्हणाले, 'अरे, येथे कोटणीस वकील म्हणून चांगले सत्पुरुष आहेत. शेषनास पान त्यांचे घरी रोज जेवते. त्यांनी गरिबांची शिक्षण केली आहेत. इतकेच नाही तर आपल्या खर्चाने मुंजी आणि लग्नेही करून दिली आहेत. भिकाऱ्यांना अन्न आणि वस्त्र पुरविली आहेत. तू तिथेच रोज येत जा. मी तिथं असतेच. तुला कोणी तू का आलास असे म्हणणार देखील नाही.' त्याप्रमाणे तो मुलगा त्याचे शिक्षण होईपर्यंत दोन-चार वर्षे श्रीतात्यासाहेबांच्याकडे दुवक्त जेवला. पण तू कोण? असे या महात्म्याने चुकूनही त्याला विचारले नाही. श्रीतात्यासाहेबांच्या कृपेने हा मुलगा पुढे फार मोठा लाखोपती झाला.

खैरात कर

श्रीनिंबरगीकरमहाराज, श्रीसाधुमहाराज, श्रीचिमडचे महाराज, लक्ष्मीबाई आक्कांच्यासह, श्रीतात्यासाहेबांच्या समोर आले आणि श्रीचिमडच्या महाराजांनी परातभर रुपये श्रीतात्यासाहेबांच्या हाती दिले आणि 'हणमंता, तू आता खैरात

कर' असे म्हणाले. हा दृष्टांत श्रीतात्यासाहेबांनी श्रीनानबा फडणीस यांना सांगितला व तेव्हापासून जे मुमुक्षू शरण येतील, त्यांना योग्यायोग्यतेचा विचार करूनच, पण सढळपणाने अनुग्रह दिला.

बोलावून नाम दिले

सांगलीस श्री. शंभुराव इनामदार राहात. हे व यांच्या मातोश्री श्रीब्रह्मचैतन्य महाराज यांच्याकडे गेले व त्यांनी अनुग्रह मागितला. ते म्हणाले, 'माईना नाम देतो. तू मोठा झाल्यावर पाहू.' मातोश्रींना त्यांनी नाम दिले. पुढे महाराजांनी देह ठेवला. श्री. शंभुराव मनात म्हणाले, 'मला नाम देतो असे म्हटले आणि गेले. मी आता कोणाकडेही नाम मागणार नाही. त्यांनी देतो म्हटले आहे. त्यांनीच दिले पाहिजे. तशी त्यांना फार चुटपुटही लागून राहिली.' ते श्रीतात्यासाहेबांच्या कीर्तनास जात असत. एक दिवस हाक मारून श्रीतात्यासाहेबांनी शंभुराव यांना नाम दिले आणि श्रीब्रह्मचैतन्यमहाराज व श्रीतात्यासाहेबमहाराज हे एकरूपच आहेत अशी खात्री होऊन शंभुरावांच्या मनीची तळमळ शांत झाली.

वेदो नारायणांना अनुग्रह

वेदमूर्ती श्रीरघुनाथभटजी छत्रे गुरूजी, श्रीतात्यासाहेबांच्या कीर्तनास रोज जात असत. गुरूजींच्या मनावर नामाचा ठसा उमटला आणि त्यांनी श्रीतात्यासाहेबांचा अनुग्रह घेतला व कृतार्थ झाले. सांगलीतील वेदमूर्ती श्रीवासुदेवभटजी दीक्षित यांच्या सौभाग्यवतीच्या मनात श्रीतात्यासाहेबांचा अनुग्रह घ्यावा असे होते. पण हे जमावे कसे? कारण दीक्षितांचे घराणे हे पराकाष्ठेचे कर्मठ. श्रीतात्यासाहेबांनी या माऊलीचा भाव ओळखला आणि स्वप्नात येऊन अनुग्रह दिला. ज्या महात्म्यांनी आपल्या मनीचे जाणून अनुग्रह दिला, त्यांचे दर्शन झाले पाहिजे असा त्यांना ध्यास लागला. पण हेही जमणार कसे? दर्शनास जाणे ही मुष्कीलीची गोष्ट! मग एक दिवस कोणाला न सांगता माझे आजोबा ती. अंताजीपंत केळकर यांना बरोबर घेऊन या माऊली श्रीतात्यासाहेबांचे दर्शन घेऊन आल्या आणि त्यांच्या मनाला मोठीच धन्यता वाटली.

रेवणसिद्ध भगवान प्रगटले

चिमड येथे कीर्तन करीत असता श्रीतात्यासाहेब देहभान विसरून गेले. श्रोत्यांनाही भान राहिले नाही. त्यावेळी साक्षात्

श्रीरेवणसिद्ध प्रगट झाले होते. श्री. आप्पाराव पोवार आपल्या अभंगात म्हणतात, 'तात्यामहाराजा नित्य घडले कीर्तन । रेवणसिद्ध भगवान प्रगटले ।' तर श्रीअंतोबा म्हैसकर म्हणतात, 'तात्या महाराजांना कीर्तनाचा छंद । तेणे परमानंद प्रगटला ।' यावरूनच त्यांच्या कीर्तनाची श्रेष्ठता स्पष्ट होते.

अखेरची रामनवमी

इ.स.१९२३ च्या चैत्र महिन्यात श्रीरामनवमीचा अपूर्व सोहळा झाला. हा श्रीतात्यासाहेबांच्या आयुष्यातील शेवटचा रामजन्म होय. या दिवशी कीर्तनासाठी माडीवरून खाली येत असताना श्रीतात्यासाहेबांना काय वाटले कोणास ठाऊक, परंतु श्री. गंगाधरराव दीक्षित, श्री. अनंतराव म्हैसकर, श्री. नानबा फडणीस, श्री. विष्णु काशीनाथ तगारे, श्री. नारायणराव जोग, श्री. पुंडुकाका कोटणीस, श्री. बाबूभटजी बापट वगैरे मंडळींना बरोबर घेऊन ते माडीवरून 'श्रीराम जयराम जयजयराम' या मंत्राचा मोठ्याने घोष करितच खाली आले. हा नामघोष बराच वेळ चालला होता व मगच रामजन्म मोठ्या थाटाने साजरा झाला. श्रीचिमडच्या महाराजांच्या पादुकांकडे टक लावून श्रीतात्यासाहेब सारखे पाहात होते. त्यांच्या डोळ्यात दिव्य तेज सामावून राहिले होते. नेत्रातून प्रेमाश्रू वाहात होते.

त्यादृष्टीला ज्यांनी आपली दृष्टी दिली ते खरे भाग्यवान. या कीर्तनास ८ ते १० हजार श्रोते उपस्थित होते. श्रीरामप्रभू तेथे साक्षात् प्रगट झाले. 'राम प्रगटे तेचि नवमी' या श्रीसमर्थोक्तीप्रमाणे ही रामनवमी साजरी झाली.

चिमडास प्रयाण

श्रीतात्यासाहेबांची प्रकृती फारच अशक्त होत चालली. मुळात थोडा असणारा आहारही कमी होऊ लागला. चहावरच राहावे असे झाले. त्यांचे यकृत नादुरस्त झाले होते. थोडे वैद्यकीय उपचार केले असते तरी ते बरे झाले असते, पण यापुढे आता फारसे राहावयाचे नाही असाच श्रीतात्यासाहेबांनी आपल्या मनाने निर्णय घेतल्याने, त्यांनी यावेळी औषध उपचार असा केलाच नाही. यातूनही पुढे त्यांना उदराचे दुखणे झाले. राजवैद्य आबासाहेब सांबारे यांचेच औषध त्यांना चालू होते. त्यांचा व श्रीतात्यासाहेबांचा पराकाष्ठेचा घरोबा होता. पण यावेळी श्रीतात्यासाहेब औषध घेण्याचे टाळतच होते. त्यांची प्रकृती खालावत चालली. अंगावर सूज आली. पोट फारच वाढले. अन्न तर सुटलेच. या विकारावर रेचक घेतले असते तरी थोडा का होईना उपयोग झाला असता. पण दुसऱ्याला नाही ती सेवा करण्याचा प्रसंग येऊ नये, म्हणून तेही ते

घेईनात. डॉक्टरी उपचारही येथे थकले. अखेर एकदा चिमडास जाऊन दर्शन घेऊन यावे असा विचार करून ते चिमडास निघाले. चिमडास देह ठेवावा की सांगलीस याचाही निर्णय व्हावयाचा होता. आपण आता जाणार आहोत असे कीर्तनातून व बैठकीतून ते सूचित करित होते. त्यामुळे त्यांच्याबरोबर चिमडास हजारो माणसे जाण्यास तयार झाली आणि ही यात्रा चिमडास निघाली. सांगलीतील एक थोर सत्पुरुष श्रीनारायणमहाराज मळणगावकर हे त्यांना निरोप देण्यासाठी आले होते. कुडची येथे श्रीतात्यासाहेबांच्या गळ्यात हार घातला व फोटो घेण्यात आला. पण ही गोष्ट श्रीतात्यासाहेबांना मुळीच रुचली नाही. कारण त्यांनी आयुष्यात कधीच हार घालून घेतला नव्हता. ते आपले बंधू पुंडलिकराव यांना म्हणाले, 'मी यापुढे आता फार दिवस राहात नाही.'

चिमड येथे जाऊन श्रीसाधुमहाराज, श्रीरामचंद्ररावजी महाराज म्हणजे चिमडचे महाराज, श्रीलक्ष्मीबाई आक्का व श्रीदाजीसाहेबमहाराज यांच्या समाधीचे दर्शन घेतले. स्वरूपानुसंधानात तर ते सतत असत. या मुक्कामात श्रीतात्यासाहेबांची प्रकृती फारच बिघडली. त्यांच्या नाड्याही सुटल्या. श्रीमाईसाहेबमहाराज, श्रीनारायणमहाराज, श्रीउद्धवरावजीमहाराज, श्रीगोपाळकाका कोटणीस वगैरे मंडळी

धाऊन आली आणि अखेर श्रीताईसाहेब यांच्या मात्रेचा, याहीपेक्षा कृपादृष्टीचा चांगला परिणाम होऊन श्रीतात्यासाहेब हाती लागले. येथे राहावे का सांगलीस जावे अशा दोलायमान स्थितीत श्रीचिमडच्या महाराजांनी 'झाडाखाली झाड वाढत नाही, तू सांगलीस जा' असे दृष्टांतात सांगितले. श्रीतात्यासाहेब तेथून सांगलीस येण्यास जे निघाले, तो सारी मंडळी परत येण्यास निघाली. श्रीतात्यासाहेबांनी सजल नेत्रांनी चिमड येथील समाधी स्थानांचे दर्शन घेतले आणि मोटारने वेशीपाशी येताच, त्या वेशीलाच भक्तिपुरःसर नमस्कार केला. पुनः केव्हा येणार असे चिमडच्या लोकांनी विचारताच, बाराव्या दिवशी येतो असे श्रीतात्यासाहेब म्हणाले आणि तेथून ते सांगलीस आले. आणि आश्चर्य असे, बाराव्या दिवशीच श्रीतात्यासाहेबांचा आत्मा चिमडास श्रीसाधुमहाराज यांच्या अक्षय सेवेस हजर झाला.

ब्रह्मपुरी आम्ही जातो रे ।

सांगलीस आल्यावर श्रीतात्यासाहेब हे थोडेच दिवस होते. स्वरूपानुसंधान आणि कीर्तन हे चालूच होते. शरीर थकत चालले होते. या कालावधीत श्रीतात्यासाहेबांचे एक निःसीम भक्त श्री. दामुअण्णा कुलकर्णी यांनी श्रीतात्यासाहेबांची अगदी खडतर सेवा केली. श्री. वामनभटजी बाळेकुंद्रीकर यांनी

श्रीचिमडचेमहाराज यांची जशी सेवा केली अगदी तशी. यापेक्षा काय सांगावे ? श्रीतात्यासाहेब म्हणाले, 'आम्ही ब्रह्मपुरी जाणार आहो. कोणी येणार आहे काय! चला येणार असाल तर घेऊन जातो.' केवढा अधिकार असेल श्रीतात्यासाहेबांचा! पण ब्रह्मपुरी जाण्यास तयार होणारच कोण? 'हा बुवा आता दौऱ्यावर जाणार आहे. पुनः येणार नाही' असेही कीर्तनातून श्रीतात्यासाहेब बोलले. पण प्रेमापोटी, हे जातील असे कोणासही खरे वाटले नाही.

लागोनिया पाया विनवितो तुम्हाला ।

आयुष्यातील शेवटच्या कीर्तनात श्रीतात्यासाहेब म्हणाले, "श्रीचिमडच्या महाराजांच्या आज्ञेप्रमाणे, थोरल्या महाराजांच्या कृपेने श्रीसाधुबुवांची ही कीर्तनसेवा आजवर केली. या कीर्तनामध्ये कोणाला लागेल असे बुद्धिपुरःस्सर कधी बोललोच नाही हे खरे, परंतु हे कीर्तन आहे, त्यात मूळ विषयाला धरून संतवचनांचे आधार देत बोलावेच लागते. आम्ही वकील असल्याने, आधाराशिवाय बोलणेच नाही. न जाणो, बोलण्याच्या ओघात जर एखादा शब्द कोणास नकळत लागला असेल, तर त्या श्रोत्यांनी मला सदय अंतःकरणाने क्षमा करावी. कारण आपली भेट आता पुन्हा होणार नाही. उद्या तर आम्ही महाराजांचे इच्छेप्रमाणे आमच्या मूळस्थानी जाणार. म्हणून पुन्हा एकदा

सांगतो, 'आजवर होतो तुमचे गावी । आता कृपा असो घावी।।' सारे सारे विसरले तरी चालेल, पण एवढे आपण सर्वांनी लक्षात ठेवावे. 'आम्ही जातो आमच्या गावा । आमचा राम राम घ्यावा।।'.

महानिर्वाण

शेवटच्या कीर्तनाने हजारो लोकांना चटकाच लागला. श्रीतात्यासाहेबांनी म्हटल्याप्रमाणे त्यांच्या बरोबर ब्रह्मपुरी जाण्याची आपली जरी तयारी नसली तरी, श्रीतात्यासाहेबांचे महानिर्वाण आपण निदान डोळ्याने पहावे म्हणून रविवार, पौष वद्य षष्ठी, २७ जानेवारी, १९२४ या दिवशी हजारो माणसे अत्यंत भाविकतेने श्रीतात्यासाहेबांचे घरी सकाळपासूनच जमली होती. त्यांच्या अंतःकरणात मोठी कालवाकालव होत होती. श्रीतात्यासाहेबांच्या वडिलांची पुण्यतिथी पण त्याच दिवशी होती. वडिलांची आणि आपली तिथी एकच होणार असे वाटून, श्रीतात्यासाहेबांच्या डोळ्यातून अश्रूधारा वहात होत्या. श्रीपांडुतात्यांचे श्राद्ध झाले. श्राद्धीय प्रसाद श्रीतात्यासाहेबांनी थोडा सेवन केला. श्री. नानबा फडणीस यांना हाक मारली व मी आज जाणार असे तीन वेळा सांगितले. नित्याप्रमाणे सायंकाळी पोथीवाचन झाले. श्रीतात्यासाहेबांचे ज्येष्ठ चिरंजीव

गु.श्रीबाबुरावजी कोटणीसमहाराज यांच्यावर श्रीतात्यासाहेबांनी दृष्टीक्षेप केला आणि 'महाराज आले आहेत, आरती करा' असे उद्गार काढले. आरती झाली. तोच आपले नेत्र अर्धोन्मिलित केले व श्रीतात्यासाहेब हे सायंकाळी ५ वाजता स्वरूपाकार झाले.

विश्रांतीला जागा फारच चांगली आहे

श्रीतात्यासाहेबांनी पूर्वी कृष्णाकाठी संध्यामठात कीर्तन करतेवेळी, ही जागा विश्रांतीला फारच चांगली आहे असे उद्गार काढले होते. श्रीतात्यासाहेबांचे निःसीम भक्त श्री. गंगाधरपंत दीक्षित यांनी श्री. दत्तोपंत दीक्षित यांचेकडून श्रीतात्यासाहेबांचे अंत्यसंस्कारासाठी संध्यामठाची मळी घेतली आणि याच जागेत श्रीतात्यासाहेबांचा अंत्यविधी झाला. हजारो माणसे त्यावेळी तेथे उपस्थित होती. याच जागेवर श्री. गंगाधरराव यांनी श्रीतात्यासाहेबांची समाधी करून, तेथे भजन - पूजन चालू केले. या ठिकाणी श्रीतात्यासाहेबांचा पुण्यतिथी महोत्सव होऊ लागला. महोत्सवात माझे पितृदेव श्रीमामा केळकर यांचेच कीर्तन होत असे. या महोत्सवास श्रीमाईसाहेब यरगट्टीकर, श्रीनारायणमहाराज यरगट्टीकर, श्रीउद्धवरावजीमहाराज यरगट्टीकर येत असत. या महोत्सवाचे शेवटी लळिताचे कीर्तन करण्याची पद्धत श्रीगोपाळरावजी कोटणीस यांनी चालू केली.

कैवल्यधाम दास म्हणे ।

श्रीतात्यासाहेबांनी देह ठेवल्यानंतर, श्रीतात्यासाहेबांची अशी एक स्वतंत्र वास्तू असावी यादृष्टीने, गु.प.पू. श्रीबाबूरावजी तथा श्रीदादासाहेबमहाराज कोटणीस हे प्रयत्नशील होते. त्यांनी श्रीतात्यासाहेबांची स्वतंत्र वास्तू सांगली येथे राधाकृष्ण वसाहतीत फारच उत्कृष्ट अशी निर्माण केली व त्याला 'कैवल्यधाम' हे अन्वर्थक नाव दिले. श्रीदादासाहेबांच्या पहिल्या पत्नी प.पू.सौ.मातोश्री जानकी वहिनी यांच्या त्यागातूनच कैवल्यधामाची इमारत साकार झाली. हे त्या वहिनीचे स्मारक आहे असे म्हटल्यावाचून राहवत नाही. येथे श्रीदादासाहेबांनी श्रीतात्यासाहेबांची कीर्तनपरंपरा चालविली. श्रीतात्यासाहेबांचे पुण्यतिथी महोत्सव हे फारच मोठ्या प्रमाणावर होऊ लागले. ह.भ.प. वै. श्रीमामासाहेब दांडेकरांसारखे संतश्रेष्ठ, आपली वारी समजून येथे येत असत. यावरून या स्थानाचे महत्त्व दिसून येईल. गु. श्रीदादासाहेब कोटणीस यांच्या द्वितीय पत्नी प.पू.श्रीजानकी वहिनी यांना श्रीश्रीकांत, श्रीगुरुनाथ व सौ. बेबीताई अशी तीन अपत्ये असून, सांप्रत श्रीदादासाहेबांचे चिरंजीव ह.भ.प. श्रीगुरुनाथमहाराज कोटणीस हे आपल्या वडिलांची परंपरा पुढे चालवित आहेत. या कैवल्यधामाचे भाकित श्रीतात्यासाहेबांनी पूर्वीच करून ठेवले आहे, असे

म्हणण्याचा मोह होतो. ते आपल्या एका अभंगात म्हणतात,
'हातोहाती राम जगाचा विश्राम । कैवल्याचे धाम दास म्हणे।।'

दासा हृदयी हनुमान । सदा करी तो कीर्तन ॥

श्रीतात्यासाहेबमहाराजांनी माझे पितृदेव श्रीमामा केळकर यांच्या हृदयात वास्तव्य करून, अखंड साधनाबरोबरच अखंड कीर्तनसेवा आपल्या निर्वाणानंतरही करवून घेतली व त्याचा समारोप श्रीमामांच्या आयुष्यातील शेवटच्या दिवशी, शरीरात काहीही नाही असा डॉक्टरांचा अभिप्राय असताना, सायंकाळी ५ वाजता कीर्तनाची वेळ होताच, 'श्रीराम जयराम जयजयराम।' या मंत्रोच्चाराने झाला. 'अखंडित वाचे श्रीराम स्मरण । हेचि पै कीर्तन दासालागी ॥' हा चरण श्रीतात्यासाहेबांच्या असंख्य भक्तांच्या समोर त्यावेळी स्पष्टपणे चमकून गेला व त्या चरणाचा अर्थ अगदी स्पष्ट झाला.

ही नामसंकीर्तन सेवा सर्वांच्या अंतःकरणात रुजून, सर्व भक्तांना आत्मसाक्षात्कार व आत्मसमाधान लाभावे अशी भगवान श्रीसद्गुरू श्रीतात्यासाहेबमहाराज यांच्या चरणी अनन्य भावाने प्रार्थना करून, त्यांच्याच कृपेने स्फुरलेले हे चरित्र गुणगान त्यांच्याच चरणी मस्तक ठेऊन समर्पण करित आहे.

संदर्भ ग्रंथ

१. कैवल्यपुरुष, खंड २, कै. हणमंतरावजी कोटणीस यांचे चरित्र. लेखक - साधुदास (इ.स.१९३७).
२. साधनमार्गास धरून लिहिलेले 'श्रीहनुमद् गुरुचरित्र बोधसार' लेखक - गोविंद अनंत केळकर.
३. कैवल्य संकीर्तन, लेखक - ह.भ.प. रघुनाथ हणमंत कोटणीस, सांगली.

श्रीतात्यासाहेबमहाराज जन्माख्या

(निरुपणाचा अभंग)

जैसे बीज तैसे फळ । नाम गाई तू निर्मळ ॥१॥

नाम बीज पेरू जाता । साक्षात्कार फळ हाता ॥२॥

अन्य बीज पेरियेले । कर्मफळ हाता आले ॥३॥

तेणे बंधन तुटेना । दासा देव आतुडेना ॥४॥

बीज पेरावे (३) बीज पेरे सती (४) पिकले तया खाणे
किती (५) फळे रसाळ नामाची (६) शुद्ध बीजापोटी (७) ऐसी
जोडी करा । राम कंठी घरा । चुकेल हा फेरा । गर्भवास ॥१॥
नाशिवंत आहे प्रिया पुत्र धन । बीज ज्याचा शीण तेची फळ ॥२॥

(८) निंबाचिया झाडा साखरेचे आळे

(आख्यान) (१)

बैसली सभा अंबरी । विचारा करी । कोण निर्धारी ।
धर्म रक्षील । हनुमंतराय हा दिसतो आमुचा सबळ ॥१॥
कलियुगी बंड वाढिले । अधर्मी भरले । सर्व बुडविले ।
दुष्ट बहू साल । झणी केले जाणा धर्माचे निर्मूळ ॥२॥
पाखांडी लोक जहाले । विचारी न उरले । भरकटुनी गेले ।
उठे कळोळ । कुणी जाणेना तो जगपालक गोपाळ ॥३॥
सुरवरी ठरविले आता । कपिवर त्राता । जडा उद्धरता ।
जाळुनी खळ । उत्पन्न करोनी विचार हा सोज्वळ ॥४॥

दास हा लीन जाहला । गुरू लाभला । आसरा भला ।

राखील कुळ । पाय हेची माझे त्याचे बुद्धिबळ ॥५॥

ठरविले आता धर्मरक्षणा । धाडणे बरे वायुनंदना ॥१॥

वचन ते दिले आईनी बरे । पूर्ण कामना होईल त्वरे ॥२॥

प्रपंचासीही साधुनी आता । गुरूभक्तीही साधी पूर्णता ॥३॥

रामदास हे नाम धरुनिया । धर्मभावना भरली जगती या ॥४॥

जाणुनी आता मातृकामना । सत्पथा जना लावी सज्जना ॥५॥

दास भाग्य ते उदया आले । म्हणवुनी खरे पाय लाभले ॥६॥

(डोहाळे)

हे ज्ञाननिधीचे भुजंग । अहो विषयदरीचे वाघ ।

किंवा भजनमार्गीचे मांग । मारक जे ॥१॥

ऐसी बोले ज्ञानेश्वरी । तेची मारोनिया वैरी ।

अजिंक्य परी मी जिंकीन हरी । गुरूकृपे ॥२॥

देवा जाऊनी पाहीन । चरण त्याचे नेत्र भरून ।

मग मी एकरूप होईन । निजध्यासे ॥३॥

प्रपंच साधुनी परमार्थ । साधुनी दावीन यथार्थ ।

जाळोनिया स्वार्थ । कीर्तनगजरे ॥४॥

ऐसे जाहले डोहाळे । माता पाही सुख सोहळे ।

पाहे भरुनी डोळे । स्वरूप दास ॥५॥

कोटणीस कुळ सोज्वळ पाहोनी । आले अवतरूनी हनुमंत ॥१॥
 धन्य त्यांची माता धन्य त्यांचा पिता । सत्य सार्थकता प्राप्त झाली ॥२॥
 धन्य सांगली ग्राम हे त्रिभुवनी । नामसंकीर्तनी भरूनी गेले ॥३॥
 धन्य झाला दास उच्चारिता नाम । नाही भवश्रम गुरूकृपे ॥४॥
 जैसे बीज तैसे फळ । हा शास्त्राचा न्याय कराया सबळ । म्हणोनी
 शोधिले हे कूळ । अवतार घ्याया कारणे ॥१॥
 परंपरा चालणे कठिण । परी सत्कुळामध्येची आढळते जाण ।
 ती परंपरा टिकवून । थोर दाविली या कुळी ॥२॥
 पांडुरंगराव कोटणीस धन्य । मुधोळग्रामी नामपरायण ।
 जेणे तुष्ट होय भगवान । ऐशी अनन्य भक्ती करोनी असती ॥३॥
 काढोनी संसारातील मन । भगवत्पदी करिती लीन ।
 सर्वही आचार देवाकारण । येणे रीती वर्तती ॥४॥
 त्यांची भार्या रूक्मिणी सती । त्याना अनुकूल वर्तोनी रीती ।
 पतिसमागमे भगवद्भक्ती । अनन्यभावे करोनी ॥५॥
 असावे पतिसेवेसी रत । चालवावे कुळाचार व्रत । जेणे
 कुळपरंपरागत । वैभव जगती वाढेल ॥६॥
 त्यांचे पोटी सद्गुरू । अवतरले करावया जगदोद्धार ।
 कार्तिक शुद्ध अष्टमी शके १७७६ साचार ।
 तेरदाळ ग्रामामाझारी ॥७॥

धन्य पांडुरंगराव । पोटी आला देवदेव ॥१॥
 धन्य रूक्मिणी जननी । जे का पूर्वीची अंजनी ॥२॥
 कार्तिक शुद्ध अष्टमिसी । बालक आलेसे जन्मासी ॥३॥
 दासा काही बोलवेना । लागा हनुमंतचरणा ॥४॥
 हनुमंत अवतार म्हणीतले । म्हणाल अनुमाने सांगितले ॥१॥
 तरी त्यानी आपुले एके पदी असे लिहिले । स्वये अंजनीसूत ऐसे ॥२॥

(गुलाल श्लोक)

गुलाल उधळा आता महद्भाग्य जन्मा आले ।
 प्रकाश पडला कसा कुणी असे कधी देखिले ।
 चला झणी बघु आता रूक्मिणीसुताते बरे ।
 मुखी वदू ही धन्य सत् गुरुनाम अत्यादरे ॥१॥
 हनुमंत अवतार । होता आनंद दाटला थोर ।
 झाला नवल चमत्कार । सखये बाई ॥२॥
 ब्रह्मादिक सुरवर । आले दर्शना साचार ।
 गंधर्व चारण किन्नर । सखये बाई ॥३॥
 ऋषी मुनी संत सज्जन । आले दर्शनालागून ।
 पाहती मदनमोहन । सखये बाई ॥४॥
 सूतिकागृही सुटला सुवास । पडला अवर्णनीय प्रकाश ।
 पार नसे आनंदास । सखये बाई ॥५॥
 दीन दास वेडा झाला । पाहता त्या स्वरूपाला ।
 करी आनंदे गायनाला । सखये बाई ॥६॥

(ओव्या)

पाहता सुकुमार सुंदर । मदनमोहन बालक थोर ।
देहभावाचा पडला विसर । रुक्मिणी मातेसी त्या ठायी ॥१॥
म्हणती बालक हे निराळे । करील परमार्थाचे सोहळे ।
दावील आगळे । प्रचितीसी आणोनी ॥२॥
सद्गुरूंची भक्ती करोनी । डंका गाजवेल त्रिभुवनी ।
परमार्थाची ती निशाणी । दाखवील जगासी ॥३॥

(न्हाणी)

न्हाणी न्हाणी या बालकाने न्हाणी ।
याते बाळ ऐसे कोण वदे वाणी ॥१॥
ही तो सर्व विश्वाची जननी । अवतारे आनंदली धरणी ॥२॥
निर्गुणची सगुणासी आले । करावया भक्तीचे सोहळे ॥३॥

(पाळणा)

जो जो जो जो रे हनुमंता । कैवल्यामृत दाता ।
निद्रा करी बाळा वेल्हाळा । कुळभूषण मम त्राता ॥१॥
धन्य तू जगती हे कळले । पाहता तुज सम मेळे ।
अवतारिक पुरुषा जगदीशा । परात्परा सर्वेशा ॥२॥
रत्नजडित पाळणा । माजी निज मनमोहना ।
रामदूत तू यशमूर्ती । रुक्मिणीनंदना ॥३॥
दीन दास हा तव चरणी । झाला लीन निशिदिनी ।
प्रेमे पाळणा तो स्वमनी । गाईला उन्मनी ॥४॥

(अभंग)

गुरूलीला कोण । पूर्ण करेल वर्णन ॥१॥
गुरू देव नाही दोन । ऐसे बोलती साधुजन ॥२॥
घेऊनी बरोबरी सवंगडी । चाखे नामामृत गोडी ॥३॥
देव ठेवोनी पुढती । प्रेमे आनंदे डोलती ॥४॥
दीन दास बोले लीला । ऐकुनी सुख होय चित्ताला ॥५॥

हनुमंत बाळ माझे गुणवान गोजिरे ।

अतितर ही बुद्धि साजे साजिरे जे खरे ॥१॥

असुनिया बाल वय जे ज्ञानी गोमटे ।

सदैव अंतरी ज्या प्रभू राम प्रगटे ॥२॥

श्रीतात्यासाहेबमहाराज कोटणीस यांची आरती

सद्गुरू भक्तीचा डंका गाजवुनी ।
कीर्तनी डोलविला गुरू राम ज्यांनी ।
संसारी दाविला सदाचार करूनी ।
गुरूरूपी तन्मय झाले काया संहरुनी ॥१॥
जय देव जय देव जय गुरू हनुमंता ।
तारी जड जीवा या श्रीलक्ष्मीकांता ॥ध्रु॥

राम लीन झाला धन्य तुझे चरणी ।
ओवाळी आरती तन मन वाहुनी ।
मायबाप तुम्ही असता कैची दीन वाणी ।
उरेल माझेपाशी सांगा देव धणी ॥२॥

श्रीदासराममहाराज

श्रीमत् सदुरू परमपूज्य तीर्थरूप हणमंतरावजी
कोटणीसमहाराज, सांगली यांचे निर्याण

रविवार, पौष वद्य ६, शके १८४५ दि. २७ जानेवारी १९२४
(संध्या. ५ वाजता)

एका हो सज्जन अठराशे पंचेचाळिसात ।
रधिरोद्गारी संवत्सरात उत्तरायण ॥१॥
हनुमंतरायांनी ठेवियला देह ।
पौष वद्य षष्ठी आणि रविवार ॥२॥
दिवसा चौथे प्रहरी केले हो निर्याण ।
स्वरूपी तल्लीन ऐक्य झाले ॥३॥
ऐक्य झाले तेणे दिवस गोड झाला ।
जनी या जोडला नारायण ॥४॥
रामरूपी हनुमंत मिळोनिया गेले ।
कीर्तिरूपे उरले दासापाशी ॥५॥

-श्रीदादामहाराज कोटणीस

हणमंत पांडुरंग ऊर्फ श्रीतात्यासाहेब कोटणीसमहाराज
यांचेवरील श्लोक

(१)

होता संग्रह पुण्यरूप पहिला श्रीसद्गुरू भेटला ।
ज्याने अज्ञ जनासी पार तरण्या सन्मार्ग तो दाविला ।
केले पूर्ण मनोरथा झिजवुनी देहासी कष्टे पहा ।
त्या श्रीमद् हनुमंत सदगुरूपदी माझा नमस्कार हा ॥

(२)

हनुमंत अवतार हनुमंत भारी । मनी आठवी राहुनी ब्रह्मचारी ।
गुरू स्थापिला श्रीहनुमंत कैचा । वंदू हनुमंत गुरुभक्त साचा ॥

(३)

श्रीरामपाया मनी लीन झाले । गुरू भक्तीचा कळस अखंड डोले ।
हरी कीर्तनी रंगला संतराजा । हनुमत्प्रभूसी नमस्कार माझा ॥

(४)

जयामुळे सांगली क्षेत्र झाले । हरीनाम संकीर्तन नित्य चाले ।
असा श्रेष्ठ तो श्रीहनुमंतराजा । नमस्कार साष्टांग हा त्यासी माझा ॥

-- प.पू.श्रीदासराममहाराज केळकर

जनी रामसेवा मनी रामसेवा । तया रामनामी जयाला विसावा ।
हनुमंत हे नाम साजे जयाला । नमस्कार साष्टांग माझा तयाला ॥

--प.पू.श्रीबाबूरावजी कोटणीसमहाराज, सांगली.

साधकोपयोगी ग्रंथ

(खालील यादीतील ग्रंथ हे श्रीदासराम ग्रंथमाला पुष्पयादी व्यतिरिक्त

१. श्रीहनुमद्-गुरू-चरित्र-बोध-सार (श्रीमामामहाराज केळकर लिखित श्रीकोटणीसमहाराजांचे चरित्र)
२. श्रीगोविंद चरित मानस (प.पू.श्रीमामामहाराजांचे ओवीबद्ध चरित्र)
३. श्रवणी पाजुनी अमृतवाणी (प.पू.मामामहाराजांचे निवडक अभंगांचे विवरण)
४. नित्य नवा दिस जागृतीचा (श्रीदादांच्या ३६५ वचनांचे चिंतन)
५. श्रीहनुमत् गुरूचरित्र (न.दा.दिवेकर कृत श्रीकोटणीसमहाराजांचे ओवीबद्ध चरित्र)
६. श्रीदासरामगाथा (अभंग गाथा)
७. संजीवन पाठ (श्रीदासराममहाराज यांचे अभंग अर्थासह)
८. श्रीदासराममहाराजकृत आरती संग्रह
९. श्रीनित्यपाठामृत (श्रीदादांची नित्यपाठावरील कीर्तने)
१०. साधन संध्या (श्रीरामनिकेतन येथील नित्यक्रम)
११. चिन्मय नित्यपाठ (श्रीरामनिकेतन येथील नित्यक्रम)
१२. अमृतवाणी (प.पू.श्रीमामामहाराज केळकर यांचा अभंग गाथा)
१३. सन्मार्ग दीप (चिमड मठ प्रकाशित)
१४. श्रीनारायणीय शिष्यप्रबोध अथवा भारतीय आत्मविद्या (प.पू.श्रीनारायणमहाराज यरगट्टीकर यांची कीर्तने)
१५. श्रीगुरुलिंग गीतम् (प्रा.डॉ.के.वा. आपटे लिखित)
१६. श्रीदासराम गीतम् (प्रा.डॉ.के.वा. आपटे लिखित)
१७. श्रीदासराम वचनामृत (श्रीदादांची वचने)

श्रीदासराममहाराजांची ग्रंथसंपदा

क्रमांक	ग्रंथाचे नांव
१	नासदीय सूक्तावरील ओविबद्ध टीका
२	श्रीदासरामगाथा (अभंग गाथा)
३	श्रीरामदासबोध (ओवीबद्ध)
४	संजीवन पाठ (श्रीदासराममहाराज यांचे अभंग अर्थासह)
५	श्रीचांगदेव पासष्टी एक नाम कला (ओवीबद्ध टीका)
६	श्रीदासराममहाराजकृत आरती संग्रह
७	ग्रंथत्रयी (आत्मबोधप्रत्ययामृत, दासराम विंशिका व पंचविशी)
८	श्रीदासराममहाराजप्रणित भजन तरंग
९	श्रीदासराममहाराज कथित हरिपाठ संकीर्तन
१०	श्रीदासराममहाराजांचा वचन संग्रह (३६५ वचने)
११	श्रीगुरुमहिमा
१२	श्रीदासरामगाथा पुरवणी
१३	श्रीदासराममहाराज आत्मचरित्र
१४	श्रीदासराममहाराज कृत श्लोकरचना
१५	श्रीज्ञानदेवकृत अमृतानुभव (श्रीदासरामकृत समओवी टीकेसह)
१६	रामदासस्वामीकृत आत्मराम (श्रीदासरामकृत गद्यार्थासह)
१७	श्रीगुरुलिंगगीता (२२८ पदे)
१८	श्रीज्ञानदेवकृत उत्तरगीता (श्रीदासरामकृत गद्यार्थासह)
१९	श्रीदासराममहाराज लिखित लघु संतचरित्रे
२०	श्रीतात्यासाहेबमहाराज कोटणीस चरित्र (श्रीदासरामलिखित)
२१	श्रीदासराममहाराज यांची आत्मलहरी
२२	श्रीदासराममहाराजकृत हरिनामसंकीर्तन
२३	श्रीदासराममहाराज यांची प्रवचने (१०८)
२४	समर्थ रामदासकृत करुणाष्टके (श्रीदासराममहाराजकृत विवरणासह)

क्रमांक	ग्रंथाचे नांव
२५	श्रीगुरुलिंगगीता (६६ पदे व अर्थ)
२६	श्रीदासराममहाराजकृत रामदासबोध (विवरणासह)
२७	ज्ञानेश्वरी द्वा अध्याय (श्रीदासराममहाराजकृत गद्यार्थासह)
२८	श्रीज्ञानदेवांचे निवडक अभंग (श्रीदासराममहाराजकृत अर्थासह)
२९	श्रीएकनाथकृत आनंदानुभव (श्रीदासरामकृत टीकेसह)
३०	परमार्थ प्रश्नोत्तरी
३१	श्रीदासराम चिंतनिका (श्रीदासराममहाराज लिखित लेख संग्रह)
३२	श्रीतुकाराममहाराज नित्यपाठ(श्रीदादांचे १६अभंगांचे विवरण)
३३	अक्षरे चैतन्याची भाग-१ (ज्ञानदेवांच्या वाङ्मयावरील लेखन)
३४	अक्षरे चैतन्याची भाग-२ (ज्ञानदेवांच्या वाङ्मयावरील लेखन)
३५	ज्ञानगंगा (श्रीदासराममहाराजांची प्रवचने)
३६	अक्षरधारा (श्रीदासराममहाराजांचे संकीर्ण लेखन)
३७	श्रीरामपाठांमृत (श्रीदादांची रामपाठावरील कीर्तने)
३८	श्रीनित्यपाठांमृत (श्रीदादांची नित्यपाठावरील कीर्तने)
३९	श्रीबाबासाहेब मुजुमदार यांचे चरित्र (श्रीदासराम लिखित)

श्रीदासराम ग्रंथमाला पुष्प सूची		
पुष्प क्रमांक	ग्रंथाचे नांव	सन
१	चिमड संप्रदाय	२००५
२	श्रीरामदासस्वामी चरित्र	२००६
३	श्रीदासराममहाराजप्रणित भजन तरंग	२००६
४	श्रीदासराममहाराज कथित हरिपाठ संकीर्तन	२००७
५	श्रीदासराममहाराज नित्यपाठ चरित्र	२००७
६	दासबोधातील तत्त्वज्ञान	२००७
७	श्रीदासराममहाराजांचा वचन संग्रह	२००८
८	श्रीरघुनाथप्रिय साधुमहाराज चरित्र	२००९
९	साधन संध्या	२००९
१०	अनंत अमृत स्मरण	२००९
११	श्रीगुरुमहिमा	२००९
१२	श्रीज्ञानेश्वरी प्रसाद (श्रीज्ञानेश्वरीतील निवडक ओव्या अर्थासह)	२००९
१३	श्रीदासरामगाथा पुरवणी	२००९
१४	श्रीदासराममहाराज आत्मचरित्र	२०१०
१५	श्रीनारायणमहाराज यरगट्टीकर चरित्र	२०१०
१६	श्रीदासराममहाराज श्लोकरचना	२०१०
१७	श्रीज्ञानदेवकृत अमृतानुभव(श्रीदासरामकृत समओवी टीकेसह)	२०१०
१८	श्रीदासराममहाराज सहस्रनामस्तोत्र	२०१०
१९	रामदासस्वामीकृत आत्माराम(श्रीदासरामकृत गद्यार्थासह)	२०१०
२०	श्रीगुरुलिंगगीता (कानडी लिपीत)	२०१०
२१	श्रीगुरुलिंगगीता (मराठी)	२०१०
२२	श्रीरामनिकेतन (माहिती पुस्तिका)	२०११
२३	श्रीरामनिकेतनमधील आराधना	२०११
२४	ग्रंथत्रयी(आत्मबोधप्रत्ययामृत,श्रीदासरामविंशिका, श्रीदासरामपंचविशी)	२०११

श्रीतात्यासाहेबमहाराज कोटणीस यांचे चरित्र

पुष्प क्रमांक	ग्रंथाचे नांव	सन
२५	श्रीज्ञानदेवकृत उत्तरगीता (श्रीदासरामकृत गद्यार्थासह)	२०११
२६	अभंगदरबार (आवृत्ती १)	२०११
२७	सद्बोध दशक (श्रीदादांच्या १० अभंगांवरील विवरण)	२०११
२८	श्रीदासराममहाराज नित्यपाठचरित्र	२०११
२९	श्रीगुरुज्योतिरज्ञान आणि बोध (श्रीदादांच्या अभंगांवरील विवरण)	२०११
३०	प.पू.श्रीमाईसाहेबमहाराज यरगट्टीकर चरित्र	२०११
३१	पाठांतर सुलभ भगवद्गीता	२०११
३२	श्रीदासराममहाराज लिखित लघु चरित्रे	२०११
३३	श्रीतात्यासाहेबमहाराजकृत मनोबोध (निवडक अभंग विवरणासह)	२०११
३४	प.पू.श्रीरामभाऊमहाराज यरगट्टीकर चरित्र	२०११
३५	महायोगिनी श्रीलक्ष्मीबाईअक्का चरित्र	२०११
३६	तो हा दासबोध (दासबोधातील सारभूत ओव्या अर्थासह)	२०११
३७	श्रीदासराममहाराज चरितामृत	२०११
३८	श्रीनिंबरगीकरमहाराज चरित्र	२०११
३९	श्रीदाजीसाहेबमहाराज यरगट्टीकर चरित्र	२०११
४०	श्रीतात्यासाहेबमहाराज कोटणीस चरित्र (श्रीदासरामलिखित)	२०११
४१	श्रीदासराममहाराज यांची आत्मलहरी	२०११
४२	श्रीदासराममहाराजकृत हरिनामसंकीर्तन	२०११
४३	श्रीदासराममहाराज यांची प्रवचने (१०८)	२०१२
४४	प.पू.श्रीमामाहाराज केळकर चरित्र	२०१२
४५	श्रीदासरामगीतम् (श्रीदादांचे संस्कृत चरित्र व संस्कृत रचना)	२०१२
४६	श्रीदासराममहाराज वचनसंग्रह (३६५ वचने)	२०१२
४७	चैतन्यब्रह्म	२०१२
४८	श्रीदासराममहाराजकृत वायुलहरी (विवरणासह)	२०१३
४९	स.रामदासकृत करुणाष्टके (श्रीदासराममहाराजकृत विवरणासह)	२०१३

श्रीतात्यासाहेबमहाराज कोटणीस यांचे चरित्र

पुष्प क्रमांक	ग्रंथाचे नांव	सन
५०	श्रीगुरुलिंगगीता (६६ पदे व अर्थ)	२०१३
५१	चिमड संप्रदायातील पंचपदी (विवरणासह)	२०१३
५२	गुरुलिंगगीतेचे अंतरंग भाग -१	२०१४
५३	श्रीदासराममहाराजकृत रामदासबोध (विवरणासह)	२०१४
५४	श्रीदासरामायण (श्रीदासराममहाराजांचे गीतचरित्र)	२०१४
५५	श्रीदासराममहाराज केळकर नामसाधना मंदिर वास्तुशांत	२०१४
५६	श्रीदासराममहाराजकृत रेवणसिद्धपाठ (विवरणासह)	२०१४
५७	गुरुलिंगगीतेचे अंतरंग भाग-२	२०१५
५८	अभंग दरबार (आवृत्ती २ री)	२०१५
५९	श्रीदासरामचरित्र (ओवीबद्ध)	२०१५
६०	आत्मरामपाठ (श्रीदादांच्या २० अभंगांवरील विवरण)	२०१५
६१	ज्ञानेश्वरी द्वा अध्याय (श्रीदासराममहाराजकृत गद्यार्थासह)	२०१५
६२	श्रीमद्दासबोधातील प्रपंचयोग	२०१५
६३	अभंग दरबार भाग - २	२०१५
६४	श्रीज्ञानदेवांचे निवडक अभंग (श्रीदासराममहाराजकृत अर्थासह)	२०१६
६५	श्रीएकनाथकृत आनंदानुभव (श्रीदासरामकृत टीकेसह)	२०१६
६६	नासदीयसूक्त विवरण	२०१६
६७	श्रीज्ञानदेवतेहेत्तिशी भावार्थ विवरण	२०१७
६८	पाठांतर सुलभ भगवद्गीता आवृत्ती दुसरी	२०१९
६९	दासबोधातील परमार्थ योग	२०१९
७०	चांगदेवपासष्टी एक नामकळा (विवरणासह)	२०१९
७१	परमार्थ प्रश्नोत्तरी (पुनर्मुद्रण)	२०१९
७२	चिन्मयबोध (गुरुपरंपरेतील सिद्धपुरुषांची पदे अर्थासह)	२०१९
७३	श्रीदासराम चिंतनिका (लेख संग्रह)	२०१९
७४	श्रीतुकाराममहाराज नित्यपाठ(श्रीदादांचे १६अभंगांचे विवरण)	२०१९

श्रीतात्यासाहेबमहाराज कोटणीस यांचे चरित्र

पुष्प क्रमांक	ग्रंथाचे नांव	सन
७५	अक्षरे चैतन्याची भाग-१ (ज्ञानदेवांच्या वाङ्मयावरील लेखन)	२०२०
७६	अक्षरे चैतन्याची भाग-२ (ज्ञानदेवांच्या वाङ्मयावरील लेखन)	२०२०
७७	ज्ञानगंगा (श्रीदासराममहाराजांची प्रवचने)	२०२०
७८	अक्षरधारा (श्रीदासराममहाराजांचे संकीर्ण लेखन)	२०२०
७९	श्रीनिंबरगी संप्रदाय दर्शन (सचित्र मार्गदर्शन पुस्तिका)	२०२०
८०	श्रीरामपाठांमृत (श्रीदादांची रामपाठावरील कीर्तने)	२०२०
८१	नित्यकीर्तनानंदा	२०२०
८२	चैतन्याचा महामेरू (श्रीदादांचा जन्मशताब्दी गौरवग्रंथ)	२०२०
८३	सांप्रदायबोध (श्रीदादांच्या अभंगांवरील विवरण)	२०२०
८४	अभंग सुधा (श्रीदादांच्या अभंगांवरील विवरण)	२०२०
८५	श्रीदासरामचरित्र (ओवीबद्ध) (द्वितीय आवृत्ती)	२०२०
८६	आरती संग्रह (द्वितीय आवृत्ती)	२०२१
८७	संजीवन पाठ (द्वितीय आवृत्ती)	२०२१
८८	अमृतवाणी (द्वितीय आवृत्ती)	२०२१
८९	श्रीदासरामायण (द्वितीय आवृत्ती)	२०२१
९०	शांतीब्रह्म मामा (श्री. गणपतराव कानिटकर लिखित)	२०२१
९१	श्रीगोविंदचरितमानस (ओवीबद्ध) (तृतीय आवृत्ती)	२०२१
९२	कूटार्थ बोधिनी (कूट अभंगांवरील टीपा व विवरण)	२०२१
९३	अभंग तरंग (प.पू.सद्युक्त श्रीदासराममहाराज केळकर संग्राहित संतांचे अभंग)	२०२१
९४	श्रीरामसुतामृत (प.पू.श्रीअण्णामहाराज केळकर चरित्र)	२०२२
९५	श्रीदासरामरक्षास्तोत्र	२०२४